ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Μ. ΚΑΛΛΙΑΦΑ
τ. καθηγητοῦ τῆς Παιδαγωγικῆς

Α'. ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΒΑΘΟΥΣ

Εἰσαγωγή.

Ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους πραγματεύεται περὶ τοῦ ἀσυνειδήτου. Αὕτη ζητεῖ νὰ πληροφορῇ πρὸ πάντων περὶ τῶν ριζῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, αἵτινες δὲν ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἀντίληψιν, δὲν ἀνευρίσκονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, ζητεῖ νὰ διαφωτίζῃ περὶ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς. Εἶναι δὲ αὕτη νεαρωτάτη ἐπιστήμη, ὑποχρεωμένη εἰσέτι νὰ ἀγωνίζεται περὶ τῆς ἀναγνωρίσεώς της.

Ὄχι μόνον πολλοὶ ἰατροί, ἀλλὰ καὶ ψυχίατροι καὶ ψυχολόγοι δὲν ἀναγνωρίζουν αὐτήν. Αἴτιον τούτου, ὅτι ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους συχνάκις καταφρονεῖται καὶ καταγελᾶται, εἶναι ὅτι ἐπαγγέλλονται αὐτὴν πολλάκις πρακτικοὶ ψυχολόγοι, τῶν ὁποίων ἡ ἐργασία δὲν ἀφορμᾶται ἐκ τῶν πραγμάτων, ἐπαγγέλλονται αὐτὴν ἡμιμαθεῖς καὶ ἀγύρται. Λίαν δὲ ἐπιβλαβῶς ἐπιδροῦν καὶ ἀπόπειραι κατασκευῆς γενικῆς περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς θεωρίας ἐκ τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους[1]. Συνυπεύθυνος εἶναι πρὸς τούτοις ἡ ἐπικίνδυνος ἐκλαΐκευσις τῆς ψυχολογίας ταύτης διὰ κινηματογράφου, δι' εἰκονογραφημένων περιοδικῶν κ.λ.π.

Περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐκλαϊκεύσεως τῆς ἐπιστήμης ἐν γένει ἄξιον προσοχῆς εἶναι τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀλβέρτου Ἀϊνστάιν: «Ὁ ἐπιστήμων ὀφείλει νὰ ἐκλέγῃ τὸ ἕτερον: ἢ νὰ γράφῃ καταληπτῶς, ἀλλ' ἐπιπολαίως, ἢ ἐμβριθῶς καὶ ἀκαταλήπτως». Εἶναι δὲ μεγαλύτερος ὁ κίνδυνος οὐχὶ τῆς ἀκαταληψίας, ἀλλὰ τῆς παρανοήσεως. Παράδειγμα μαρτυροῦν τὸ ὀρθὸν τῆς γνώμης ταύτης εἶναι τὸ ἀκόλουθον: Ὁ ἀμερικανὸς Δρ. Binger, κατέχων ἀνωτάτην θέσιν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς ψυχικῆς ὑγιεινῆς ἐν Νέᾳ Ὑόρκῃ, παραπονεῖται, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφεύγῃ τις παρανοήσεις, καὶ καλὰς ὁμιλίας ἂν κάμνῃ. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ἔκαμε ὁμιλίαν περὶ ψυχοσωματικῆς ἰατρικῆς — Psychosomatische Medizin — διὰ τοῦ ραδιοφώνου. Τὴν δὲ ἑπομένην ἔλαβεν ἐπιστολήν, ἐν τῇ

1. Ἴδε ἐν τῷ περιοδικῷ «Psychologische Rundschau 3 Heft, 4 Jahrgang, Juli 1953». «Der Psychologe in Psychagogik und Psychotherapie» ὑπὸ Curt Bondy.

ὁποίᾳ τὸν παρεκάλει τις νὰ τοῦ εἴπῃ, ποῦ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀγοράσῃ φιαλίδιον τῆς Psychosomatische Medizin[1].

Ἀλλ' ὅμως ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους δὲν θὰ βραδύνῃ ἐπὶ πολὺ νὰ ἐπιβληθῇ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ καὶ τῇ ψυχιατρικῇ παρὰ τὴν πρὸς αὐτὴν ἀντίθεσιν πολλῶν.

Ὅτε περὶ τὸ τέλος τῆς 19ης ἑκατονταετηρίδος ἀνεφάνη ἡ νεαρὰ αὕτη ἐπιστήμη, δηλαδὴ ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους, οὐδεὶς ἦτο δυνατὸν νὰ εἰκάσῃ, ὅτι ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ ἀσυνειδήτου εἶναι ἱστορικῶς κατὰ τὰ πρῶτα αὐτῆς στοιχεῖα πολὺ παλαιοτέρα. Ἀνεκαλύπτοντο ἐκ νέου φαινόμενα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνακαλυφθῇ καὶ περιγραφῇ πρὸ πολλοῦ. Πρόδρομοι δὲ τῆς συγχρόνου ψοχολογίας τοῦ βάθους εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ὁ G. W. Leibnitz, ὁ C. G. Carus, ὁ S. Kierkegaardt, ὁ Fr. Nietzsche, ὁ Georg Lichtenberg, ὁ A. Schopenhauer, ὁ Ed. Hartmann καὶ ἄλλοι.

Ἐκ τούτων κατὰ τὸν Künzli[2] «ὁ Kierkegaardt ὡς συγγραφεὺς καὶ ὡς ποιητὴς ἔχει σχεδὸν κατὰ ἕνα αἰῶνα σαφῶς προλάβει διδάγματα τῆς ψυχαναλύσεως, χωρὶς ὅμως νὰ δυνηθῇ νὰ λυτρωθῇ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸ νευρικόν του πάθημα». Ὁ δὲ Νίτσε ἐξέφρασε τὴν οὐσίαν τῆς ἀποθήσεως κλασσικώτατα μετά τινος ποιητικοῦ πάθους ὡς ἀκολούθως: «Ἔχω πράξει τοῦτο, λέγει ἡ μνήμη μου· δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃς πράξει τοῦτο, λέγει ἡ ὑπερηφάνειά μου! Τέλος ὑποκύπτει ἡ μνήμη!»[3]. «Ἄνευ τῶν Lichtenberg, Schopenhauer καὶ Nietzsche δὲν θὰ ὑπῆρχε ψυχολογία τοῦ βάθους», λέγει ὁ G. Heyer. Οὐδεὶς δὲ τούτων ἦτο ἰατρός.

Παρὰ τοὺς προδρόμους ὅμως τούτους, οἵτινες πλὴν τοῦ Carus, — ὅστις ὅμως, πρὶν ἢ σπουδάσῃ ἰατρικήν, εἶχε σπουδάσει χημείαν, φυσικήν, βοτανικήν, ζωολογίαν, φιλοσοφίαν, γεωλογίαν — δὲν ἦσαν ἰατροί, ἡ σύγχρονος ψυχολογία τοῦ βάθους ἀμεσώτερον προῆλθεν ἐκ τῆς ἰατρικῆς. Ἡ δὲ ὁδός, δ' ἧς τὸ πρῶτον οἱ ἰατροὶ εἰσῆλθον εἰς τὰ μυστήρια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὑπῆρξεν ὁ ὑπνωτισμός, ὅστις περὶ μὲν τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος ἐκαλεῖτο «μεσμερισμὸς» ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ Βιενναίου ἰατροῦ Ἀντωνίου Φρ. Μέσμερ (1733-1815), περὶ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου «ζωϊκὸς μαγνητισμός», καθ' ὃν ἐπιστεύετο, ὅτι ὑπάρχει ἰδιαιτέρα δύναμις τῆς ψυχῆς, ἥτις ἐκδηλοῦται κατὰ τὴν θεραπείαν ἀσθενῶν, ἄν τις ἤθελεν ἐπιψαύσει αὐτοὺς διὰ τῶν ἄκρων δακτύλων. Ὡς δὲ ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάσωμεν νῦν, ἐπρόκειτο περὶ ἀκραιφνοῦς ὑποβολῆς.

---

1. V. Frankl, Die Psychotherapie im alltag, 1952, σ. 3. Ἡ λέξις Medizin σημαίνει τὴν ἰατρικὴν καὶ φάρμακον.

2. Die Angst als Abendlendische Krankheit, Referiert von Kielholz, «Schweizerische Medizinische Wochenschrift», Band 79, 115, 1944.

3. Wilfried Daim, Umwertung der Psychoanalyse, 1951, σ. 162.

Βραδύτερον ὁ Charcot, ὁ Liebault, ὁ Bernheim ὑπῆρξαν διάσημοι τοῦ ὑπνωτισμοῦ ἐκπρόσωποι, οἵτινες σαφῶς παρεσκεύασαν τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ψυχολογίαν, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος. Ταύτης δὲ σαφέστερον πρῶτος σκαπανεὺς ὑπῆρξεν ὁ Pierre Janet. Τὴν μέθοδον δὲ τῆς τεχνητῆς ὑπνώσεως μετεχειρίσθη κατ' ἀρχὰς καθ' ὅμοιον μὲ τὸν Janet τρόπον καὶ ὁ ὡσαύτως μαθητὴς τοῦ Charcot βιενναῖος ψυχίατρος Sig. Freud. Τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν σημασίαν ὑποσυνειδήτων γεγονότων εἰς νευρικὰς καὶ ψυχικὰς ἀνωμαλίας ἐδίδαξε καὶ ὁ Janet· ἀλλ' ὁ Φρόϋντ ἐπὶ πλέον ἀπεκάλυψε τὴν πραγματικὴν φύσιν τῆς ἐνεργείας τῶν γεγονότων ἐκείνων καὶ ἐφεῦρε μέθοδον πρακτικὴν καὶ χρησιμωτάτην.

Παρὰ τὸν Φρόϋντ καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπ' αὐτοῦ ἦχθη εἰς τὴν ἔρευναν τῶν προβλημάτων τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους ὁ C. G. Jung, ὅστις διὰ τῆς κληθείσης *συνειρμικῆς* μεθόδου εὗρεν, ὅτι ἀφετηρία διαταραχῶν εἶναι ἡ ἐνέργεια ἀσυνειδήτων γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ κληθέντα *συμπλέγματα* (complexe), τὰ ὁποῖα ἔχουν σφοδρὸν συναισθηματικὸν τόνον. Ἐπὶ χρόνον μακρὸν ὁ Γιούγκ ὑπῆρξεν συνεργάτης, οὐχὶ μαθητής, τοῦ Φρόϋντ. Ἀλλ' ὁ φανατισμός, μὲ τὸν ὁποῖον οὗτος προήσπιζε τὴν δογματικὴν αὐτοῦ περὶ τῆς γενετησίου ὁρμῆς μονομερῆ διδασκαλίαν, ἠνάγκασε τὸν Γιούγκ νὰ ἀποχωρισθῇ αὐτοῦ ὁριστικῶς. Δι' ὅμοιον λόγον ἀπεχωρίσθη τοῦ διδασκάλου καὶ ὁ πρῶτος ἐκ τῶν σημαντικωτέρων μαθητῶν τοῦ Φρόϋντ Alfred Adler, ὅστις ἐγένετο ἱδρυτὴς τῆς ὑπ' αὐτοῦ κληθείσης *ἀτομικῆς* ψυχολογίας, καθ' ἣν πάντα τὰ ψυχικὰ γεγονότα ἐν τέλει διορίζονται μόνον ὑπὸ τῆς ὁρμῆς πρὸς κτῆσιν κύρους καὶ δυνάμεως.

Εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς μεγάλης σημασίας, ἣν ἔχει τὸ καλούμενον ἀσυνείδητον εἰς τὴν γένεσιν νευρώσεων, συνέβαλον πλὴν τοῦ Φρόϋντ, Γιούγκ, Ἄντλερ καὶ ἄλλοι πολλοί, ἐν οἷς πλὴν τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος P. Janet ἄξιοι μνείας εἶναι ὁ Eugen Bleuler, ὁ August Forel, ὁ Morton Prince, ὁ Theodor Flournoy. Κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐκπρόσωποι μεγάλης ἀξίας τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους εἶναι οἱ ἐν Βιέννῃ δρῶντες νευρίατροι καὶ ψυχίατροι Igor Caruso, Wilfried Daim καὶ Victor Frankl, ὅστις θεωρεῖται ἱδρυτὴς τῆς καλουμένης *τρίτης Βιενναίας σχολῆς Ψυχαναλύσεως καὶ Ψυχοθεραπείας* μετὰ πρώτην τὴν τοῦ Φρόϋντ καὶ δευτέραν τὴν τοῦ Adler, διακρίνεται δὲ καὶ διὰ τὴν ἐπίδοσιν αὐτοῦ ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ. Περὶ τῶν κορυφαίων ἐκ τούτων ὁ Peter Hofstätter ἔλεγε[1]. « Ἑκάστη τῶν τριῶν ψυχικῶν ἀρχῶν (Instanzen) εὗρεν τὸν ψυχοθεραπευτικὸν αὐτῆς συνήγορον, τὸ τοῦτο (es, ὁρμή), ἐν τῷ Φρόϋντ, τὸ Ἐγὼ ἐν τῷ Ἄντλερ, τὸ ἀνώτερον Ἐγὼ (Überich) ἐν τῷ C. G. Jung, ἐν τῷ R. Allers καὶ ἐν τῷ V. Frankl ». Τὴν θεωρίαν αὐτοῦ ὁ Βίκτωρ Φρὰνκλ καλεῖ « θεωρίαν περὶ τοῦ

1. Einführung in die Tiefenpsychologie, Wien 1948, σ. 183 - 184.

κυρίως Ἐγώ, δηλαλὴ περὶ τοῦ συνειδητοῦ καὶ *ὑπευθύνου Ἐγώ*, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ κυρίως ἄρχον, τὸ ἔχον τὴν *ἐσχάτην ἐλευθερίαν*[1].

Ἐκ τῆς παρατεθείσης ἀνωτέρω ἱστορικῆς ἀνασκοπήσεως εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ προκύπτῃ τὸ ἐρώτημα, ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν Ψυχολογίαν τοῦ Βάθους ἐπιστήμων μὴ προερχόμενος ἐκ τῆς ἰατρικῆς. Τὴν ἀπόκρισιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο καὶ δὴ θετικὴν δίδει ἐν μέρει αὐτὴ αὕτη ἡ ἀνασκόπησις· διότι αὕτη κατέλεξεν εἰς τοὺς προδρόμους τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους καὶ ἄνδρας, οἵτινες δὲν ὑπῆρξαν ἰατροί. Ἀλλ' ὅμως θετικὴν ἀπόκρισιν δίδουν καὶ σύγχρονοι Ψυχίατροι : Οὕτω π.χ. ὁ G. R. Heyer λέγει τὰ ἀκόλουθα[2]: « Ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ὑγείαν τοῦ λαοῦ ἀπαιτοῦμεν ἐπιτακτικῶς νὰ προσελκύωμεν εἰς τὴν βαρεῖαν καὶ ἀναγκαίαν ταύτην ἐργασίαν καὶ τοὺς καταλλήλους μὴ ἰατροὺς καὶ νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς βαθυτάτης μορφώσεως αὐτῶν. κ.τ.λ. Ἐκ τῶν πεδίων τῆς ἐργασίας τῶν παιδαγωγῶν, τῶν κληρικῶν, τῶν φιλοσόφων, τῶν δικαστῶν, τῶν δρώντων κοινωνικῶς κ.λ.π. εὑρεῖαι ὁδοὶ ἄγουν πρὸς ἡμᾶς καὶ ἐξ ἡμῶν πρὸς ἐκείνους κ.λ.π. ».

Ὁ W. Daim[3] λέγει : « Ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους ὡρμήθη μὲν ἐκ τῆς ἰατρικῆς, ἀλλ' εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν αὐτῆς συνεργάζονται καὶ ψυχολόγοι. Ἡ ἔρευνα τῆς ψυχολογίας ἐν γένει, ἐν τέλει δὲ καὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους, περιέρχεται εἰς τὰς χεῖρας τῶν ψυχολόγων κ.τ.λ. ». Ὅμοια λέγει ὁ Fr. Künkel, ὁ G. Farner[4] ὁ Karl Jaspers[5] καὶ ἄλλοι.

Ἀξία δὲ σημειώσεως εἶναι γνώμη, ἥτις ἐνεκρίθη ἐν τῷ πρώτῳ συνελθόντι ἐν Ἀργεντινῇ ψυχολογικῷ συνεδρίῳ[6]: « Ἐνῷ ἡ ζήτησις ψυχολόγων διαρκῶς γίνεται μεγαλυτέρα διὰ τὸ σχολεῖον, διὰ τὴν διοίκησιν, διὰ τὴν βιομηχανίαν καὶ διὰ τὴν παροχὴν προσωπικῶν συμβουλῶν, δὲν εἶναι ὅμως εἰσέτι καθωρισμένος ὁ τρόπος τῶν σπουδῶν. Ὡς ἐν Εὐρώπῃ οὕτω καὶ ἐν Ἀμερικῇ ὑπάρχουν δύο ἀντιλήψεις. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν προτιμᾷ τὴν μόρφωσιν τοῦ πρακτικοῦ ψυχολόγου ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ σχολῇ ἐπὶ ἀνθρωπιστικῆς βάσεως, ἡ ἑτέρα πιστεύει, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προτιμᾶται ὡς ἀφετηρία ἡ σπουδὴ τῆς ἰατρικῆς. Κατὰ τὴν τελευταίαν συνεδρίαν τοῦ συνεδρίου ἐν Salta προεκρίθη διὰ μικρᾶς πλειονοψηφίας ἡ ἀνθρωπιστικὴ μόρφωσις καὶ οὐχὶ ἡ ἰατρική ». Ἀλλ' εἶναι εὐνόητον, ὅτι καθὼς οἱ ἐκ τῆς ἰατρικῆς προερχόμενοι πρακτικοὶ ψυχολόγοι ἔχουν ἀνάγκην καὶ ἀνθρωπιστικῆς φιλοσοφικῆς

---

1. Aerztliche Seelsorge, ἔκδοσις ἕκτη, 1952, σ. 204.
2. Zentralblatt für Psychotherapie, 1 Sonderheft 1940, σ. 9.
3. Umwertung der Psychanalyse, σ. 317.
4. Ἴδε Σ. Καλλιάφα, Ψυχολογία τοῦ Βάθους, σ. 12 - 13.
5. Allgemeine Psychopathologie, 1953, σ. 685.
6. Psychologische Rundschau, 4 Heft, V Jahrgang, Oktober 1954, σ. 312 - 314.

μορφώσεως, καθ' ἣν τίθεται καὶ σοβαρῶς ἐρευνᾶται τὸ ζήτημα περὶ τοῦ *νοήματος τῆς ζωῆς*, οὕτω καὶ οἱ ἐκ τῆς ἀνθρωπιστικῆς μορφώσεως προερχόμενοι ἔχουν ἀνάγκην σχετικῶν συστηματικῶν ἰατρικῶν γνώσεων.

Εἰς δὲ τὴν Παιδαγωγικὴν ἡ διευκρίνησις ψυχικῶν συγκρούσεων, πράξεων ἐσφαλμένων, δυσχερειῶν ἀγωγῆς, τῆς ἀγωνίας, τῶν συναισθημάτων ἐνοχῆς, συμπλεγμάτων μειονεξίας, θυμικῶν διαταραχῶν κ.λ.π. ἔχει τόσον μεγάλην σημασίαν, ὥστε ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἐπιστημονικὴ Παιδαγωγική, ἥτις δὲν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας ἔχει φέρει εἰς φῶς ἡ Ψυχολογία τοῦ Βάθους ἀπὸ τοῦ Φρόϋντ καὶ Γιούγκ μέχρι τοῦ Φρὰνκλ καὶ Καροῦζο, εἶναι ἀδιανόητος. Ἡ Ψυχολογία τοῦ Βάθους παρέχει πολυτίμους γνώσεις περὶ τῶν θεμελιωδῶν ὅρων τῆς ἀναπτύξεως, καὶ τῆς ὀρθῆς καὶ τῆς πλημμελοῦς. Καὶ διὰ τοῦτο πᾶς πρακτικὸς παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ γινώσκῃ αὐτάς, ἵνα ὀρθῶς συμπεριφέρεται πρὸς τοὺς τροφίμους αὐτοῦ, ἵνα ὀρθὰ συμβουλεύῃ τοὺς γονεῖς καὶ ἵνα, ὁσάκις πρόκειται περὶ βαρείας ταραχῆς, παραπέμπῃ εἰς εἰδικοὺς ἐπιστήμονας.

Ἡ ἐκ τῶν λεχθέντων εὐκόλως συναγομένη ἀπαίτησις περὶ *εὐρυτέρας* παιδεύσεως τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν τίθεται σήμερον καὶ πρὸς τοὺς ἰατρούς, ὡς καὶ ἀνωτέρω ὑπεδηλώθη. Οὕτω π.χ. εἰς τὸ «ὄργανον τῆς διεθνοῦς γενικῆς ἰατρικῆς ἑταιρείας περὶ ψυχοθεραπείας, τὸ ἐπιγραφόμενον «*Zentralblatt für Psychotherapie*», τὸ ὁποῖον ἐξεδίδετο ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ C. G. Jung, τόμ. 11, ἔτος 1939, σελ. 117, ὁ ἐν Βερολίνῳ καθηγητὴς καὶ συνδιευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ τούτου M. Göring κρίνων πραγματείαν τοῦ Borst, ἥτις ἐπιγράφεται: «Das Idealbild des Arztes» (ἡ ἰδεώδης εἰκὼν τοῦ ἰατροῦ) γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ὀρθῶς ὁ Borst ἐμφαντικῶς ὑποστηρίζει γενικὴν μόρφωσιν τοῦ ἰατροῦ. Τὸ οὐσιῶδες εἶναι οὐχὶ ἡ συλλογὴ ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρου πλήθους ἐπὶ μέρους γνώσεων, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ ἐπεξεργασία τῶν προσλαμβανομένων γνώσεων, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται ἀληθινὴ μόρφωσις».

«Λίαν εὐχάριστον εἶναι — λέγει ὁ Göring —, ὅτι ὁ Borst ἐπαναλαμβάνει τὴν σύστασιν, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον οἱ σπουδασταὶ τῆς ἰατρικῆς νὰ παρακολουθοῦν καὶ μαθήματα φιλοσοφικά, ἱστορικὰ καὶ μαθήματα ἀναφερόμενα εἰς τὸν πολιτισμόν. Οἱ σπουδαὶ τῶν μελλόντων ἰατρῶν πρέπει νὰ ἀποβλέπουν εἰς τὴν μόρφωσιν οὐχὶ μόνον τῆς διανοίας, ἀλλὰ καὶ τῆς καρδίας. Σῶμα, ψυχὴ καὶ πνεῦμα εἶναι ζωντανὴ ἑνότης· οὐδὲν δὲ μέλος τῆς τριάδος ταύτης εἶναι δυνατὸν νὰ πάσχῃ, χωρὶς νὰ συμπαρασύρῃ καὶ τὰ ἄλλα εἰς τὸ πάθημά του».

«Καλὸς δὲ ἰατρὸς εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔχῃ τὴν ἱκανότητα νὰ εἰσδύῃ συναισθηματικῶς εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ πάσχοντος καὶ νὰ ἐκδηλώνῃ ὅλην τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς αὐτήν...».

«Ὀρθῶς ἀποδέχεται, ὅτι τὸ ἔμβιον ὃν κάμνει χρῆσιν μηχανικῶν τινων

μέσων καὶ ὅτι ἰσχύουν καὶ εἰς τὰ ἔμβια ὄντα τὰ διδάγματα τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Χημείας ».

« Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα πανταχοῦ εὑρίσκομεν καὶ ἀποδεχόμεθα τάσιν πρὸς σκοποὺς ἀπὸ τῆς ἐμβρυϊκῆς καταστάσεως μέχρι τοῦ κατόπιν βίου τοῦ ἐνηλίκου ».

« Τάσιν πρὸς σκοποὺς ἀπωτέρου μέλλοντος ».

Παρατηρεῖ πρὸς τούτοις ὁ Göring, ὅτι ὁ Borst δὲν ἐξαίρει, ὅσον πρέπει, τὴν ἀξίαν τῆς ψυχοθεραπείας, διὰ τῆς ὁποίας εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοῆται ὁ ἄνθρωπος ὡς ὅλότης.

Ἐν τέλει ἐξαίρεται, ὅτι « ἡ ψυχοθεραπεία εἶναι τὸ δυσχερέστατον τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων καὶ διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ γενικὰς γνώσεις ».

Ὅμοια συνιστῶνται καὶ εἰς τὸ τεῦχος 4 - 5 τοῦ τόμου 12, ἔτος 1940, σελ. 299 τοῦ αὐτοῦ περιοδικοῦ.

Καὶ νῦν, ἵνα κατανοηθῇ, τί εἶναι Ψυχολογία τοῦ Βάθους, ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ διευκρινήσωμεν ἐννοίας τινάς. Αἱ ἔννοιαι δὲ αὗται εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ ἀσυνειδήτου, ἡ τῆς ἀπωθήσεως καὶ ἡ τοῦ συμπλέγματος.

Ἡ ἔννοια τοῦ ἀσυνειδήτου.

Ἡ διευκρίνησις τῆς ἐννοίας τοῦ ἀσυνειδήτου προϋποθέτει τὴν τῆς ἐννοίας « συνείδησις ». Περὶ ταύτης ἄρα πρέπει πρῶτον νὰ κάμωμεν λόγον: Λέγοντες τὴν λέξιν « συνείδησις » δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωμεν αὐτὴν ὡς πρᾶγμά τι, ἢ ὡς ἰδιότητα πράγματος, ἢ ὡς οὐσίαν τινά. Δὲν εἶναι δὲ ὀρθὸν νὰ κάμνωμεν ἀνεπιφυλάκτως λόγον περὶ τοῦ « περιεχομένου τῆς συνειδήσεως », ὡς ἐὰν αὕτη εἶναι δοχεῖόν τι μέγα « ἐντὸς » τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τι. Τὴν λέξιν « συνείδησις » ὀφείλομεν νὰ μεταχειριζώμεθα, καθ' ὃν τρόπον καὶ τὴν λέξιν « ἡ θερμότης », « ἡ ἀρετή », περὶ τῶν ὁποίων γινώσκομεν, ὅτι δὲν εἶναι πράγματα. Καθ' ὃν τρόπον ἡ λέξις « ἀρετὴ » σημαίνει ἁπλῶς καὶ μόνον, ὅτι ὑπάρχουν ἐνάρετοι ἄνθρωποι, ἡ λέξις « θερμότης », ὅτι ὑπάρχουν πράγματα θερμά, οὕτω καὶ ἡ « συνείδησις » οὐδὲν ἄλλο ὀφείλει νὰ σημαίνῃ, ἢ τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονὸς « ἔχω τι συνειδητόν », « γινώσκω ἑκάστοτέ τι » καὶ ὅτι « ὑπάρχουν ἐγώ, τὰ ὁποῖα ἔχουν βιώματα, συνειδητὴν ἐμπειρίαν ». Καὶ *ἀμέσως* μὲν γινώσκω μόνον *τὴν ἰδικήν μου* συνείδησιν, δηλαδή, ὅτι ἐγὼ ἔχω συνειδητὰς ἐμπειρίας. *Ἐμμέσως* δὲ καὶ περὶ ἄλλων ἐγὼ γινώσκω, ὅτι ἔχουν βιώματα, συνειδητὰς ἐμπειρίας. Γινώσκω πρὸς τούτοις, ὅτι ἑκάστοτε μὲν ἔχω συνειδητὸν ἓν μόνον ἀντικείμενον, ἀλλ' ὑπάρχουν πλεῖστα ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων ἔλαβον πεῖραν ἄλλοτέ ποτε πρότερον καὶ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν νὰ λάβω πεῖραν καὶ εἰς τὸ μέλλον. Πάντα δὲ ταῦτα δὲν εἶναι νῦν εἰς ἐμὲ συνειδητά, εἶναι *ἀσυνείδητα*. Ἐπειδὴ δέ, ὡς ἐλέχθη, εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν κάποτε συνειδητά, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι

ταῦτα, καθ' ὃν χρόνον δὲν εἶναι συνειδητά, ὑπάρχουν ἔν τινι *τινί, τὸ ὁποῖον ὡσαύτως εἶναι ἀσυνείδητον*, τοῦ ὁποίου δηλαδὴ οὐδέποτε λαμβάνω πεῖραν. Εὐνόητον δὲ εἶναι, ὅτι ἡ λέξις « ἐν » δὲν πρέπει νὰ νοῆται τοπικῶς.

Ἐκ τῶν λεχθέντων συνάγεται, ὅτι ἡ ἔννοια « ἀσυνείδητον » εἶναι ψυχολογικῶς ἀναγκαία, καίτοι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ αὕτη θετικῶς, καθὼς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρίσῃ τις θετικῶς τὴν ἔννοιαν « ἀθάνατος ». Καταδειχθείσης οὕτω ἀναγκαίας τῆς ἐννοίας « ἀσυνείδητον », προβαίνομεν νῦν εἰς τὸν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀφορμᾶται ἡ ἔννοια αὕτη. Τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

1) Πᾶσαι αἱ ἐμπειρίαι, αἵτινες ὑπῆρξάν ποτε συνειδηταί, νῦν δὲ εἶναι λησμονημέναι.

2) Παραστάσεις ὀδυνηραί, αἵτινες ἔχουν ἀπωθηθῇ καὶ λησμονηθῇ.

3) Ἀντιλήψεις κατ' αἴσθησιν, αἵτινες δὲν ἦσαν ἀρκετὰ ἰσχυραί, ὥστε νὰ γίνουν σαφῶς συνειδηταί.

4) Γεγονότα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀκόμη ὥριμα, ὥστε νὰ γίνουν συνειδητά.

Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν τὴν πτυχὴν ἐκείνην τοῦ ἀσυνειδήτου, ἣν καλοῦμεν *προσωπικὸν ἀσυνείδητον*. Παρὰ τοῦτο ὅμως διακρίνομεν καὶ τὸ *ἀπρόσωπον, τὸ κοινὸν* εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀσυνείδητον. Τὸ μὲν ἀπρόσωπον ἢ κοινὸν ἀσυνείδητον παριστᾷ τὰ ἀντικειμενικῶς (εἰς πάντα ἄνθρωπον) ὑπάρχοντα ψυχικὰ γεγονότα, τὸ δὲ προσωπικὸν τὰ ὑπάρχοντα ἔν τινι ὡρισμένῳ προσώπῳ. Τὸ προσωπικὸν ἀσυνείδητον κατὰ μέγα μέρος εἶναι ἡ *σκιὰ* τοῦ προσώπου, ἥτις πολλάκις ἐμφανίζεται εἰς τὰ ὄνειρα. Λέγων δὲ ὁ Γιοὺγκ « *σκιὰ* » νοεῖ τὸ « ἀρνητικὸν » μέρος τοῦ προσώπου, δηλαδὴ τὸ ἄθροισμα τῶν ἐνδεχομένως κεκρυμμένων, μὴ πλεονεκτικῶν, ἰδιοτήτων, τῶν λειτουργιῶν, αἵτινες εἶναι ἐλλιπῶς ἀνεπτυγμέναι. Ἡ σκιὰ παρέχει πάντα ἐκεῖνα τὰ μέρη τοῦ προσώπου καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα, ἂν ἡ ἀναμνηστικὴ ἱκανότης καὶ ἡ κριτικὴ δύναμις ἦσαν ἀπεριόριστοι, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι συνειδητά, ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι. Εἶναι δὲ ταῦτα πρὸ πάντων ἐκεῖναι αἱ ἰδιότητες καὶ τρόποι συμπεριφορᾶς, τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος δὲν θέλει νὰ ἀναγνωρίζῃ καὶ τῶν ὁποίων τὴν ἐπίγνωσιν ἀπωθεῖ, ἐπειδὴ ἀντίκεινται πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ νὰ ἐκτιμᾷ ἑαυτόν. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοιούτων μερῶν τοῦ προσώπου, τὰ ὁποῖα δὲν συμβιβάζονται μὲ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν φιλοκαλίαν, ἑπομένως γενικῶς δὲν συμβιβάζονται μὲ τὰς ἀξίας ἢ τὰ « ἰδεώδη » ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐμφυτευθῇ εἰς τὸ συνειδητὸν πρόσωπον δι' ἀγωγῆς ἢ διὰ κανονικῶν ἕξεων. Ἂν περιεχόμενόν τι τῆς σκιᾶς διατελῇ ἐν ὀξείᾳ ἀντιθέσει πρὸς τὴν συνειδητὴν αὐτοκρισίαν, εἶναι δυνατὸν νὰ δρᾷ τοῦτο ὡς « ἕτερον ἐγώ », ὡς « μερικὸν πρόσωπον ». Ἡ σκιὰ δὲν εἶναι σταθερὸν μέγεθος, ἀλλὰ μεταβάλλεται σὺν τῷ χρόνῳ κατ' ἔκτασιν καὶ περιεχόμενον.

Τὸ δὲ *ἀπρόσωπον* ἀσυνείδητον ἀποτελεῖται ἐκ κληρονομικῶς μεταδιδομένων *προδιαθέσεων* πρὸς γένεσιν πρωταρχικῶν εἰκόνων, παραστάσεων, αἵτινες τρόπόν τινα ὑπνώττουν *ἐν πάσῃ* ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ. Δὲν πρόκειται περὶ παραστάσεων, περὶ συγκεκριμένων βιωμάτων· διότι οὐδὲν ἐπίκτητον μεταδίδεται κληρονομικῶς. Ἐπαναλαμβάνομεν, πρόκειται περὶ προδιαθέσεων εἰς γένεσιν παραστάσεων. Τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο ἑρμηνεύει τὸ ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξον φαινόμενον, ὅτι ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς γῆς ἐπαναλαμβάνονται πρῶτά τινα περιεχόμενα μυθικῶν παραδόσεων. Ὡσαύτως ἑρμηνεύεται ἐκ τῆς κληροδοτήσεως τοιούτων προδιαθέσεων καὶ τὸ φαινόμενον, ὅτι φρενοβλαβεῖς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναπαράγουν τὰς αὐτὰς εἰκόνας καὶ συνδέσεις γεγονότων, τὰς ὁποίας εὑρίσκομεν εἰς παλαιότατα κείμενα. Τὰς εἰκόνας ταύτας ὁ Γιοὺγκ ὠνόμασε «*ἀρχετύπους*», ἧς λέξεως χρῆσιν ἔχει κάμει πρὸ αὐτοῦ ὁ Αὐγουστῖνος. Ὁ ἀρχέτυπος εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ συντόμως ὡς λανθάνουσα καὶ πανταχοῦ κρατοῦσα προδιάθεσις, ἢ ὁδὸς πρὸς ὡρισμένας ἀντιδράσεις, αἵτινες εἶναι πανταχοῦ αἱ αὐταί. Οἱ ἀρχέτυποι ἄρα δὲν ὁρμῶνται ἐκ προσωπικῶν ἀναμνήσεων, ἀλλὰ εἶναι ἐκδηλώσεις τῆς βαθυτάτης πτυχῆς τοῦ ἀσυνειδήτου.

Ἡ ἀνακάλυψις τσῦ ἀπροσώπου ἀσυνειδήτου εἶναι μία τῶν μεγίστων τῆς νεωτέρας Ψυχολογίας. Ὀφείλεται δὲ αὕτη εἰς τὸν Γιούγκ. Οὕτως, ἐνῷ κατὰ μὲν Φρόϋντ τὸ ἀσυνείδητον ἀποτελεῖται ἐξ ἀπωθήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν γενετήσιον ὁρμήν, κατὰ δὲ τὸν Ἄντλερ ἐξ ἀπωθήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν ὁρμὴν πρὸς κτῆσιν δυνάμεως, κατὰ Γιοὺγκ παρ' αὐτὰς ὑπάρχουν εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς *αὐτοτελεῖς ἔμφυτοι πνευματικαὶ ἀρχαί*. Τὸ *πνεῦμα* κατὰ Γιοὺγκ δὲν εἶναι ἐπιφαινόμενον, δὲν εἶναι «ἐξάγνισμα» ὁρμῆς τινος, ἀλλ' ἀρχὴ ἰδιόρρυθμος (ein prinzip sui generis) καὶ δὴ ὑψίστη ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διοριστικὴ ἀρχή, ἔργον τῆς ὁποίας εἶναι νὰ διαπλάττῃ καὶ νὰ ἀναπτύσσῃ ὀρθῶς τὰς ὁρμάς.

Τὴν διδασκαλίαν δὲ ταύτην τοῦ Γιοὺγκ περὶ τῆς αὐτοτελείας τοῦ πνεύματος ἀναπτύσσει εὐρύτερον καὶ σαφέστερον ὁ Βίκτωρ Φράνκλ.

Τὸ ἀπρόσωπον ἢ κοινὸν ἀσυνείδητον εἶναι ἡ ἀνεξάντλητος θετικὴ πηγὴ ἐν γένει τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἡ τροφός, ἥτις τρέφει διαρκῶς τὸν συνειδητὸν βίον, εἶναι ἡ πηγή, ἐξ ἧς πηγάζουν τὰ δημιουργήματα ἀνωτέρου πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἐξαγνίσματα (Sublimierungen) ἀπωθήσεων τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν ὁρμῶν, ὡς διδάσκουν ὁ Φρόϋντ καὶ ὁ Ἄντλερ.

Ἡ συνείδησις ἡμῶν ἀφετηρίαν ἔχει τὸ ἀσυνείδητον, εἶναι ἀδιάλειπτος βλάστησις ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ ἐπάνοδος εἰς αὐτό. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀσυνειδήτου λαμβάνομεν πεῖραν μόνον διὰ τῆς συνειδήσεως. Ὅσῳ δὲ φωτεινότερον φέρει εἰς φῶς τὸ ἀσυνείδητον ἡ συνείδησις, τόσον βαθύτερον, οὐσιωδέστερον, περιεκτικώτερον γίνεται τὸ παρόν. Τοῦ ἀσυνειδήτου ἡ ἀξία εἶναι μόνον τόση, ὅσον εἶναι τὸ μέρος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον λαμβάνει μορφὴν ἐν τῇ συνειδήσει καὶ οὕτω παύει νὰ εἶναι ἀσυνείδητον. Τελικῶς σκοπὸς τοῦ ἀνθρώ-

που εἶναι ηὐξημένη συνείδησις, οὐχὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀσυνείδητον. Καταλαμβανόμεθα πολλάκις, μάλιστα δὲ εἰς δεινὰς τοῦ βίου περιστάσεις, ὑπὸ τοῦ ἀπατηλοῦ πόθου νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς βίον ἀσυνείδητον, εἰς τὴν παραδείσιον ἐκείνην ζωήν, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἔζη, πρὶν ἢ φάγῃ τὸν καρπὸν τοῦ δένδρου τῆς γνώσεως, εἰς τὴν φυσικὴν ἐκείνην κατάστασιν, ἥτις ὑπῆρχε πρὸ παντὸς πολιτισμοῦ. Λέγομεν πολλάκις, ὅτι προτιμότερον θὰ ἦτο νὰ μὴν εἴχομεν γεννηθῆ. Τοῦτο δὲ σημαίνει οὐχὶ προσπάθειαν νὰ γίνωμεν κύριοι τοῦ ἐν πολιτισμῷ συνειδητοῦ βίου, τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ φυγὴν πρὸ αὐτῆς καὶ πρὸ τῆς ἐν αὐτῇ ἰδικῆς μας ὑπάρξεως. Τοὐναντίον, τὴν ἀκόλουθον εἰκόνα παρέχει ὁ Βουδδισμὸς περὶ τοῦ τελείου ἀνθρώπου. Ὁ Βούδδας προσερχόμενος πρὸς τοὺς μοναχούς, οἵτινες ἀπαριθμοῦν « τὰς καταπληκτικὰς καὶ ἐξαιρετικὰς ἰδιότητας τοῦ *ὑπερόχου* », καὶ παραμερίζων πάντα μὲ καταφρονητικὴν κίνησιν τῆς χειρὸς λέγει τὰ ἀκόλουθα: « Ἐμπρὸς λοιπόν, ἠμπορεῖτε νὰ ἐντυπώνετε καὶ τὴν ἐκπληκτικὴν ταύτην ἰδιότητα τοῦ τελείου ὡς ἐκπληκτικὴν καὶ ἐξαιρετικήν· συνειδητῶς ἀναβαίνουν, ὦ μοναχοί, συναισθήματα εἰς τὸν τέλειον, συνειδητῶς συγκρατοῦνται, συνειδητῶς ἀφίνει οὗτος αὐτὰ νὰ βυθίζωνται· συνειδητῶς ἀναβαίνουν εἰς τὸν τέλειον σκέψεις, συνειδητῶς συγκρατοῦνται, συνειδητῶς ἀφίνει οὗτος αὐτὰς νὰ βυθίζωνται. Αὐτή, ὦ μοναχοί, εἶναι ἰδιότης τοῦ τελείου, τὴν ὁποίαν σεῖς ἠμπορεῖτε νὰ ἐντυπώνετε ὡς ἐκπληκτικὴν καὶ ἐξαιρετικήν ». Ὅθεν ἡ τελεία ἐπαγρύπνησις καὶ ἐξουσία ἐπὶ τοῦ βάθους ὀνομάζεται ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τῆς ψυχικῆς ἀσκήσεως (Yoga) καὶ ἡγέτου πλήθους ἀνθρώπων ὡς τὸ ἐκπληκτικὸν κατόρθωμα τοῦ ἄκρως ἀφυπνισμένου ἀνθρώπου [1].

Ἀφετηρία τῆς ἀφυπνίσεως ταύτης εἶναι οἱ ἀρχέτυποι. Ἐξ αὐτῶν ὁρμᾶται πᾶν βαθύτερον διανόημα, πᾶσα ἀνωτέρα ἰδέα, πᾶν εὐγενὲς συναίσθημα. Αἱ δὲ προδιαθέσεις πρὸς γένεσιν τῶν ἀρχετύπων εἶναι, ὡς ἐλέχθη, αἱ αὐταὶ εἰς πάντας τοὺς λαούς. Τὸ δὲ σύνολον αὐτῶν περιλαμβάνει λανθανούσας πάσας τὰς δυνατότητας πρὸς δημιουργίαν πνευματικῶν ἀγαθῶν. Ἐξ αὐτῶν κατάγεται τὸ περιεχόμενον καὶ τῶν θρησκειῶν. Ὁ Γιούγκ ἀποδίδει εἰς τοὺς ἀρχετύπους τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἣν ἀποδίδει ὁ Κάντιος εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ τεθείσας κατηγορίας. Εἶναι δὲ μάλιστα δυνατὸν νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ὁ Γιούγκ εὑρύνει τὰς κατηγορίας τοῦ Καντίου, αἵτινες ἰσχύουν περὶ τοῦ νοεῖν, εἰς κατηγορίας ἐν γένει τῆς ψυχῆς.

Ἐκ τῶν σημαντικωτάτων ἀρχετύπων εἶναι *ὁ τοῦ ἡλικιωμένου σοφοῦ*, ὅστις εἶναι ἡ ἐνσάρκωσις τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς. Ὡσαύτως *ὁ τῆς μεγάλης μητρός*. Αἰσθηταὶ δὲ ἐκδηλώσεις ἀρχετύπων, δηλαδὴ ἀρχέτυποι, οἵτινες λαμβάνουν αἰσθητὰς μορφάς, εἶναι: Πατὴρ - Μήτηρ - παιδὶ - Υἱὸς - Θυγάτηρ -

1. G. Pfahler, Der Mensch und seine Vergagenheit, τρίτη ἔκδοσις 1953 (πρώτη 1950).

Anima καὶ Animus[1] - Φίλος - Πολεμιστὴς - Ἱερεὺς - Σωτὴρ - Θεὸς - Θάνατος - Προφήτης - Γόης - Ἱέρεια - Μέγαιρα κ.λ.π. Ἵνα ἀρχέτυπός τις γίνῃ συνειδητός, ἵνα δηλαδὴ ἐκφρασθῇ διά τινος συγκεκριμένου βιώματος, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ δοθῇ ἀφορμὴ ἔκ τινος συγκεκριμένης περιστάσεως τῆς ζωῆς. Τοιαῦται δὲ περιστάσεις εἶναι κίνδυνος, ἀγῶνες κατὰ δυσυπερβλήτων δυσχερειῶν, κατὰ δυνάμεων ὑπερτέρων, γέννησις, θάνατος, αἱ σχέσεις πρὸς τὸν πατέρα, πρὸς τὴν μητέρα, πρὸς τὸ τέκνον κ.λ.π.

Τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἓν γένει αἱ ρίζαι ὑπάρχουν βαθύτατα ἐν εἴδει ἀρχετύπων ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ. Πῶς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀνέρχονται ἐν τέλει εἰς τὴν συνείδησιν τὰ δημιουργήματα τοῦ πολιτισμοῦ, διευκρινεῖται ὑπὸ τοῦ Γιοὺγκ διὰ περιγραφῆς τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ Ροβέρτος Μάγερ (Robert Mayer) προῆλθεν εἰς μίαν τῶν μεγίστων ἀνακαλύψεων τῶν νεωτέρων χρόνων, δηλαδὴ εἰς τὴν εὕρεσιν τῆς ἀρχῆς τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνεργείας[2].

Διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ κοινοῦ ἀσυνειδήτου ὁ Γιοὺγκ ηὔρυνε κατὰ πολὺ τὰ ἐρευνήματα τοῦ Φρόϋντ καὶ Ἄντλερ καὶ ἀπηλευθέρωσε τὸ ἀσυνείδητον ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν ἐκτίμησιν, εἰς ἣν κατεδίκασεν αὐτὸ ὁ Φρόϋντ, παραστήσας αὐτὸ ὡς κάλαθον ἀπορριμμάτων. Ὁ Γιοὺγκ προυχώρησεν εἰς τὴν σύνθεσιν συνειδήσεως καὶ ἀσυνειδήτου, ἥτις εὑρίσκεται ἐν τῷ «ταυτῷ» (im sellbst). Ἡ δὲ μέθοδος τῆς εὑρέσεως τοῦ ταυτοῦ εἶναι συγχρόνως ἡ ψυχοθεραπευτικὴ μέθοδος αὐτοῦ, ἥτις καλεῖται «ἐξατομίκευσις» (individuationprozess).

Παιδαγωγικῶς σημαντικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἀρχετύπων εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμποδίζεται καὶ νὰ προάγεται. Μήτηρ π.χ. ἥτις εἶναι ἀσταθής, ἀνακόλουθος, τραυματίζει ἐν τῷ μικρῷ τέκνῳ της τὸν ἀρχέτυπον τῆς Μητρός. Τοῦτο δὲ βραδύτερον εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκδηλώνεται ὡς ἔλλειψις ἀσφαλείας καὶ οἰκειότητος. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ θρησκευτικῆς ἀγωγῆς ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα ἔχει ὁ ἀρχέτυπος τοῦ Πατρός. Ἐὰν τὸ βίωμα τοῦ πατρὸς ὑπῆρξεν ἕνεκα τῆς ἀγωγῆς αὐτοῦ ἢ τῆς διαγωγῆς τοῦ διδασκάλου καταθλιπτικόν, ἡ σχέσις πρὸς τὸν Θεὸν - Πατέρα διατελεῖ πάντοτε ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν βιωμάτων τούτων καὶ δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ πλήρως.

Καὶ νῦν ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ εἴπωμέν τινα περὶ ***τῆς σχέσεως τοῦ ἀσυνειδήτου πρὸς τὴν συνείδησιν.***

1. Anima καλεῖται ἡ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνδρὸς λανθάνουσα εἰκὼν τῆς γυναικός, Animus δὲ ἡ ἐν τῇ ψυχῇ τῆς γυναικὸς λανθάνουσα εἰκὼν τοῦ ἀνδρός. Πλείονα ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «Ψυχολογία τοῦ Βάθους».

2. Τὰ κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην ἐκθέτομεν ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «Περὶ τῆς βουλήσεως» 1941, σ. 44.

Σχέσις τοῦ ἀσυνειδήτου πρὸς τὴν συνείδησιν.

Κατὰ πρῶτον ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐνταῦθα κάμνοντες λόγον περὶ «ἀσυνειδήτου» ἐννοοῦμεν αὐτὸ μόνον κατὰ τὰ ἐξ ἀπωθήσεων καὶ ἐκ τῶν ἐμφύτων προδιαθέσεων γεγονότα, οὐδόλως δὲ ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ κανονικῶς λησμονηθέντα κ.λ.π. βιώματα.

Θεμελιώδης σχέσις τοῦ ἀσυνειδήτου πρὸς τὴν συνείδησιν εἶναι ἡ ἀντίθεσις. Εἶναι δὲ ἡ ἀντίθεσις αὕτη, οἷα ἡ τῶν δύο πόλων. Τὰ μέλη δηλονότι τῆς ἀντιθέσεως δὲν ἀποκλείουν ἄλληλα, ἀλλὰ συνυπάρχουν ἀναγκαίως, οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ τὸ ἓν ἄνευ τοῦ ἄλλου. Ἀμφότερα ὁμοῦ λαμβανόμενα ἀποτελοῦν τὴν ψυχικὴν ὁλότητα. Διὰ δὲ τοῦτο προτιμῶμεν νὰ κάμνωμεν χρῆσιν τῆς λέξεως «ἀντιρρόπησις» καὶ «ἀντίρροπον» παρὰ τῆς λέξεως «ἀντίθεσις». Πᾶν συνειδητὸν φαινόμενον ἔχει ἀντίρροπόν τι, τὸ ὁποῖον εἶναι ἅμα καὶ συμπληρωματικόν, ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ. Πρὸς πᾶσαν συνειδητὴν κατάστασιν συστοιχεῖ ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ ἡ ἀντίθετος, καθ' ὃν τρόπον ἐν τῇ φύσει ἀναγκαίως πρὸς τὸ φῶς συστοιχεῖ τὸ σκότος, πρὸς τὴν ἡμέραν ἡ νύξ, καὶ οὕτως ἀποτελεῖται τὸ ἡμερονύκτιον, πρὸς τὴν γέννησιν ὁ θάνατος καὶ οὕτως ἀποτελεῖται ὁ ἀνθρώπινος βίος, πρὸς τὸν ἄνδρα ἡ γυνὴ καὶ οὕτως ἔχομεν τὸν πλήρη ἀνθρώπινον βίον κ.λ.π. Ἀμφότερα τὰ μέλη εἶναι ἀναγκαῖα. Ὁ δὲ βίος εἶναι βιώσιμος, ἂν ἡ πολικὴ αὕτη σχέσις τοῦ ἀσυνειδήτου πρὸς τὴν συνείδησιν ἀναγνωρίζεται συνειδητῶς. Τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων ἐπιστημονικῶν διδαγμάτων τοῦ Γιούγκ.

Κατὰ ταῦτα τὰ ἀσυνείδητα γεγονότα δὲν ἔχουν μίαν καὶ μόνην ἀναλλοίωτον σημασίαν. Ὁ δὲ θέλων τὰ κατανοήσῃ τι ἀσυνείδητον, τὸ ὁποῖον τώρα δὰ ἐκδηλοῦται διὰ τῶν σχετικῶν ἐκδηλώσεων, περὶ ὧν θὰ εἴπωμεν κατωτέρω, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ γινώσκῃ τὰ σύστοιχα πρὸς αὐτὸ συνειδητά. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν, τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὴν καὶ ψυχικῶς καὶ σωματικῶς τείνει νὰ ρυθμίζῃ ἑαυτό, διὰ τοῦτο εἰς πᾶσαν ὑπερβολήν, ἥτις παρατηρεῖται κάπου, παρευθὺς γεννᾶται ἀλλαχοῦ συστοίχως καὶ ἀναγκαίως ἀντίρροπός τις. Ἄνευ τῆς ἀντιρροπήσεως ταύτης οὔτε κανονικὴ ἀλλαγὴ τῆς σωματικῆς ὕλης θὰ ἐγίνετο οὔτε ὁμαλὴ ψυχική. Κατὰ ταῦτα ἡ περὶ *τῆς ἀντιρροπήσεως ἢ συμπληρώσεως* διδασκαλία εἶναι ἐκ τῶν σημαντικωτάτων τῆς συγχρόνου ψυχολογίας, διότι ἐκφράζει θεμελιώδη κανόνα ἐν γένει τοῦ ψυχικοῦ βίου. Τὸ καθ' ὑπερβολὴν ὀλίγον ἐνταῦθα γεννᾷ τὸ καθ' ὑπερβολὴν πολὺ ἐκεῖ. Ὅθεν ἡ σχέσις τῶν συνειδητῶν πρὸς τὰ ἀσυνείδητα γεγονότα εἶναι ἡ τῆς ἀντιρροπήσεως (Kompensation). Διδακτικώτατον παράδειγμα τῆς σχέσεως ταύτης τῆς ἀντιρροπήσεως, ἥτις κρατεῖ μεταξὺ ἀσυνειδήτου καὶ συνειδήσεως, παρέχει ὁ Γιοὺγκ τὸ περὶ τῆς χρήσεως μέσων προληπτικῶν τῆς συλλήψεως[1]. «Διὰ τῶν

1. Ἴδε C. G. Jung, Die Frau in Europa (Ἡ γυνὴ ἐν Εὐρώπῃ), 1929, σ. 25.

ἀντισυλληπτικῶν μέσων, λέγει οὗτος, ἐκπίπτει ἡ διαρκὴς ἑτοιμότης πρὸς ἐγκυμοσύνην καὶ πρὸς φροντίδας περὶ ἀνατροφῆς τέκνων. Ἡ δὲ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τοὺς δεσμοὺς τῆς Φύσεως σημαίνει τὴν ἀπελευθέρωσιν σημαντικῶν ψυχικῶν δυνάμεων, αἵτινες κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην ζητοῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν. Πάντοτε δέ, ἂν τοιοῦτόν τι ποσὸν ἐνεργείας δὲν εὑρίσκῃ σκοπόν τινα πρόσφορον, εὐάρεστον πρὸς αὐτό, διαταράσσει τὴν ψυχικὴν ἰσορροπίαν. Ἡ ἐνέργεια, ἥτις δὲν ἔχει συνειδητόν τινα σκοπόν, ἐνδυναμώνει τὸ ἀσυνείδητον. Ἐντεῦθεν δὲ γεννᾶται ἀβεβαιότης καὶ ἀμφιβολία. Τοῦτο δὲ ἰσχύει εἰς ἀνηκούστως μέγα βαθμὸν περὶ πασῶν τῶν γυναικῶν».

Πρὸς πληρεστέραν διασάφησιν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὸ ἀσυνείδητον ἀντιροπεῖ καταστάσεις τῆς συνειδήσεως, παραθέτομεν καὶ ἕτερα παραδείγματα, τὰ ὁποῖα λαμβάνομεν ἐκ συγγραμμάτων τοῦ Γιούγκ. Ὁ Γιοὺγκ ἐθεράπευεν ἀλαζόνα κύριον, ὅστις διετήρει ἐμπορικὸν κατάστημα μετὰ τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ. Αἱ σχέσεις τῶν δύο ἀδελφῶν ἦσαν λίαν τεταμέναι. Τοῦτο δὲ ἦτο ἓν τῶν κυρίων αἰτίων νευρώσεως τοῦ μεγαλυτέρου ἀδελφοῦ. Ἐκ τῶν ὁμολογιῶν τοῦ πάσχοντος δὲν ἐφαίνετο σαφῶς, τὶς ἦτο ὁ πραγματικὸς λόγος τῆς ἐντάσεως τῶν σχέσεων τῶν δύο ἀδελφῶν. Ἔψεγε μὲν οὗτος διὰ πολλὰ καὶ ποικίλα τὸν νεώτερον ἀδελφὸν καὶ περὶ τῆς νοημοσύνης του πολὰ δυσμενῆ ἔλεγε. Ἀλλ' εἰς τὰ ὄνειρα τοῦ πρεσβυτέρου ἐμφανίζετο ὁ νεώτερος πολλάκις ὡς Μπίσμαρκ ἢ ὡς Ναπολέων ἢ ὡς Ἰούλιος Καῖσαρ. Ἡ δὲ οἰκία του εἶχεν τὴν ὄψιν τοῦ Βατικανοῦ ἢ τοῦ Γιλδὶζ Κιόσκ. Ἐκ τῶν ὀνείρων τούτων κατεδείχθη, ὅτι ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ἀνυψώνεται σημαντικῶς ὁ νεώτερος ἀδελφὸς ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ. Ἐντεῦθεν δὲ ὁρμώμενος ὁ Γιοὺγκ συνήγαγεν, ὅτι ὁ ὑπ' αὐτοῦ θεραπευόμενος ἐξετίμα τὸν μὲν ἑαυτόν του ὑπερβολικὰ πολύ, τὸν δὲ ἀδελφόν του ὑπερβολικὰ ὀλίγον. Ἡ περαιτέρω ἀνάλυσις ἐδικαίωσε τὴν γνώμην τοῦ Γιούγκ.

Δεύτερον παράδειγμα: Νεαρὰ γυνὴ νευρωτική, ὑπερβολικὰ ἀφωσιωμένη εἰς τὴν μητέρα, ὀνειρεύεται περὶ αὐτῆς δυσμενῆ ὄνειρα. Εἰς τὰ ὄνειρα ἐμφανίζεται ἡ μήτηρ ὡς φάντασμα, ὡς μέγαιρα, ὡς διώκτρια. Ἡ μήτηρ εἶχεν ὑπερβολικὰ χαϊδευμένην τὴν θυγατέρα καὶ διὰ τῆς τρυφερότητός της εἶχεν τυφλώσει αὐτήν, ὥστε αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ σαφῶς τὴν ἐπιβλαβῆ ἐπίδρασιν, ἣν ἤσκει ἐπ' αὐτῆς ἡ μήτηρ. Τούτου ἕνεκα τὸ ἀσυνείδητον ἤσκησε τὸν προσήκοντα ἔλεγχον κατὰ τῆς μητρός.

Τρίτον παράδειγμα: Αὐτὸς ὁ Γιοὺγκ ὑπετίμα ποτὲ ὑπερβολικὰ μίαν τῶν πελατίδων αὐτοῦ. Ἐν ὀνείρῳ εἶδε τὴν πελάτιδα ταύτην καθημένην εἰς τὴν στοὰν τοῦ ὑψηλοτέρου πύργου ἐπαύλεως, ἥτις ἦτο ἐκτισμένη ἐπὶ ὑψηλοῦ βράχου. Παρευθὺς ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτὴν τὸ ὄνειρον· τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνακοινώσεως ὑπῆρξεν εὐεργετικώτατον.

---

1. Σ. Καλλιάφα, Ψυχολογία τοῦ Βάθους, σ. 33.

Τέταρτον παράδειγμα: Νεαρὸς κύριος διηγεῖται τὸ ἀκόλουθον ὄνειρον: Ὁ πατήρ του ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς οἰκίας ἐπὶ νέου αὐτοκινήτου. Διευθύνει δὲ αὐτὸ τόσον ἀδεξίως, ὥστε ὁ νεαρὸς υἱὸς ὀργίζεται σφόδρα διὰ τὴν φαινομενικὴν βλακείαν τοῦ πατρός. Τὸ αὐτοκίνητον κινεῖται δεξιά, ἀριστερὰ καὶ πρὸς τὰ ὀπίσω· τέλος δὲ προσκρούει πρὸς τοῖχον καὶ ὑφίσταται σοβαρὰς βλάβας. Πλήρης ὀργῆς ὁ υἱὸς τὸν φωνάζει καὶ τὸν συμβουλεύει νὰ εἶναι προσεκτικός. Ἀλλὰ ὁ πατὴρ γελᾷ, ὁ δὲ υἱὸς παρατηρεῖ, ὅτι οὗτος ἦτο μεθυσμένος. Οὐδὲν πραγματικὸν γεγονὸς ἔχει δώσει ἀφορμὴν εἰς τὸ ὄνειρον τοῦτο. Ὁ υἱὸς ἦτο βέβαιος περὶ τῆς συνέσεως καὶ περὶ τῆς ἱκανότητος τοῦ πατρὸς νὰ ὁδηγῇ αὐτοκίνητον. Ἐν γένει δὲ ἐθαύμαζε τὸν πατέρα διὰ τὰς ἐν τῷ βίῳ ἐπιτυχίας. Πῶς ἆρά γε νὰ ἑρμηνευθῇ τὸ ὄνειρον τοῦτο; Κατὰ τὸν Γιούγκ, τὸ ἀσυνείδητον καταρρίπτει τὴν παρ' αὐτῷ συνειδητὴν ἀξίαν τοῦ πατρός, ἐπειδὴ συνειδητῶς αἱ πρὸς τὸν πατέρα σχέσεις εἶναι ὑπερβολικὰ ἀγαθαί. Ἐντεῦθεν δὲ ὁ υἱὸς διέτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ εἶναι ὑπερβολικὰ ἐξηρτημένος ἀπὸ τὸν πατέρα καὶ νὰ μὴ βλέπῃ, ὁποῖός τις εἶναι τῷ ὄντι αὐτὸς ὁ ἴδιος. Διὰ τοῦτο τὸ ἀσυνείδητον καταρρίπτει τὴν ἀξίαν τοῦ πατρὸς καὶ παρορμᾷ εἰς κάποιαν ἀντίθεσιν πρὸς αὐτόν, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδέποτε θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκτήσῃ συνείδησιν ἑαυτοῦ. Αὕτη ἦτο ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία· ἀπεδέχθη δὲ αὐτὴν ὁ νεανίας χωρὶς νὰ γεννηθῇ εἰς αὐτὸν ὑποτίμησίς τις τῆς ἀξίας μήτε τοῦ πατρὸς μήτε αὐτοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν χωρὶς νὰ γεννηθῇ κάποια δυσαρέσκεια.

Διὰ τῶν παραδειγμάτων τούτων, νομίζομεν, ὅτι ἐπαρκῶς διευκρινεῖται ἡ σχέσις ἀντιροπήσεως, ἡ ὁποία κρατεῖ μεταξὺ συνειδητῶν καὶ ἀσυνειδήτων γεγονότων. Ἀλλ' εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ νομίσῃ τις, ὁρμώμενος ἐκ τῶν λεχθέντων, ὅτι πάντα τὰ ὄνειρα ἑρμηνεύονται κατὰ τὸν λεχθέντα ἁπλοῦν τρόπον. Τοῦτο δὲν συμβαίνει. Περὶ τῆς ἑρμηνείας ὅμως τῶν ὀνείρων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κάμωμεν λόγον ἐνταῦθα. Παραπέμπομεν δὲ τὸν βουλόμενον εἰς τὸ βιβλίον ἡμῶν « Ψυχολογία τοῦ Βάθους ».

Περαίνοντες νῦν τὸν λόγον περὶ συνειδήσεως καὶ ἀσυνειδήτου προβαίνομεν εἰς διευκρίνησιν τῆς ἐννοίας τῆς ἀπωθήσεως καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ συμπλέγματος.

Περὶ ἀπωθήσεως καὶ περὶ συμπλέγματος.

Ἀπώθησις καλεῖται ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τοῦ βάθους τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο, καθ' ὃ βιώματα καὶ ἐν αὐτοῖς ἀναφαινόμεναι ψυχικαὶ συγκινήσεις δὲν τυγχάνουν συνειδητῆς ἐπεξεργασίας. Ἀπώθησις εἶναι ἐπιβλαβὲς ἀναπλήρωμα τῆς ἐλλόγου καὶ ἀναγκαίας κωλύσεως, κυριαρχήσεως καὶ ἐπεξεργασίας τοιούτων συγκινήσεων. Οὕτω π.χ. ὑπάρχουν πολλαὶ γυναῖκες καὶ πολλοὶ ἄνδρες, οἵτινες, ὑπερήλικες ἢ γέροντες ὄντες καὶ σφόδρα θλιβόμενοι διὰ τοῦτο, προσπα-

θοῦν νὰ ἐμμένουν εἰς τρόπον ζωῆς, ὅστις κανονικῶς προσιδιάζει εἰς νεάνιδας καὶ νέους. Οὗτοι ἀπωθοῦν εἰς τὸ ἀσυνείδητον βιώματα καὶ ἰδιότητας, αἵτινες ὡριμάσασαι πλέον τείνουν νὰ γίνουν συνειδηταὶ καὶ νὰ κανονίζουν αὐταὶ κυρίως τὴν ζωήν. Ἐνταῦθα γεννᾶται ἐσωτερικὴ σύγκρουσις, ἥτις δὲν λύεται διὰ συνειδητῆς ἐπεξεργασίας τῶν δύο μελῶν, ἀλλ' αὐθαιρέτως διατηρεῖται συνειδητὸν τὸ ἕτερον, τὸ δὲ ἕτερον ἀπωθούμενον δρᾷ ἀπροσφόρως καὶ ταράσσον. Τὸ οὐσιῶδες ἐν τῇ ἀπωθήσει εἶναι, ὅτι δὲν ἀναγνωρίζεται ἡ πραγματικότης, ὅτι τις δὲν θέλει νὰ ὁμολογῇ τὰ γεγονότα, ὡς ταῦτα ἔχουσι. Κατὰ ταῦτα εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι ρίζα τῆς ἀπωθήσεως εἶναι ἔλλειψις φιλαληθείας πρὸς ἑαυτόν. Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἴπομεν, τὴν οὐσίαν τῆς ἀπωθήσεως ἄριστα ἐκφράζει ἡ περίφημος ρῆσις τοῦ Νίτσε: « Ἔχω πράξει τοῦτο, λέγει ἡ μνήμη μου. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃς πράξει τοῦτο, λέγει ἡ ὑπερηφία μου! Τέλος ὑποκύπτει ἡ μνήμη ». Ἀλλ' ἂν ὑποχωρῇ ἡ μνήμη, εἶναι ἀδύνατον νὰ διευκρινῇ τις τὰ πράγματα ἐντίμως.

Ἡ ἀπώθησις διαφέρει τῆς καταπιέσεως. Κατὰ τὴν καταπίεσιν ἀναγνωρίζεται βίωμά τι βαθέως συγκινοῦν, τυγχάνει συνειδητῆς ἐπεξεργασίας καὶ ἀπορρίπτεται, ἐνῷ κατὰ τὴν ἀπώθησιν ἐκβάλλεται τοῦτο τῆς συνειδήσεως ἄνευ ἀναγνωρίσεως καὶ ἐπεξεργασίας. Τὰ δι' ἀπωθήσεως ἀπὸ τῆς συνειδητῆς βιώσεως ἀποκλεισθέντα, ὑπὸ ἰσχυρᾶς δὲ συγκινήσεως συνοδευόμενα, γεγονότα συνεχίζουν τὴν δρᾶσιν αὐτῶν ἀνεξέλεγκτα ἐν τῷ βάθει τοῦ προσώπου ὡς « *Ἀσυνείδητα συμπλέγματα* ».

Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τοῦ βάθους ***σύμπλεγμα*** καλεῖται βίωμα, τὸ ὁποῖον ἔχει ζωηρὸν τόνον συγκινήσεως καὶ πρὸς τούτῳ καταδεικνύεται ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν συνήθη γενικὴν διάθεσιν τῆς συνειδήσεως καὶ διὰ τοῦτο ἀπωθεῖται ἐξ αὐτῆς. Τὸ βίωμα τοῦτο ἔχει μεγάλην ἐσωτερικὴν ἑνότητα εἶναί τι ὅλον καθ' ἑαυτὸ καὶ κέκτηται μεγάλην αὐτονομίαν. Καὶ εἶναι μὲν μέλος τοῦ ὅλου ψυχικοῦ βίου, ἀλλ' ἐν μικροτάτῳ βαθμῷ ὑπόκειται εἰς τὰς διαθέσεις τῆς συνειδήσεως καὶ διὰ τοῦτο ἡ διαγωγὴ αὐτοῦ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς συνειδήσεως εἶναι ὡσὰν διαγωγὴ ξένου σώματος. Τοιαύτη δέ, ἀπρόσφορος, δρᾶσις τοῦ συμπλέγματος ματαιώνει τὴν συνειδητὴν πρόθεσιν, στερεῖ τὸ ἐγὼ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ καὶ ὠθεῖ εἰς διανοήματα καὶ πράξεις ἐναντίας πρὸς τὰς προθέσεις ἡμῶν, ὡς ἐὰν αὗται ἐπιβάλλωνται ὑπὸ ξένου προσώπου.

Ἓν τῶν συχνοτάτων αἰτίων τοῦ συμπλέγματος εἶναι ἡ ἠθικὴ σύγκρουσις, ἥτις βεβαίως δὲν πρέπει νὰ νοῆται ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς γενετησίου ὁρμῆς. Τῆς συγκρούσεως δὲ ταύτης ἔσχατος λόγος εἶναι ἡ ὑποκειμενικὴ ἀδυναμία νὰ ἐπιδοκιμάσῃ τις τὸ ὅλον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὁ ἔχων τὴν δύναμιν τῆς ἐπιδοκιμασίας ταύτης μετὰ ἁμάρτημα διαπραχθὲν ἐξετάζει αὐτὸ ἐπαρκῶς, συγχωρεῖ, μετανοεῖ εἰλικρινῶς· διότι σκέπτεται, ὅτι τὸ ἁμαρτάνειν εἶναι ἀνθρώπινον, ὡς ἀνθρώπινον εἶναι καὶ τὸ μετανοεῖν. Συμπλέγματα

εἶναι δυνατὸν νὰ γεννηθοῦν καὶ ἐκ σφοδρῶν καταπληξιῶν, π.χ. ἐκ τῆς ἐκρήξεως ὀβίδος.

Πάντες οἱ ἄνθρωποι ἔχομεν συμπλέγματα. Τὰ παντοειδῆ σφάλματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὑποπίπτομεν συχνάκις κατὰ τὰς διαφόρους πράξεις ἡμῶν, μαρτυροῦν περὶ τούτου, ὡς κατέδειξε πρὸ πολλοῦ ὁ Φρόϋντ[1]. Εἰς συμπλέγματα ὀφείλεται, ὅτι πολλάκις ἔρχεται εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν οὐχὶ ἡ ἁρμόζουσα λέξις, ὅτι λησμονοῦμεν τὸ ὄνομα τοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ συστήσωμεν αὐτὴν τὴν στιγμήν, ὅτι ἐν συναυλίᾳ καταλαμβανόμεθα ὑπὸ βηχὸς ἀκριβῶς, καθ' ὃν χρόνον ἀπαιτεῖται ἡ μεγίστη προσοχὴ καὶ ἡσυχία, ὅτι ὁ ἐρχόμενος πολὺ ἀργὰ καὶ μηδένα θόρυβον ἐπιθυμῶν νὰ προξενήσῃ μόλα ταῦτα προσκρούει μετὰ πατάγου πρὸς κάθισμα, ὅτι, ἀντὶ νὰ συλλυπηθῇ τις ἐν κηδείᾳ, συγχαίρει, ὅτι συμβουλή τις, λέξις περιέχουσα τόνον τινὰ ἐπικρίσεως, ἥτις λέγεται ὡς ἀστεία, πλήττει πολὺ βαθύτερον καὶ ἐπὶ χρόνον μακρότερον ἢ ὅσον ἐνόμιζέ τις, ὅτι θὰ ἔπρεπε.

Τὰ συμπλέγματα ἔχουν πολλάκις τόσην αὐτονομίαν, ὥστε παράγουν σωματικοὺς πόνους, οἵτινες οὐδόλως αἰτιολογοῦνται ὑπὸ τῆς καταστάσεως τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος. Εἶναι δὲ οὗτοι τόσον σφοδροί, ὅσον καὶ οἱ ἐκ παθήσεων τῶν σωματικῶν ὀργάνων προερχόμενοι. Καὶ δὲν ἐξαφανίζονται οἱ πόνοι οὗτοι, καὶ ἂν ὁ ἰατρὸς καὶ αὐτὸς ὁ ἀσθενὴς εἶναι βέβαιοι, ὅτι οἱ πόνοι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀκραιφνῆ πλάσματα τῆς φαντασίας. Οὗτοι ἐκλείπουν μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἀσθενοῦς ἀπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ συμπλέγματος.

Κατὰ Γιούγκ τὰ *συμπλέγματα* διὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν παραγομένων σωματικῶν συμπτωμάτων καὶ διὰ τῶν ὀνείρων γίνονται ἡ ὁδὸς ἡ ἄγουσα εἰς τὸ ἀσυνείδητον, ἐνῷ κατὰ Φρόϋντ τὰ *ὄνειρα* εἶναι ἡ βασιλικὴ ὁδὸς (via regia) ἡ ἄγουσα εἰς τὸ ἀσυνείδητον. Ὀρθότερον, ὡς εἶναι εὐνόητον, κρίνει ὁ Γιούγκ· διότι τὰ ὄνειρα παράγονται ἐκ συμπλεγμάτων.

Τὰ συμπλέγματα δὲν εἶναι πάντοτε νοσηρά. Διότι ταῦτα μαρτυροῦν μόνον, ὅτι « ὑπάρχει κάτι ἀσυμβίβαστον, ἀναφομοίωτον, γεννῶν σύγκρουσιν, ἴσως κώλυμά τι, ἀλλ' ἴσως καὶ παρόρμημά τι εἰς μεγαλυτέρας προσπαθείας, οὕτω δὲ μάλιστα καὶ εἰς νέα, δυνατά, ἐπιτεύγματα. Ὅθεν συμπλέγματα κατὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην εἶναι εὐκρινέσταται ἑστίαι καὶ σύνδεσμοι τοῦ ψυχικοῦ βίου, τοὺς ὁποίους δὲν θὰ ἦτο εὐκταῖον νὰ μὴν ἔχῃ τις, οἵτινες δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λείπουν, ἐπειδὴ ἄλλως ἤθελεν ἀνακοπῇ ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια κ.λ.π. Τὰ συμπλέγματα σημαίνουν « ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει εἰσέτι λυθῇ ἐν τῷ ἀτόμῳ. Ἑπομένως καταδεικνύουν τὴν ἀναμφιβόλως ἀσθενῆ ἐν ὅλῃ τῇ σημασίᾳ τῆς λέξεως θέσιν »[2]. Συμπλέγματα εἶναι ἐν πολλοῖς κανονικὰ τοῦ βίου φαινόμενα καὶ διὰ τοῦτο ὁ πρὸς αὐτὰ φόβος εἶναι πολλάκις ἀστήρικτος καὶ

1. Sig. Freud, Zur Psychopathologie des Alltagslebens, Berlin 1904.
2. Jung, Seelenprobleme der Gegenwart, σ. 122, 123.

προέρχεται ἐκ προκαταλήψεως. Εἶναι πολλάκις δυνατὸν νὰ βοηθοῦν εἰς τὴν ἀρτιωτέραν προσαρμογὴν πρὸς τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς.

Παραδείγματα συμπλεγμάτων.

1) Ἂς ὑποθέσωμεν, ὅτι κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἔλαβέ τις πεῖραν βαθείας θλίψεως καὶ διὰ τοῦτο ἔχασεν τὴν ἐμπιστοσύνην πρὸς τὴν ζωήν. Ὁσάκις βραδύτερον παρουσιάζεται ἀφορμή τις πρὸς τὸ λυπεῖσθαι, ἀναφαίνεται ἡ δυσπιστία ἐκείνη. Τὸ σύμπλεγμα τῆς λύπης ἐκείνης ἀφομοιώνεται μὲ τὸ νῦν βίωμα. Οὕτω π.χ. ὁ βίαιος πατὴρ ἐνθρονίζεται ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ ὡς ὀργίλος θεός. Ὁσάκις λοιπὸν κατὰ τὴν ἐνηλικίωσιν ὁ νῦν ἀνὴρ ἢ γυνὴ ἔρχεται εἰς σχέσιν ἐξαρτήσεως ἀπὸ πρόσωπον κατέχον ἀξίωμά τι, π.χ. ὅταν διορίζεται εἰς θέσιν τινά, κατὰ τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν κ.λ.π., ταράσσεται καὶ σχηματίζει οὐχὶ ὀρθὴν κρίσιν περὶ τῶν προϊσταμένων του, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκραγῇ εἰς διαμαρτυρίας, νὰ συμπεριφερθῇ ἐπαναστατικῶς καὶ οὕτω νὰ καταστρέψῃ εὐκαιρίας προσφόρους πρὸς ἀπόκτησιν τῆς εὐνοίας τῶν προϊσταμένων. Πάντοτε, ὁσάκις ἄνθρωπός τις, κατὰ τἆλλα συνετός, πράττει παράδοξόν τι, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι ὀπίσω ἀπὸ τὴν ἐνεργητικὴν ἢ παθητικὴν αὐτοῦ συμπεριφορὰν καὶ ἀδυναμίαν ὑπάρχει σύμπλεγμα, τὸ ὁποῖον δὲν παρέμεινεν συνειδητόν, ὅσον ἦτο ἀναγκαῖον νὰ παραμείνῃ, ἵνα ἀχθῇ εἰς πέρας, ἵνα λυθῇ διὰ τῆς προσηκούσης συνειδητῆς ἐπεξεργασίας.

2) Ἐάν τις θέλῃ νὰ ἀγνοῇ βίωμα ἔργου μαρτυροῦντος μειονεξίαν καὶ ἀπωθῇ αὐτό, ἐπειδὴ τὸ βίωμα τοῦτο εἶναι μέλος τῆς ὁρμῆς τῆς αὐτεκτιμήσεως τοῦ ὅλου ὑποκειμένου, τὸ βίωμα τοῦτο ἀπωθούμενον γίνεται σύμπλεγμα μειονεξίας.

3) Εἶναι δυνατὸν νὰ γίνεται λόγος καὶ περὶ ***σχολικοῦ*** συμπλέγματος. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ἔχουν καὶ δυσαρέστους καὶ εὐχαρίστους σχολικὰς ἀναμνήσεις. Καὶ τοῦτο, ἐπειδὴ τὸ σχολεῖον ἀπαιτεῖ πολλάκις πολλά, τὰ ὁποῖα εἰς πολλοὺς μαθητὰς γεννοῦν δυσαρέσκειαν, ἥτις εἶναι τόσον μεγαλυτέρα, ὅσον περισσότερον ἡ ψυχικὴ σύστασις δὲν συμβιβάζεται μὲ τὸ πρόγραμμα τοῦ σχολείου καὶ ὅσον μικρότερα εἶναι τὰ παιδαγωγικὰ προτερήματα τῶν διδασκάλων. Πολλοί, ἐνήλικοι γενόμενοι, κατορθώνουν νὰ λογαριάζουν καὶ τὰ ἐξ ἀγαθῆς προθέσεως καὶ καλῶς γενόμενα ἐν τῷ σχολείῳ καὶ τὰ ἀτόπως. Οὕτως ἀπαλλάσσονται πάσης ἐνοχλήσεως. Ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄνθρωποι, οἵτινες διατηροῦν σύμπλεγμα σχολικόν, ἐπειδὴ δὲν κατώρθωσαν νὰ ὑπερνικήσουν παλαιὰ ὀδυνηρὰ σχολικὰ βιώματα. Εὐκόλως οὗτοι, ὁσάκις γίνεται πρὸς αὐτοὺς σύστασις ἢ ἐπιτίμησίς τις ἢ ἄδικος παρανόησις, ταράσσονται. Μαρτυροῦν δὲ περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐνεργοῦ συμπλέγματος ὄνειρα, καθ' ἃ ὁ ὀνειρευόμενος, π.χ. κάθηται ἐπὶ θρανίου καὶ ἐξετάζεται κ.τ.τ.

Ἕτερα συμπλέγματα εἶναι τὸ ***μητρικόν***, τὸ ***θρησκευτικόν***, τὸ ὁποῖον εἶναι λίαν χαρακτηριστικὸν τῆς τεταραγμένης ἱστορικῆς περιόδου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ζῶμεν, καὶ ἄλλα. Περὶ τούτων δὲ γίνεται λόγος ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «Ψυχολογία τοῦ Βάθους».

Ἀλλ' ἐνταῦθα σκόπιμον κρίνομεν νὰ προσθέσωμέν τινα περὶ τῆς ἐπιβλαβοῦς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἀσκοῦν διδάσκαλοι κατεχόμενοι ὑπὸ συμπλεγμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν προσεπάθησαν νὰ διαλύσουν:

Διδάσκαλος, ὁ ὁποῖος πάσχει ἀπὸ συγκρούσεις μὴ λυθείσας, ὅστις κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἔτυχε κακῆς, σκληρᾶς, μεταχειρίσεως, καὶ ἔχει χάσει τὸ συναίσθημα ἀσφαλείας, ὠθεῖται νῦν ἐν τῇ ἐξασκήσει τοῦ ἐπαγγέλματος νὰ εἶναι πάντοτε σκληρός, ἀδυσώπητος πρὸς τοὺς μαθητάς. Διορισθεὶς διδάσκαλος εὑρίσκει τὴν τραγικὴν πλήρωσιν τῆς ζωῆς του ἐν τούτῳ, ὅτι ἐν τέλει ἔχει ἐξουσίαν, δύναται νὰ πηγαινοέρχεται ἐνώπιον τῆς τάξεώς του μὲ τὸν φωτοστέφανον τοῦ ἀλαθήτου, διὰ νὰ προσβλέπῃ μὲ χαιρεκακίαν τοὺς φοβισμένους καὶ ἀγωνιῶντας μαθητὰς καὶ μαθητρίας του, καθ' ὧν ἐκστομίζονται ἀπειλαὶ περὶ τῆς βαθμολογήσεώς των καὶ ἄλλαι σκληραὶ ἐπιτιμήσεις. Ἤθελε μεταβάλει διαγωγήν, ἂν ἤθελε δυνηθῇ, ἐρευνῶν τὸν ἑαυτόν του, νὰ ἀνεύρῃ τὸ αἴτιον τῆς πρὸς τοὺς μαθητάς του κακῆς συμπεριφορᾶς καὶ νὰ ἄρῃ αὐτό, νὰ διαλύσῃ δηλαδὴ τὸ σύμπλεγμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον πάσχει.

Διδασκάλισσα, πάσχουσα ἐκ τῆς νεανικῆς ἡλικίας ἀπὸ σύμπλεγμα ἐνοχῆς μὴ λυθέν, εἶναι καταπληκτικῶς ἀκριβὴς καὶ σχολαστική. Αἱ μαθήτριαι εἶναι ὑποχρεωμέναι νὰ ὑποφέρουν ὑπὸ τὴν ὑπερβολικὰ ἄψογον, σχολαστικὴν καὶ διαρκῶς ἠθικολογοῦσαν διαγωγήν της. Ἡ βαθμολογία της μαρτυρεῖ σκληρότητα, ἀνηλεὴς δὲ εἶναι ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐξετάζει. Οἷα εἶναι πρὸς τὸν ἑαυτόν της, τοιαύτη εἶναι καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους. Γινώσκει καὶ ἐκτιμᾷ ἓν μόνον: Τὴν ἐπίδοσιν τῶν μαθητριῶν. Τὸ τραγικὸν εἶναι, ὅτι οὐδὲν γινώσκει περὶ τῆς σκιᾶς της, ὅτι ἐλλείπει ὅλως διαφώτισις περὶ τοῦ ἑαυτοῦ της.

Εἶναι φανερόν, ὅτι καὶ ὁ διδάσκαλος ἐκεῖνος καὶ ἡ διδασκάλισσα αὕτη ἐφόσον δὲν ἔχουν λύσει τὰς ἐσωτερικὰς αὐτῶν συγκρούσεις, διαρκῶς δημιουργοῦν ἐχθρικὴν πρὸς τὰ παιδιὰ ἀτμόσφαιραν.

Πόσον ἀναγκαῖον εἶναι νὰ προσπαθοῦν οἱ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοὶ νὰ ἐρευνοῦν τὴν σκιὰν αὐτῶν! Ὅσον βαθύτερον ὁ διδάσκαλος ἔχει ἐρευνήσει καὶ λάβει γνῶσιν τοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον κατοικεῖ εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς του, τόσον εἰλικρινεστέρα καὶ εὐεργετικωτέρα ἡ παιδαγωγικὴ αὐτοῦ δρᾶσις, τόσον ὑγιεινοτέρα ἡ ἐπικοινωνία αὐτοῦ μὲ τοὺς μαθητάς[1].

---

1. Πρβ. Hans Müller-Eckhard, Das Unverstandene Kind. 1954, σ. 190.

Αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ ἀσυνειδήτου.

Ἐν τῇ φυσικῇ, ὡς εἶναι γνωστόν, κάμνομεν λόγον περὶ ἠλεκτρισμοῦ, περὶ θερμότητος κ.λ.π., ὁρμώμενοι ἀπό τινων ἐμπειρικῶν φαινομένων. Οὐδὲν γινώσκομεν περὶ τῆς φύσεως, περὶ τοῦ τί ἐν τέλει εἶναι ἠλεκτρισμός, θερμότης κ.λ.π. Μόλον τοῦτο εἶναι λογικῶς ἀναγκαῖον νὰ εἰσάγωνται εἰς τὴν ἐπιστήμην ἔννοιαι ἐκφραζόμεναι διὰ τῶν λέξεων ὡσὰν ἐκείνας, ἐπειδὴ ὑπάρχουν ἐμπειρίαι ἀναμφισβήτητοι, αἵτινες μόνον οὕτως εἶναι δυνατὸν νὰ τίθενται εἰς λογικὴν τάξιν καὶ οὕτω νὰ κατανοοῦνται. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, ὡς ἐλέχθη κατὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἐλέχθη δηλονότι, ὅτι εἶναι ἀναγκαία ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀσυνειδήτου, ἐπειδὴ ὑπάρχει ὡς ἐμπειρικὸν γεγονὸς ἡ ἀνάπλασις προτέρων ἐμπειριῶν, αἵτινες ἔχουν λησμονηθῇ, ἐπειδὴ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἐμπειρικὰ φαινόμενα, εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῶν ὁποίων μόνον οὕτως εἶναι δυνατὸν νὰ προβαίνωμεν.

Τὰ φαινόμενα ταῦτα εἶναι τὰ καλούμενα συμπτώματα, εἰκόνες καὶ σύμβολα, ἅτινα ἐμφανίζονται εἰς τὰ ὄνειρα, εἰς ὁράματα καὶ εἰς πλάσματα τῆς φαντασίας. Ἐκ τῶν φαινομένων τούτων καὶ ἐκ πορισμάτων ἐρευνῶν τελουμένων διὰ ψυχολογικῶν πειραματικῶν μεθόδων ὁρμώμενοι εἶναι δυνατὸν νὰ συνάγωμεν ὠφέλιμα συμπεράσματα περὶ τῶν ἑκάστοτε ἀσυνειδήτως συντελουμένων. Ἀλλ' ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ φανταζώμεθα, ὅτι εἶναι δυνατόν, ὁρμώμενοι ἐκ τῶν φαινομένων τούτων, νὰ λαμβάνωμεν *κατὰ πάντα ἀκριβῆ* γνῶσιν τῆς φύσεως τῶν ἀσυνειδήτως συντελουμένων. Εἶναι ἀδύνατον νὰ εἰσδύωμεν εἰς τὰ ἔγκατα τῆς συνειδήσεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀτελὴς γνῶσις, ἣν λαμβάνομεν, εἶναι πολύτιμος. Ἐκ τῶν φαινομένων τούτων θὰ εἴπωμέν τινα πρῶτον περὶ τοῦ συμπτώματος.

Α΄ Τὸ σύμπτωμα.

Τὸ σύμπτωμα εἶναι ἐκδήλωσις τῆς καταστάσεως ἐκείνης, καθ' ἣν ἄνθρωπός τις ὑποχωρῶν πρὸ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ζωῆς ταλαντεύεται μεταξὺ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἀντιμετωπίσῃ αὐτὰς καὶ τῆς ἀδυναμίας νὰ προβῇ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, καθ' ἣν θέλει καὶ δὲν θέλει, ἐν τέλει δὲ μᾶλλον δὲν θέλει. Ἡ κατάστασις αὕτη παρουσιάζεται παροδικῶς μὲν καὶ εἰς ὑγιεῖς, μονιμώτερον δὲ εἰς τοὺς πάσχοντας νεύρωσιν, δηλαδὴ διαταραχὴν προερχομένην ἐκ ψυχικῶν γεγονότων (ψυχογενὴς ταραχή).

Τὸ σύμπτωμα εἶναι δυνατὸν νὰ γεννᾶται ὄχι μόνον κατὰ τὰς καλουμένας ἀπωθήσεις, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς κρισίμους περιόδους τῆς ζωῆς, καθ' ἃς συντελεῖται μετάβασις ἀπό τινος ἡλικίας εἰς ἑτέραν. Κατὰ τὴν μετάβασιν ταύτην ἐπέρχεται ριζικὴ μεταβολὴ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως, ἣν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ τις διὰ τῶν μέχρι τοῦδε διαθεσίμων εἰς αὐτὸν μέσων· διότι

πρόκειται περὶ εὐρυτέρας ἀφομοιώσεως καὶ ὁλοκληρώσεως τοῦ ἀσυνειδήτου.

Τῶν συμπτωμάτων ἡ φύσις εἶναι ποικίλη, ἡ δὲ εὐρύτης μεγάλη. Αὕτη περιλαμβάνει τὴν συνήθη νευρικότητα, ἐσωτερικὴν ταραχήν, αἰφνιδίας ἀψιθυμικὰς ἐκρήξεις, ἀνεξήγητον κενότητα ἢ λύπην, ὑπερβολικὴν πολυασχολίαν, ἀκατανόητον ἀγωνίαν, βαθυτέρας διαταραχὰς τῆς συνειδήσεως, οἷον καταθλίψεις, παραλύσεις τῆς βουλήσεως, ἀναστολὴν σπουδαίας τινὸς λειτουργίας, ἐμμόνους σκέψεις, νευρικὴν κατάρρευσιν μέχρι καὶ ὅλης τῆς κλίμακος τῶν ψυχογενῶν σωματικῶν διαταραχῶν.

Πρὸς διασάφησιν παραθέτομεν δύο παραδείγματα:

1) Παραπονεῖται τις[1], ὅτι ὑποφέρει δεινῶς ἀπὸ σφοδροὺς πονοκεφάλους. Ἐπειδὴ οὐδὲν ὀργανικὸν αἴτιον εὑρίσκεται, ὁ ἰατρὸς ζητεῖ ψυχικὰ αἴτια. Εὑρίσκεται, ὅτι ὁ πάσχων ἔχει διανύσει τὰς τρεῖς τῆς ζωῆς αὐτοῦ δεκαετίας ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπον βασανιστικὴν ἐπήρειαν τοῦ πατρός, ὅστις ὢν αὐστηρότατος περὶ τὴν τήρησιν τοῦ καθήκοντος, σκληρόκαρδος καὶ ἀνίκανος νὰ μετατίθεται θυμικῶς εἰς τὴν ψυχὴν ἄλλων ἀνθρώπων διαφόρων ἀπὸ αὐτόν, δι' ἀδιαλείπτου αὐστηροῦ ἐλέγχου καὶ ἀπολυταρχικῆς κηδεμονίας κυριολεκτικῶς κατεδίωκε τὸν υἱὸν καὶ ἀπέφρασσε βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ὁδὸν πρὸς προσωπικὴν ἀνάπτυξιν. Τοῦτο ἐν τέλει ὡδήγησεν εἰς τὴν ἀναστολὴν πάσης βιοτικῆς ἐνεργείας, ἥτις βραδύτερον ἐξεδηλώθη ἀμέσως δι' ἀναστολῆς τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος τοῦ ἐγκεφάλου.

2) Ἀξιωματικὸς ἄγων τὴν ἡλικίαν 27 ἐτῶν πάσχει ὀδυνηροτάτους παροξυσμοὺς ἐν τῇ καρδιακῇ χώρᾳ, κατέχεται ἀπὸ τὸ αἴσθημα ἀποπνιγμοῦ ἐν τῷ λαιμῷ, ὡς ἐὰν ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ σφαῖρα, καὶ αἰσθάνεται ὀδυνηρὰ κεντήματα εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρναν. Ὁ ἀξιωματικὸς οὗτος τὴν λύπην, ἥτις κατέλαβεν αὐτόν, ἐπειδὴ ἡ νεᾶνις, τὴν ὁποίαν ἠγάπα, ἐστράφη πρὸς ἄλλο πρόσωπον, ἀπώθει εἰς τὸ ἀσυνείδητον ἐξ ἀνδρικῆς ὑπερηφανείας. Οὕτω τὸ λυπηρὸν τοῦτο γεγονὸς ἀπωθηθὲν ἀφέθη ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ νὰ δρᾷ αὐτονόμως καὶ νὰ καταδεικνύῃ τὴν ὕπαρξίν του ἀπροσφόρως διὰ τῶν σωματικῶν ἐκείνων συμπτωμάτων. Ἂν ὁ ἀξιωματικὸς ἐκεῖνος δὲν κατείχετο ὑπὸ τόσον σφοδρᾶς ὑπερηφανείας, τὸ λυπηρὸν ἐκεῖνο συμβὰν ἤθελε τύχει, ὡς ἔπρεπε, τῆς προσηκούσης συνειδητῆς ἐπεξεργασίας. Ὤφειλε δηλαδὴ οὗτος ἀδιστάκτως νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν θλῖψίν του, ἂν δὲ καὶ δάκρυα ἤρχοντο εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, νὰ ἀφήσῃ αὐτὰ νὰ χυθοῦν ἀκωλύτως. Πολὺ δὲ θὰ ἀνεκουφίζετο, ἂν ἀνεκοίνου τὸ πάθημά του εἰς φιλικὸν πρόσωπον ἄξιον ἐμπιστοσύνης. Ποσὸν ἐνεργείας, τὸ ὁποῖον ὤφειλε νὰ καταναλωθῇ συνειδητῶς, κατηναλώθη ἀσυνειδήτως κατὰ τρόπον ἀπρόσφορον, διαταράσσοντα ὅλον τὸν ὀργανισμόν. Ὁ Ἀχιλλεὺς τὴν θλῖψιν αὐτοῦ διὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου δὲν προσε-

1. Ἐκ τοῦ συγγράματος Erich Stern, Lebens Konflikte als Krankheitsursachen, 1952, Rascer - Verlag, Zürich.

πάθησε νὰ ἀπωθήσῃ, ἀλλὰ τὴν ἐξεδήλωσε θρηνῶν γοερῶς. Οὕτω δὲ ἀνακουφισθεὶς μὲ ὅλην τὴν δύναμίν του ἐπανῆλθεν εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Τρώων. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς γυναῖκας τῆς ὑπαίθρου, αἵτινες μοιρολογοῦν μεγαλοφώνως τοὺς νεκρούς.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἐπιβλαβοῦς ἐπιδράσεως τῆς ἀπωθήσεως μυστικοῦ καὶ ὑπενθυμίζει περὶ τῆς εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ἡ ἀνακοίνωσις *μυστικῶν*, τὰ ὁποῖα ἀντικειμενικῶς μὲν πολλάκις οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουν, ἀλλ' ὑποκειμενικῶς θεωροῦνται σπουδαῖα, εἰς πρόσωπον ἄξιον ἐμπιστοσύνης, τὸ ὁποῖον δέχεται τὴν ἀνακοίνωσιν μὲ τὴν προσήκουσαν σοβαρότητα καὶ δύναται νὰ συμβουλεύῃ τὰ ὀρθά. Καὶ ἔχουν μεγαλυτέραν τὴν ἀνάγκην ταύτην οἱ ἄνδρες παρὰ αἱ γυναῖκες, ἂν δοθῇ πίστις εἰς τὴν γνώμην φυλῆς τινος τῶν Φιλιππίνων, καθ' ἣν *οὐδεὶς ἀνὴρ δύναται νὰ φυλάξῃ μυστικόν*[2], ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι ὁ ἀνὴρ πάσχει περισσότερον τῆς γυναικός, ἂν πρόκειται νὰ τηρηθῇ τι μυστικόν.

Τὴν ἀνάγκην πρὸς ἀνακοίνωσιν μυστικοῦ ὁ κουρεὺς τοῦ θρυλικοῦ βασιλέως τῶν Φρυγῶν Μίδα, ὅστις εἶχεν ὦτα ὄνου καὶ εἶχεν ἀπαγορεύσει εἰς τὸν κουρέα ἐπὶ ποινῇ θανάτου πᾶσαν ἀνακοίνωσιν περὶ τοῦ παθήματος τούτου, ἱκανοποίει φωνάζων εἰς καλαμῶνα «Ὁ Μίδας ἔχει ὦτα ὄνου». Ἀλλ' ὁ καλαμὼν πνέοντος ἀνέμου ἀπέδιδε τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ κουρέως τοῦ Μίδα.

Παιδαγωγικῶς δὲ διδασκόμεθα ἐκ τοῦ παρατεθέντος παραδείγματος, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀπαγορεύωμεν εἰς παιδιὰ νὰ κλαίουν, ὁσάκις δίδεται ἀφορμή τις νὰ κλαίουν. Ἂν ἡμεῖς διατηροῦμεν τὴν προσήκουσαν ἠρεμίαν, θὰ παύουν ταχέως νὰ κλαίουν καὶ θὰ ἀνακτοῦν τὴν ἠρεμίαν.

Αἱ διὰ τοιούτων συμπτωμάτων, οἷα εἶναι τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, ἐκδηλούμεναι διαταραχαὶ εἶναι δυνατὸν μὲ ὄχι πολλὴν δυσκολίαν νὰ θεραπεύωνται, ἂν ὁ πάσχων λαμβάνῃ τὴν συμβουλὴν νὰ ἀνακαλῇ εἰς τὴν μνήμην ὅσον τὸ δυνατὸν ζωηρότατα τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον ἔφερε τὴν ταραχήν, καὶ μαζὶ μὲ τὴν συνειδοτοποίησιν αὐτοῦ δέχεται συμβουλὴν τινὰ ἢ καὶ αὐστηροτέραν ἐπίπληξιν. Τὰ λεχθέντα περὶ συμπτώματος κρίνομεν ἀρκετὰ πρὸς διευκρίνησιν αὐτοῦ. Περισσότερα γράφομεν ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «Ψυχολογία τοῦ Βάθους». Ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὸ συνηθέστατον καὶ προσιτώτατον εἰς τὴν παρατήρησιν δημιούργημα τοῦ ἀσυνειδήτου, δηλαδὴ εἰς τὸ ὄνειρον.

Β' Τὸ ὄνειρον.

Διὰ τοῦ ὀνείρου εὐκολώτερον παρὰ δι' οἱουδήποτε ἄλλου ψυχικοῦ φαινομένου εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσερχώμεθα εἰς τὰ ἀποτελοῦντα τὸ ἀσυνείδητον γεγονότα. Τὸ ὄνειρον πρὸ παντὸς ἄλλου ὁδηγεῖ εἰς ἑρμηνείαν τῆς ἐσωτερικῆς

---

1. Jung, Seelenprobleme der Gegenwart, σ. 154.
2. Ἴδε: F. G. G. Buytendijk, Die Frau, 1953, σ. 265.

συναφείας τῶν γεγονότων τούτων. Ὁμοιάζουν δὲ μὲ τὸ ὄνειρον τὰ *πλάσματα τῆς φαντασίας* καὶ τὰ *ὁράματα* (ὀπτικαὶ ψευδαισθησίαι, visionen) νοσούντων. Διὰ δὲ τοῦτο τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ ὀνείρου ἰσχύουν καὶ περὶ τῶν πλασμάτων τῆς φαντασίας καὶ περὶ τῶν ὁραμάτων.

Ἡ διάρκεια τῶν ὀνείρων εἶναι πολὺ μικρά. Κατὰ τὸν μέσον ὅρον 30 δεύτερα λεπτά. Ἀλλ' ὑπάρχουν ὄνειρα μὲ πλούσιον περιεχόμενον, τὰ ὁποῖα διαρκοῦν μόνον 5 δεύτερα λεπτά.

Ὅτι τὰ ὄνειρα γενικῶς παράγονται ἐκ σωματικῶν ἐρεθισμῶν, εἶναι γνώμη ἀβάσιμος καὶ ἔχει ἀπὸ πολλοῦ ἐγκαταλειφθῆ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ψυχολόγων. Ἡ κυρία πηγὴ τοῦ ὀνείρου εἶναι ψυχική, ὑπάρχει δὲ αὕτη εἰς τὰ βάθη τοῦ ἀσυνειδήτου. Σωματικοὶ κατὰ τὸν ὕπνον ἐρεθισμοὶ καὶ ἐντυπώσεις τῆς προηγουμένης ἡμέρας, αἵτινες δὲν ἔτυχον τῆς ἀναγκαίας συνειδητῆς ἐπεξεργασίας, ὥστε νὰ παύσουν νὰ ἀπασχολοῦν, εἶναι δυνατὸν νὰ δίδουν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ ὀνείρου. Τοιοῦτοι ἐρεθισμοὶ εἶναι π.χ. θόρυβος μὴ δυνάμενος νὰ προκαλέσῃ τὴν ἄμεσον ἔγερσιν ἐκ τοῦ ὕπνου, ψῦξις μέλους τινὸς τοῦ σώματος, δῆξις ὑπ' ἐντόμου τινός, πεῖνα κ.τ.τ. Οἱ σωματικοὶ δὲ οὗτοι ἐρεθισμοὶ μόνον κατ' ἐξαίρεσιν ἔχουν διοριστικὴν τινὰ σημασίαν. Συνήθως οὗτοι συγχωνεύονται ἐντελῶς εἰς τὴν συμβολικὴν ἔκφρασιν τοῦ ἀσυνειδήτου περιεχομένου τοῦ ὀνείρου, δηλαδὴ χρησιμοποιοῦνται καὶ οὗτοι μετ' ἄλλων ὡς μέσον ἐκφράσεως αὐτοῦ. Οὐχὶ σπανίως ὄνειρα παρέχουν ἐσωτερικὴν συμβολικὴν ἕνωσιν νόσου σωματικῆς καὶ ὡρισμένου ψυχικοῦ προβλήματος.

Τὸ ὄνειρον φαίνεται μὲν ἐκ πρώτης ὄψεως ἄλογον, ἀλλά, βαθύτερον ἐξεταζόμενον, ἀποδεικνύεται ἐλλογώτατον καὶ ὁμιλοῦν περὶ σπουδαίων πραγμάτων.

Ὑπάρχουν ὄνειρα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ φαινόμενον εἶναι ἀκραιφνὴς ἀνάπλασις τῶν γεγονότων τῆς προηγουμένης ἢ τῶν προηγουμένων ἡμερῶν. Εἰς ἄλλα ὄνειρα ἐμφανίζονται συνδέσεις πραγματικῶν ἐμπειριῶν αὐθαίρετοι ἢ συμμείξεις αὐτῶν μὲ νέα στοιχεῖα. Τέλος πολλῶν ὀνείρων αἱ εἰκόνες εἶναι ὅλως φανταστικαί. Εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα ἀνήκουν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα διὰ τῆς ἰδιαζούσης ἐπιλογῆς τῶν εἰκόνων καὶ διὰ τῆς σφοδρᾶς συναισθηματικότητος αὐτῶν ἀποδεικνύουν, ὅτι ἀνακύπτουν ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ ἀπροσώπου ἀσυνειδήτου.

Τὸ ὄνειρον ὡς ἐκδήλωσις ἀσυνειδήτου ψυχικῆς λειτουργίας, ἥτις δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς συνειδήσεως, ἐκφράζει τὴν ἐσωτερικὴν ἀλήθειαν καὶ τὰ ἔνδον πράγματα, ὡς ταῦτα εἶναι καὶ οὐχί, καθὼς θὰ ἤθελεν ὁ ὀνειρευόμενος νὰ εἶναι. Τὸ ὄνειρον δὲν ἔχει τὴν πρόθεσιν νὰ ἐξαπατᾷ, εἶναι μὲν σκοτεινόν, ἀλλ' οὐχὶ πανοῦργον καὶ ἀπατηλόν. Ἐκφράζεται δέ, ὡς οἱ πρωτόγονοι, διὰ παραβολῶν καὶ συμβόλων. Ἂς διασαφήσωμεν τοῦτο διά τινος παραδείγματος: Ὀνειρεύεταί τις, ὅτι εἶναι ἔαρ, ἀλλὰ τὸ ἐν τῷ κήπῳ

ἀγαπητὸν εἰς αὐτὸν δένδρον ἔχει μόνον ξηροὺς καρπούς. Οὔτε φύλλα, οὔτε ἄνθη ὑπάρχουν ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Διὰ τοῦ συμβόλου τούτου τὸ ὄνειρον λέγει πρὸς τὸν ὀνειρευόμενον, ὅστις εἰς μεγάλην ὑπερβολὴν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων ψυχικῶν λειτουργιῶν ἔχει ἀναπτύξει τὴν διάνοιαν, τὰ ἀκόλουθα: «Βλέπεις ἆρά γε τὸν ἑαυτόν σου ἐν τῷ ὀνείρῳ τούτῳ; Ἔτσι εἶσαι! Καὶ ὅμως δὲν θέλεις νὰ τὸ ἰδῇς! Ἡ φύσις σου εἶναι ἐντός σου ἀπεξηραμμένη, δὲν φυτρώνει πράσινον μέσα σου κ.λ.π.». Τοιουτοτρόπως τὸ σύμβολον τοῦ δένδρου, τὸ ὁποῖον φέρει ξηροὺς καρπούς, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκφράζει βίον ἀνθρώπου ὑπερβολικὰ ἀναπτύσσοντος τὴν διάνοιαν καὶ ἀπολέσαντος τὸν φυσικὸν δεσμὸν μὲ τὸ ἔνστικτον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁδηγεῖ αὐτὸν εἰς κατανόησιν τῆς ψυχικῆς του καταστάσεως. Οὕτω δὲ ἀσκεῖ εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν δίδων τὴν προσήκουσαν κατεύθυνσιν.

Τὸ σύμβολον οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφρασθῇ πλήρως διὰ λογικῶν ἐννοιῶν. Πάντοτε περιέχει κάτι περισσότερον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τῆς γλώσσης, ἥτις εἶναι ὄργανον τοῦ λογικοῦ. Διὰ δὲ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν σύμβολόν τι πάντοτε, εἰς πᾶσαν περίστασιν, νὰ ἐκφράζῃ τὸ αὐτὸ νόημα. Ἡ ἀπόδοσις εἰς αὐτὸ πάντοτε μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σημασίας εἶναι μία ἐκ τῶν μεγαλυτέρων πλανῶν τῆς ψυχολογίας τοῦ Φρόϋντ. Ἀναφέρεται δέ, ὡς γνωστόν, ἡ σημασία αὕτη εἰς τὴν γενετήσιον ὁρμήν.

Θὰ παραθέσωμεν νῦν παραδείγματά τινα ὀνείρου καὶ δὴ πρῶτον ὄνειρον, ἐν τῷ ὁποίῳ γίνεται χρῆσις συμβόλου ὁμοιοτάτου πρὸς μυθολογικὸν σύμβολον:

Ἀνήρ, τοῦ ὁποίου αἱ ἐρωτικαὶ ἐπιθυμίαι ἐλαύνονται ὑπὸ ὑπερμέτρου ἀλαζονείας, βλέπει ἐν ὀνείρῳ, ὅτι προσδεθεὶς εἰς τροχὸν ἐρρίφθη εἰς βορβορῶδες τέλμα, ἔνθα κυλίεται περιστρεφόμενος. Ὁ ὀνειρευθεὶς οὐδεμίαν εἶχε γνῶσιν τῆς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ σχετικῆς παραδόσεως περὶ τοῦ Ἰξίωνος, υἱοῦ τοῦ Φλεγύου, βασιλέως τῶν Λαπιθῶν, ἐκ τῆς Δίας, ὅστις (Ἰξίων) λαβὼν παρὰ τοῦ Διὸς πλοῦτον πολὺν ἠλαζονεύθη. Ἀσχροκερδὴς ὢν ὁ Ἰξίων ἐφόνευσε τὸν πενθερόν του καὶ οὕτως ἔγινεν ὁ πρῶτος ἀνθρωποκτόνος. Ἐπειδὴ δὲ ἕνεκα τοῦ ἁμαρτήματος τούτου περιῆλθεν εἰς μανίαν, ὁ Ζεὺς λυπηθεὶς αὐτὸν ὄχι μόνον συνεχώρησεν, ἀλλὰ καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς τὴν τράπεζαν τῶν θεῶν. Ἀλλ' ἐν τῷ Ὀλύμπῳ ὁ Ἰξίων ἐρασθεὶς τῆς Ἥρας ἠνώχλει αὐτήν. Διὰ τοῦτο κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ Διός, ἵνα ἐν τῷ Ἅδῃ περιστρέφεται ἐσαεὶ δεδεμένος ὑπεράνω φλογῶν. Ἡ ἔκθεσις τοῦ μυθολογήματος τούτου εἰς τὸν ἀλαζόνα ἐκεῖνον ὀνειρευθέντα ὑπῆρξεν εὐεργετική.

Δεύτερον ὄνειρον: Νεαρός τις περιῆλθεν εἰς σφοδρὸν ἀπελπιστικὸν ἔρωτα πρὸς γυναῖκα ἀκατάλληλον, ἀλλὰ μεγάλην ἐντύπωσιν προξενοῦσαν. Ἐν ὀνείρῳ προσελθὼν ἰατρὸς εἶπε πρὸς αὐτόν: «Ἀλήθεια, ἀγαπητέ μου, τὸ καλύτερον ἀπὸ ὅλα εἶναι νὰ προβῶμεν παρευθὺς εἰς τὴν ἐγχείρησιν αὐτῆς

ταύτης τῆς καρδίας». Διὰ ταχείας ὀδυνηρᾶς θυσίας ἦτο δυνατὸν νὰ ἰαθῇ ἡ συναισθηματικὴ καρδιακὴ πάθησις τοῦ κυρίου τούτου.

Τρίτον ὄνειρον: Ἡλικιωμένη γυνή, ἥτις προσεπάθει νὰ ἐμφανίζεται κατὰ πολὺ νεωτέρα ἢ ὅσον ἦτο, ὀνειρεύεται, ὅτι φορεῖ τὸ φαιὸν ἀρχοντικὸν φόρεμα τῆς γιαγιᾶς της, ἥτις ἔζη τὸ γῆρας μὲ πᾶσαν ἀξιοπρέπειαν. Ἀλλ' ἡ ὀνειρευθεῖσα φορεῖ αὐτὸ ἐν ἀταξίᾳ καὶ προσθέτει ἐγχρώμους ταινίας. Οὕτω δὲ ἡ ἐμφάνισίς της καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἰδίαν γίνεται γελοία. Ὄνειρον λίαν διδακτικὸν διὰ τὰς καὶ τοὺς μὴ θέλοντας νὰ ζοῦν ἀξιοπρεπῶς τὴν ἀρκετὰ προχωρήσασαν ἡλικίαν των.

Τέταρτον ὄνειρον: Κάποιος ἐνόμιζεν, ὅτι μεγάλαι ἀντιθέσεις κατὰ τὸν συζυγικὸν βίον ὀφείλουν νὰ διαλύονται, χωρὶς αὐτὸς νὰ μεταβάλλεται. Ἐν ὀνείρῳ λαμβάνει ἀπὸ μηχανικόν, ἔχοντα μορφὴν διαβόλου, τὴν ἐντολὴν νὰ κατασκευάσῃ ὁδόν τινα ἐκ μείγματος χιόνος καὶ ἀσφάλτου. Τὸν ὀνειρευόμενον βασανίζει ἡ σκέψις, ὅτι ἡ ἄσφαλτος εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιῆται μόνον ἐν ὑγρᾷ διὰ πυρακτώσεως καταστάσει· ἀλλ' οὕτω διαλύεται ἡ χιών. Οὕτως ἔλαβε λίαν ὠφέλιμον δίδαγμα ἐκ τοῦ ὀνείρου, καθ' ὃ ὤφειλον νὰ ἑνωθοῦν αἱ ἀντιθέσεις «θερμὸς - ψυχρός», «λευκὸς - μέλας», χιὼν ἄνωθεν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, πίσσα κάτωθεν, ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς».

Πέμπτον ὄνειρον: Γυνὴ μετὰ βαρύτατον καρδιακὸν πάθημα ἀπεφάσισε νὰ ἀποβάλῃ τὴν θλῖψίν της δι' ἀτυχῆ ἔρωτα. Ἐν ὀνείρῳ μεταβαίνει εἰς ὑποδηματοποιεῖον, διὰ νὰ ἀγοράσῃ ζεῦγος καλῶν ὁδοιπορικῶν ὑποδημάτων. Προσφέρουν δὲ εἰς αὐτὴν πλὴν τῶν ὑποδημάτων καὶ νέον, μετρίως στολισμένον, καπέλλον, διὰ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ παλαιόν, τὸ ὁποῖον ἦτο στολισμένον μὲ πάρα πολλὰ ἐρυθρὰ καὶ μὲ ἄγρια ἄνθη. Κατὰ τὸ ὄνειρον εἶχε τὸ συναίσθημα, ὅτι ἀπαλλάσσεται πλέον ἀπὸ τὸν ἔρωτα ἐκεῖνον. Πρὸς ἀγορὰν τοῦ καπέλλου καὶ τῶν ὑποδημάτων προσέφερε κατ' ἀρχὰς 20, ἔπειτα 25 φράγκα. Ἀλλ' ἔλαβε ταῦτα, ὅτε ἀπεφάσισε νὰ πληρώσῃ 34 φράγκα. Κατὰ τὴν συζήτησιν μὲ τὸν ψυχολόγον σύμβουλον ἠναγκάσθη νὰ παραδεχθῇ, ὅτι τὰ 34 φράγκα ἦσαν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν τῆς ζωῆς της. Κατενόησεν οὕτως αὕτη, ὅτι μόνον ἂν ζῇ θέτουσα μὲν εἰς ἐνέργειαν ὅλας αὐτῆς τὰς ψυχικὰς λειτουργίας, μηδεμίαν δὲ ἁρμόζουσαν πρὸς τὴν ἡλικίαν της ἀπωθοῦσα, εἶναι δυνατὸν εἰς αὐτὴν νὰ βαδίζῃ ἐπιτυχῶς τὴν *νέαν* ὁδόν, ἥτις ἀνοίγεται ἕνεκα τῆς ἡλικίας της. Τῷ ὄντι δὲ αὕτη πλήρης θάρρους ἀνέλαβε τὰ νέα καθήκοντα καὶ νέα προβλήματα τῆς ζωῆς.

Διακόπτομεν τὸν λόγον περὶ τοῦ ὀνείρου. Ἔχομεν τὴν γνώμην, ὅτι ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῶν λεχθέντων ἐσχημάτισεν ἀρκετὰ εὐκρινῆ εἰκόνα αὐτοῦ. Διὰ περισσοτέρας πληροφορίας περὶ τοῦ ὀνείρου ἐν γένει, περὶ τῶν εἰδῶν καὶ περὶ τῆς ἑρμηνείας αὐτοῦ εὐρὺς γίνεται λόγος εἰς τὸ βιβλίον ἡμῶν «Ψυχολογία τοῦ Βάθους».

Προβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος περὶ τῆς πρακτικῆς

ὠφελείας, τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὸν νὰ προσφέρῃ ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους. Ὅτι αὕτη τῷ ὄντι εἶναι ὠφέλιμος, εὐκολώτατα συνάγεται ἐκ τῶν λεχθέντων περὶ αὐτῆς. Ἀκριβῶς δὲ ἕνεκα τοῦ λόγου τούτου καλεῖται αὕτη καὶ *πρακτικὴ* ψυχολογία. Ἄγει δὲ αὕτη ἀμέσως εἰς τὴν ***Ψυχοθεραπείαν***, περὶ τῆς ὁποίας θὰ κάμωμεν νῦν τὸν λόγον.

Περὶ τῆς Ψυχοθεραπείας.

Ψυχοθεραπεία καλεῖται ἡ προσπάθεια νὰ βοηθῇ τίς τινα πάσχοντα ψυχικὴν ταραχὴν διὰ ψυχικῶν μέσων, δι' ἐπικοινωνίας ψυχικῆς, νὰ ἐρευνᾷ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ μέχρι τοῦ τελευταίου βάθους, ἵνα εὑρίσκῃ στηρίγματα, ἐκ τῶν ὁποίων ὁρμώμενος νὰ κατευθύνῃ αὐτὸν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἥτις ἄγει εἰς τὴν ἴασιν.

Ἡ ψυχοθεραπεία ἐπιδιώκει ὄχι μόνον νὰ θεραπεύῃ τοὺς πάσχοντας μόνιμον ψυχικὴν ταραχήν, δηλαδὴ νεύρωσιν, ἀλλὰ καὶ ὑγιεῖς ψυχικῶς ἀνθρώπους νὰ βοηθῇ εἰς τὴν ἐξερεύνησιν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα προσωρινῶς κατατυραννοῦν αὐτούς. Κατὰ τὸ νόημα αὐτῆς ἡ Ψυχοθεραπεία εἶναι συγγενὴς μὲ τὴν ἐξομολόγησιν καὶ μὲ τὴν ψυχικὴν καθοδήγησιν εἰς ἐποχάς, καθ' ἃς ἡ πίστις ἦτο ζωηρά. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ψυχοθεραπείας εἶναι χαρακτηριστικὸν φαινόμενον τῆς ἐποχῆς μας, ἥτις, ἂν τις ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, εἶναι πτωχὴ εἰς πίστιν. Ἡ ψυχοθεραπεία ὄχι μόνον δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ διασείῃ τὴν πίστιν τῶν πιστευόντων, οἵτινες προσφεύγουν εἰς αὐτήν, ἀλλὰ τοὐναντίον προσπαθεῖ νὰ ἐνισχύῃ αὐτὴν ὡς μέσον πρόσφορον πρὸς ἄρσιν ψυχικῶν ταραχῶν. Αἱ ψυχικαὶ δὲ ταραχαὶ προπάντων εἰς τὴν λίαν ταραχώδη ἐποχήν μας παρ' ἐνηλίκοις προέρχονται κυρίως ἐκ τῆς *ἐλλείψεως συνειδητοῦ νοήματος τῆς ζωῆς*, ὅπερ δίδει πρὸ παντὸς ἄλλου *συνειδητὴ* θρησκευτικότης.

Ὁ ὑποβαλλόμενος εἰς ψυχοθεραπείαν γινώσκει τὸν ἑαυτόν του εὐκρινέστερον, βλέπει τὸν ἑαυτόν του ὡς ἐν κατόπτρῳ, γίνεται διαφανέστερος εἰς ἑαυτόν.

Αἱ κύριαι μέθοδοι, τῶν ὁποίων γίνεται χρῆσις κατὰ τὴν ψυχοθεραπείαν πρὸς διάγνωσιν τῶν αἰτίων τῆς ταραχῆς καὶ πρὸς καθοδήγησιν εἰς τὸν ὁμαλὸν βίον, εἶναι αἱ ἀκόλουθοι :

1) Ἡ καλουμένη ***συνειρμικὴ*** διαγνωστικὴ μέθοδος, ἧς εὐρεῖαν χρῆσιν πρῶτος ἔχει κάμει ὁ Γιούγκ, ἡ τοῦ ψυχιάτρου Hermann Rorscach καὶ ἄλλαι, περί τινων ἐκ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος ἐν τῷ βιβλίῳ « *Ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι* γενόμεναι ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ πειραματικῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἑπταετίαν 1949 - 1956 », ὅτε τοῦτο διηυθύνετο ὑφ' ἡμῶν.

2) ***Ἡ ἀναμνηστικὴ μέθοδος***. Κατ' αὐτὴν ὁ θεραπευόμενος προσπα-

θεῖ νὰ ἐνθυμηθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν ζωηρότερον γεγονότα ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν ψυχικὴν ταραχήν του, ἵνα γίνῃ συνειδητή, εἰ δυνατὸν ἄνευ χασμάτων, ἡ ἱστορία αὐτῆς. Ὁ παρέχων τὴν βοήθειαν προσπαθεῖ δι' ἐρωτήσεων νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συμπλήρωσιν τῶν τυχὸν ὑπαρχόντων κενῶν. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ἐπαρκὴς διὰ τὴν παιδικὴν καὶ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν. Εἶναι μὲν εὐπρόσδεκτος καὶ ἡ διήγησις ὀνείρων κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην, ἀλλ' ἀνάλυσις τοῦ ἀσυνειδήτου συστηματικὴ πρέπει νὰ ἀποφεύγεται. Πολλάκις ἀναγκαῖον εἶναι νὰ προβαίνῃ τις εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν γονέων, ἵνα θεραπευθοῦν ἀνωμαλίαι παιδίων, ὧν τὸ κύριον αἴτιον εἶναι ἀνωμαλίαι γονέων. Παραδείγματα χρήσεως τῆς μεθόδου ταύτης παραθέτομεν εἰς τὸ βιβλίον ἡμῶν «Τὰ πρῶτα πέντε παιδικὰ ἔτη» 1956, ἀπὸ σελ. 77.

3) ***Ἀνάλυσις τοῦ ἀσυνειδήτου,*** δηλαδὴ ὀνείρων, πλασμάτων κατὰ φαντασίαν, ὁραμάτων.

Εἰς τὰς μεθόδους ταύτας προστίθεται ὑπὸ τοῦ Βίκτωρος Φρὰνκλ (V. Frankl), ὅστις θεωρεῖται ἱδρυτὴς τῆς τρίτης Βιενναίας σχολῆς Ψυχαναλύσεως καὶ ψυχοθεραπείας μετὰ πρώτην τοῦ Φρόϋντ καὶ δευτέραν τοῦ Ἄντλερ, ἡ *λογοθεραπεία*. Ὁ Φρὰνκλ ὑποδεικνύει, ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε στενῶς νοουμένη, ἀναγκαία οὖσα ὅμως, ψυχοθεραπεία, ὀφείλει νὰ εὐρυνθῇ δι' *ἀναλύσεως τῆς ὑπάρξεως*, καθ' ἣν ὁ θεραπευόμενος συνεργαζόμενος μὲ τὸν θεραπεύοντα λαμβάνει ἐπίγνωσιν ὅλης τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως, ἤτοι διευκρινεῖται τὸ ἰδιαίτερον νόημα τῆς ζωῆς αὐτῆς, τὸ νόημα τῆς ἰδιαιτέρας αὐτῆς ἀποστολῆς μὲ τὰ κωλύματα, τοὺς περιορισμοὺς καὶ δυνατότητας αὐτῆς. Ἡ ἀνάλυσις τῆς ὑπάρξεως ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ὁδηγῇ τὸν θεραπευόμενον μέχρι τοῦ θεμελιώδους βιώματος τῆς *εὐθύνης* αὐτοῦ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ἑκάστοτε τοῦ καθήκοντος. Ὁ ἴδιος δὲ ὁ θεραπευόμενος ὀφείλει ἐλευθέρως νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα συνιστᾷ ὁ θεραπεύων καὶ νὰ ἀναλαμβάνῃ ὅλην τὴν εὐθύνην. Ἵνα δὲ ἐπιτυγχάνῃ τοῦ σκοποῦ της τούτου ἡ λογοθεραπεία, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ πείθεται ὁ θεραπευόμενος περὶ τῆς ἀξίας τοῦ θεμελιώδους τούτου ἰαματικοῦ μέσου ἐκ τοῦ παραδείγματος τοῦ θεραπευτοῦ, ὅστις ὀφείλει νὰ ἔχῃ λάβει ἤδη ὁριστικὰς ἀποφάσεις περὶ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς του, ὁρμώμενος ἐκ τῆς προσωπικῆς του κοσμοθεωρίας ἢ ἐκ τῆς θρησκείας.

Παρὰ τὰς μεθόδους ὅμως ὁ σημαντικώτατος ὅρος τῆς ψυχοθεραπείας καὶ ἐν γένει τῆς παροχῆς συμβουλῶν εἰς τεταραγμένους εἶναι ἡ προσωπικότης τοῦ ψυχοθεραπευτοῦ ἢ ψυχολογικοῦ συμβούλου ἢ τοῦ κατ' ἐπάγγελμα παιδαγωγοῦ. Σοφὴ κινεζικὴ ρῆσις λέγει τὰ ἀκόλουθα[1]: «Ἐὰν σωστὸς ἀνὴρ (λευκὸς μάγος) κάμνῃ χρῆσιν μέσων ἀπροσφόρων, ὀρθῶς ἐπενεργοῦν τὰ

1. Ἴδε R. Wilhelm καὶ C. G. Zung, Das Geheimnis der Goldenen Blüte, σ. 146.

ἀπρόσφορα μέσα. 'Αλλ' ἐὰν ἀνὴρ διεστραμμένος κάμνῃ χρῆσιν ὀρθῶν μέσων τὰ ὀρθὰ μέσα ἐπενεργοῦν διεστραμμένως». 'Η δυστυχῶς μόνον ὑπερβολικὰ ἀληθινὴ αὕτη σοφὴ κινεζικὴ ρῆσις, λέγει ὁ Γιούγκ, διατελεῖ ἐν ἀκροτάτῃ ἀντιθέσει πρὸς τὴν πίστιν ἡμῶν εἰς τὴν ὀρθὴν μέθοδον.

Κατὰ ταῦτα ὁ ψυχοθεραπευτὴς καὶ ὁ ψυχολογικὸς σύμβουλος καὶ ὁ παιδαγωγός, ὅστις εἶναι ἠναγκασμένος ἕνεκα τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτοῦ νὰ δίδῃ συμβουλάς, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κατέχεται ἀπὸ τὴν ψευδαισθησίαν, ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο ἀπαιτεῖ παρὰ μόνον τὴν γνῶσιν τεχνικῶν μέσων· τοὐναντίον ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἐπίγνωσιν, ὅτι σχετικὴν μόνον ἀξίαν ἔχει καὶ ἡ ἀρίστη γνῶσις τεχνικῶν μέσων. Πολὺ μεγαλυτέραν ἀξίαν ἔχει ἡ προσωπικότης τοῦ συμβουλεύοντος, ὅστις ὀφείλει νὰ ἐρευνᾷ καὶ νὰ γνωρίζῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ἀκριβέστατα τὸν ἑαυτόν του, ἵνα οὕτω δύναται νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἄλλου καὶ μηδεμίαν βλάβην προξενῇ εἰς αὐτὸν ἐξ αἰτίας ἀτελειῶν ἰδικῶν του. 'Ο μὴ διαφωτίζων ἑαυτὸν οὐδὲ τὸν πάσχοντα εἶναι δυνατὸν νὰ διαφωτίζῃ ὀρθῶς. 'Ο μὴ δυνάμενος νὰ βοηθῇ ἑαυτόν, οὐδὲ τὸν ἀσθενῆ δύναται τῷ ὄντι νὰ βοηθῇ.

«Τί εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι εἰς τὴν ἐποχήν μας ὁ ψυχοθεραπευτής, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραστήσωμεν διὰ διδασκαλίας, ἂν θέλωμεν νὰ συμφωνοῦμεν μὲ τὰ πράγματα. Οὗτος εἶναι *ἀναποφεύκτως φιλόσοφος* εἴτε συνειδητῶς εἴτε ἀσυνειδήτως κ.λ.π. Πῶς δὲ εἶναι τοιοῦτος, τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ μεταφρασθῇ μόνον διὰ παραδείγματος, οὐχὶ διὰ διδαχῆς... Τὴν ὑψίστην δὲ δυνατότητα ἐκφράζει ἡ ἱπποκράτειος πρότασις: *ἰατρὸς φιλόσοφος ἰσόθεος...*»

«'Απὸ τὸν ψυχοθεραπευτὴν ἀπαιτεῖται: ὑπέροχος σοφία, σταθερὰ καλωσύνη, ἄσβεστος ἐλπίς. Μόνον δὲ καθ' ὅλον τὸν βίον συνεχιζομένη αὐτοδιαφώτισις, προϋπαρχούσης σπουδαίας φύσεως, εἶναι δυνατὸν νὰ κατευθύνῃ εἰς τὴν ὁδόν, ἥτις ἄγει εἰς τὸ ἰδεῶδες τοῦτο. 'Ο ψυχοθεραπευτὴς ὀφείλει νὰ εἶναι προσωπικότης μεγίστης ἀξίας»[1]. 'Ο ψυχοθεραπευτής, ἐν γένει ὁ ψυχολογικὸς σύμβουλος, ἀναγκαῖον εἶναι, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν λεχθέντων, νὰ ἀγαπᾷ τὸν ἔχοντα ἀνάγκην τῶν συμβουλῶν του. 'Αλλ' ἡ ἀγάπη αὕτη δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀναπτύσσεται εἰς πλήρη ἀφοσίωσιν, ἥτις θέτει εἰς κίνδυνον τὴν αὐτοτέλειαν τῆς προσωπικότητός του. Εἶναι ἀναγκαία *ἀπόστασίς τις*, ἥτις ὅμως δὲν θίγει τὴν μετὰ συμπαθείας κατανόησιν. 'Η ἀγάπη αὕτη εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἀγάπην, ἥτις ἀφετηρίαν ἔχει τὴν γενετήσιον ὁρμήν. 'Ο Φρόϋντ περὶ τῆς σχέσεως, ἥτι ὀφείλει νὰ συνδέῃ σύμβουλον μὲ γυναῖα ζητοῦσαν συμβουλάς, ἐπαναλαμβάνει παλαιὰν τοῦ 'Ιπποκράτους ἀπαίτησιν, καθ' ἣν ὁ ἰατρὸς ὀφείλει νὰ ἀποφεύγῃ πᾶσαν σαρκικὴν ἐπιθυμίαν πρὸς τὸ

---

1. K. Jaspers, Allgemeine Psychopathologie, ἕκτη ἔκδοσις 1953, σ. 674 καὶ 684.

ὑπ' αὐτοῦ θεραπευόμενον πρόσωπον καὶ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ συνάπτῃ ἐρωτικὰς σχέσεις πρὸς αὐτό.

«Ὅστις κατὰ τὴν ψυχοθεραπευτικὴν αὐτοῦ πρᾶξιν καὶ μίαν μόνον φορὰν ἦλθεν εἰς ἐρωτικὴν σχέσιν ἀφροδισίου χαρακτῆρος, λέγει ὁ Jaspers, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀσκῇ πλέον ψυχοθεραπείαν. Ὅστις δέ, εἴτε ἀνήρ, εἴτε γυνὴ θεραπεύει πρόσωπον τοῦ ἑτέρου φύλου..., ἀναγκαῖον εἶναι νὰ τηρῇ ἀπόστασιν... Καὶ αὐτὴ ἡ μετ' οἰκειότητος ἀναστροφὴ εἶναι ἄστοχος... Ἡ σχέσις ὀφείλει νὰ εἶναι περιωρισμένη εἰς τὴν ψυχοθεραπευτικῶς ἀναγκαίαν ἀναστροφήν. Ἂν δὲ δὲν ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπόστασις, εἶναι φανεροὶ οἱ κίνδυνοι. Ὅπου εἰς τὴν λατρείαν, τὴν ὁποίαν δεικνύει ὁ θεραπευόμενος πρὸς τὸν φορέα ψυχικῆς καθοδηγήσεως, ἥτις ὑπισχνεῖται τὴν ἴασιν, ἐγκαταμείγνυται σημεῖόν τι τοῦ ἐπιθυμεῖν, σημεῖον ἀμοιβαίας ἰδιωτικῆς ἀφοσιώσεως, ἐκεῖ κατ' ἀρχὴν τὸ πᾶν εἶναι χαμένον. Ἐὰν δὲ μάλιστά ποτε ἤθελεν ἀναφανῇ θεωρία, ὅτι ἐρωτικὸς δεσμὸς γυναικὸς πρὸς τὸν ψυχοθεραπευτὴν καὶ ἡ ἐρωτικὴ αὐτῆς ἱκανοποίησις δι' αὐτοῦ εἶναι ὁ μοχλὸς τῆς ἀνακτήσεως τῆς ὑγείας (μὲ σημερινὰς λέξεις: εἶναι ἡ δραστικωτάτη μεταβίβασις καὶ λύσις αὐτῆς), τότε ἡ ψυχοθεραπεία ἤθελε γίνει τὸ πανουργότατον μεσάζον (medium) τῆς ἀποπλανήσεως».

Ἰσχύουν δέ, ὡς εἶναι εὐνόητον, πάντα ταῦτα καὶ περὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν. Νομίζω δὲ μάλιστα, ὅτι περὶ τούτων ἰσχύουν περισσότερον παρὰ περὶ τῶν εἰδικῶν ψυχοθεραπευτῶν καὶ ψυχολογικῶν συμβούλων, ἐπειδὴ ὁ ἐκπαιδευτικὸς λειτουργὸς συναναστρέφεται μὲ ἀνηλίκους καὶ ἐπειδὴ πρὸ τῶν ὀμμάτων αὐτῶν αὐτὸς οὗτος ἐμφανίζεται διαρκῶς ὡς ἔχων μέγα κῦρος.

Ἡ σημασία τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους διὰ τὸν παιδαγωγόν.

Ὡς εἴπομεν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρούσης πραγματείας, ἡ γνῶσις τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους εἶναι λίαν ἀναγκαία εἰς πάντα ἐκπαιδευτικὸν λειτουργὸν ἀπὸ τῆς νηπιαγωγοῦ μέχρι τοῦ καθηγητοῦ σχολείων μέσης ἐκπαιδεύσεως. Μάλιστα δὲ τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι θὰ ἦτο αὕτη λίαν χρήσιμος καὶ εἰς καθηγητὰς ἀνωτάτων σχολῶν.

Καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν ἤθελε βελτιώνει ὁ ἐκπαιδευτικὸς λειτουργὸς καὶ ὀρθὰς συμβουλὰς ἤθελε παρέχει εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ εἰς τοὺς γονεῖς αὐτῶν. Θὰ ἦτο δὲ δυνατὸν νὰ διαγιγνώσκῃ οὗτος βαρυτέρας διαταραχὰς καὶ νὰ ὑποδεικνύῃ τὴν ἀνάγκην τῆς προσφυγῆς εἰς εἰδικὸν ἰατρὸν ἢ ψυχολογικὸν σύμβουλον.

Συνετὸς ἐκπαιδευτικὸς βεβαίως δὲν ἤθελε προβῇ ποτὲ εἰς *συστηματικὴν* ψυχοθεραπείαν, ἥτις ἀπαιτεῖ ἰδιαιτέραν μόρφωσιν.

Ἡ ἀνάγνωσις τῆς πραγματείας ἡμῶν ταύτης, νομίζομεν, ὅτι πείθει περὶ τῆς σημασίας, ἣν ἔχει ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους διὰ τὸν παιδαγωγόν. Περὶ τούτου κάμνομεν λόγον καὶ δὴ διὰ παραδειγμάτων εἰλημμένων ἐκ τῆς προσωπικῆς ἡμῶν πράξεως ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «Τὰ πρῶτα παιδικὰ ἔτη».

Β'. Η ΝΟΣΗΡΟΤΗΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ

Τεκμηριουμένη ἐκ τῆς διαγωγῆς τῆς γυναικός, ἐκ τῆς νεωτέρας τέχνης καὶ ἐκ τῆς ἠθικῆς κρίσεως[1].

Διὰ πολλῶν δημοσιευμάτων[2] ἐπροσπαθήσαμεν νὰ καταδείξωμεν, ὅτι πεπρωμένον εἶναι εἰς ἡμᾶς νὰ ζῶμεν μίαν τῶν κρισιμωτάτων περιόδων τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας. Ἂν δὲ νῦν διὰ τεκμηρίων, περὶ τῶν ὁποίων εἰς προηγούμενα δημοσιεύματα οὐδεὶς ἢ ὀλίγος λόγος ἔχει γίνει, ἀποβλέπωμεν εἰς τὸν αὐτὸν σκοπόν, τοῦτο πράττομεν ὁρμώμενοι ἐκ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ὅσῳ πληρέστερον κατανοεῖται ἡ κρισιμότης αὕτη τῆς ἐποχῆς μας, τόσῳ περισσότερον ἐλαττοῦνται αἱ δυσχέρειαι περὶ τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς κρίσεως.

Θεωροῦμεν δὲ τεκμήριον ὑγιοῦς ἀνωτέρας ψυχολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς διαθέσεως, ἂν τις βαθέως συγκινῆται ὑπὸ τῶν προβλημάτων τῆς συγχρόνου ζωῆς καὶ ἂν καθῆκον αὐτοῦ θεωρῇ νὰ προσπαθῇ νὰ συλλαμβάνῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ἀκριβέστατα αὐτὰ καὶ νὰ ζητῇ λύσιν αὐτῶν.

Μετὰ σύντομον γενικὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἐποχῆς μας θὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐκδηλοῦται ἡ νοσηρότης αὐτῆς διὰ τῆς διαγωγῆς τῆς συγχρόνου γυναικός, διὰ τῆς τέχνης καὶ διὰ τῆς ἠθικῆς κρίσεως. Ἐν τέλει δὲ θὰ παρατεθῇ κατ' εἰκασίαν διάγραμμα τῆς ἱστορικῆς περιόδου, ἥτις θὰ ἐπακολουθήσῃ εἰς τὴν παροῦσαν.

Χαρακτηρισμὸς τῆς ἐποχῆς μας.

Ὁ Ἰάκωβος Μπούρχχαρντ (J. Burckhardt) ἐν τῷ σημαντικωτάτῳ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ «Ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀναγεννήσεως ἐν Ἰταλίᾳ» χαρακτηρίζει τὴν ἱστορικὴν ἀνέλιξιν τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἑξῆς ὡς ἀκολούθως: «Κατὰ τὸν μεσαίωνα αἱ δύο τῆς συνειδήσεως τάσεις —, ἡ πρὸς τὸν κόσμον καὶ ἡ πρὸς τὰ ἔνδον αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρώπου — συνυπῆρχον ὡς ὑπὸ κοινὸν πέπλον ἐν ὀνείρῳ ἢ ἐν ἡμιεγρηγόρσει.

---

1. Εἰς τὴν σύνταξιν τῆς πραγματείας ταύτης ὡρμήθημεν καὶ ἄλλοθεν, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς νεωτέρας ψυχολογίας, ὡς αὕτη ἐκπροσωπεῖται πρὸ πάντων ὑπὸ τοῦ C. G. Jung.

2. Τὸ ἐκτενέστερον: «Χαρακτηρισμὸς τῆς ἐποχῆς μας», 1953.

Συνυφασμένος ἦτο ὁ πέπλος οὗτος ἐκ τῆς πίστεως, ἐκ παιδικῶν προκαταλήψεων καὶ ἐκ παραστάσεων κατὰ φαντασίαν. Ὁρώμενος δὲ ὁ κόσμος καὶ ἡ Ἱστορία διὰ τοῦ πέπλου τούτου ἐφαίνοντο στολισμένοι μὲ θαυμάσια χρώματα. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐγίνωσκεν ἑαυτὸν μόνον ὡς φυλήν, ὡς λαόν, ὡς κόμμια, ὡς σωματεῖον, ὡς οἰκογένειαν ἢ ὡς ἐν οἱῳδήποτε ἄλλῳ γενικῷ τύπῳ ὑπάρχοντα. Ἐν Ἰταλίᾳ τὸ πρῶτον διαλύεται μὲν εἰς τοὺς ἀνέμους ὁ πέπλος οὗτος, ἀφυπνίζεται δὲ *ἀντικειμενικὴ* διασκόπησις καὶ διαπραγμάτευσις τῶν κατὰ τὴν πολιτείαν καὶ πάντων ἐν γένει τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου τούτου. Παρὰ δὲ ταύτην ἀνίσταται ἐν ὅλῃ τῇ δυνάμει τὸ *ὑποκείμενον* καὶ ὁ ἄνθρωπος γίνεται πνευματικὸν *ἄτομον* καὶ γινώσκει ἑαυτὸ ὡς τοιοῦτο. Οὕτως ἠγέρθη κάποτε ὁ Ἕλλην κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς βαρβάρους, ὁ ἄραψ ὡς ἄτομον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀσιάτας, οἱ ὁποῖοι παρέμενον ἁπλῶς ὡς μέλη τῆς φυλῆς».

Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος παρέχει οἱονεὶ ὡς ἐν προγράμματι τὴν γένεσιν τῆς Ἱστορίας τῆς νεωτέρας Εὐρώπης. Τοῦ δὲ προγράμματος τούτου συνετελέσθη μέχρι τοῦδε μόνον τὸ πρῶτον μέρος. Συνειδητῶς δηλαδὴ ὁ νεώτερος εὐρωπαῖος ἐτράπη μὲ ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις πρὸς τὴν ἔρευναν τῶν πραγμάτων τοῦ ἔξω κόσμου. Ὁ δὲ ἔσω κόσμος μέχρι πρὸ ὀλίγου σχεδὸν παντελῶς παρημελεῖτο.

Ἐστραμμένην ἔχων τὴν διάνοιαν βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον μέχρι τῆς ὑψίστης ὑπερβολῆς πρὸς τὸν ἔξω κόσμον ὁ νεώτερος Εὐρωπαῖος ἐν τέλει ἐνόμισεν, ὅτι μόνον οὕτω, δηλαδὴ διὰ τῆς ἐξωστρεφοῦς διανοήσεως, ἀπεκάλυψε καὶ ἡρμήνευσε πάντα τὰ μυστήρια τοῦ κόσμου, ὅτι ἔλυσε πάντα τὰ αἰνίγματα αὐτοῦ. Πρὸ πάντων ὁ 19ος αἰὼν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἡ ὑψίστη ἀκμὴ τῆς ἐξωστρεφοῦς διανοήσεως τοῦ νεωτέρου εὐρωπαίου, καθ' ἣν μόνον ποσοτικὰ μεγέθη ἀνεγνωρίζοντο εἰς πᾶν τὸ συμβαῖνον, μία καὶ μόνη αἰτιότης, ἡ μηχανική, ἐθεωρεῖτο ἰσχύουσα, εἰς τὴν μηχανὴν κατὰ τὴν γενικὴν τῆς λέξεως ταύτης ἔννοιαν ἀπεδίδετο οἱονεὶ *θεία* δύναμις.

Ἐάν τις ἤθελεν ἀναζητήσει ἐκ τῶν πολλῶν ἐπιστημονικῶν ἐκπροσώπων τοῦ αἰῶνος τούτου τοὺς χαρακτηριστικωτάτους, ἤθελεν εὕρει, ὡς νομίζομεν, πρὸ πάντων δύο, τὸν Λουδοβῖκον Μπύχνερ (Ludwig Büchner), τοῦ ὁποίου τὸ σύγγραμμα «Kraft und Stoff» (Δύναμις καὶ ὕλη) ἀπεκλήθη ἡ παλαιὰ Διαθήκη τοῦ ὑλισμοῦ καὶ τὸν Ἐρνέστον Χαῖκκελ (Ernst Hæckel), τὸ βιβλίον τοῦ ὁποίου «Die welträtzel» (Τὰ αἰνίγματα τοῦ κόσμου) ἀπεκλήθη ἡ καινὴ Διαθήκη τοῦ ὑλισμοῦ. Πρὸ πάντων οὗτος μὲ ἀκαταπόνητον ζῆλον, ἐκ τῆς πλουσίας ὕλης, τὴν ὁποίαν ἄλλοι ἐρευνηταὶ (ὁ Lamarck, ὁ Darwin, ὁ Huxley, ὁ Spencer κ.ἄ.) παρεῖχον σχεδὸν ἑτοίμην συνήγαγεν ὑλόφρονα πορίσματα, τὰ ὁποῖα οὐδεὶς ἄλλος εἶχε τολμήσει νὰ συναγάγῃ.

Ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς εἰς τὸ ἄκρον ηὐξημένης ταύτης ἐξωστρεφοῦς διανοήσεως ὑπῆρξεν ἡ εἰς τὸ ἀσυνείδητον ἀπώθησις τῆς ἑτέρας γενι-

κωτέρας τάσεως, τῆς συνειδήσεως, τῆς στροφῆς δηλαδὴ αὐτῆς πρὸς τὸν ἔνδον κόσμον, μάλιστα δὲ ἡ ἀπώθησις τῆς μυχιαιτάτης συναισθηματικότητος καὶ ἐνορατικότητος. Πάντα τὰ δημιουργήματα τῶν λειτουργῶν τούτων ἐνομίσθησαν ψευδῆ καὶ ἀπερρίφθησαν ὡς ἀνάξια προσοχῆς τινος. Προϊόντος τοῦ χρόνου, σαφέστερον ἐξεδηλοῦτο ἡ γνώμη, ὅτι πᾶν, ὅπερ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συλλαμβάνεται διὰ τῆς διανοίας, πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἄλογον καὶ ἀνάξιον προσοχῆς.

Διὰ ταῦτα ἡ αἰσιοφροσύνη, ἥτις ἄλλοτε ἐπήγαζεν ἐκ τῶν μετὰ βαθέων συναισθημάτων συνοδευομένων ἰδεῶν περὶ Θεοῦ, περὶ ψυχῆς, περὶ ἀθανασίας, περὶ ἱερότητος τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, προσεπάθησε νὰ καταφύγῃ εἰς ἀντίληψιν περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀκραιφνοῦς μηχανῆς, ἥτις, ἵνα κινῆται, οὐδενὸς ἄλλου ἔχει ἀνάγκην εἰμὴ μόνον τῶν ὑλικῶν στοιχείων, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται, καὶ τῶν ποσοτικῶν σχέσεων αὐτῶν. Ὁ ἄνθρωπος ἀνυψοῦται εἰς Θεὸν καὶ ἄρχει ἀπολύτως τοῦ μόνου κόσμου, ὅστις ὑπάρχει, τοῦ γηΐνου.

Ἀληθινὴ θρησκεία ὄχι μόνον τῶν πεπαιδευμένων, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ μεγάλου μέρους τῶν λαϊκῶν τάξεων, γίνεται ἡ θρησκεία τῆς μηχανῆς. Ἡ ἀπώθησις τῆς ἐνδοστρεφείας τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς συναισθηματικότητος καὶ τῶν δημιουργημάτων αὐτῆς συνεκλόνησεν ἐκ βάθρων τὸν νεώτερον εὐρωπαῖον καὶ μετ' αὐτοῦ πάντας τοὺς μετέχοντας τῆς συγχρόνου πεπολιτισμένης ζωῆς. Διότι αὗται εἶναι βαθύτατα καὶ σπουδαιότατα συστατικὰ τῆς ψυχῆς, τὰ ὁποῖα οὐδεμία δύναμις εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐκριζώσῃ.

Καταλαβούσης τῆς διανοήσεως τὴν συνείδησιν, ὑπέστη ἀπώθησιν εἰς τὸ ἀσυνείδητον πρὸ πάντων τὸ συναισθάνεσθαι, δηλαδὴ ἡ ἀγάπη καὶ τὰ ἄλλα συναισθήματα. Τοῦτο δέ, ἀπωθούμενον, δρᾷ ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου κατὰ τρόπον συνταράσσοντα τὸν ψυχικὸν βίον. Οὕτως ἡ διάνοια ἀντὶ νὰ ἄρχῃ, ὡς ἀνοήτως φαντάζεται, ἀνεπιγνώστως γίνεται δούλη ἔργον ἔχουσα νὰ ἐξευρίσκῃ τὰ μέσα, δι' ὧν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτυγχάνωνται οἱ σκοποί, τοὺς ὁποίους ὑπαγορεύει ἀκαλλιέργητον, ἄγριον, συναίσθημα, τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ συγκρούσεις ἀδιαλύπτους εἰς ἕκαστον πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους, ἑπομένως ἐν τέλει καὶ εἰς λαοὺς κατ' ἀλλήλων. Τοιαῦται μεγάλαι συγκρούσεις εἶναι οἱ δύο οἰκουμενικοὶ πόλεμοι, ὁ τοῦ 1914 καὶ ὁ τοῦ 1939. Καὶ πρὸ αὐτῆς δὲ ἄνδρες τινές, μάλιστα δὲ μετ' αὐτούς, κατεῖδον τὸ αἴτιον τῶν ὀλεθρίων τούτων συγκρούσεων· ἡ διάνοια δηλαδὴ αὐτῶν διέγνωσε τὴν ὑποδούλωσίν της εἰς τὸ ἐκβληθὲν ἐκ τῆς συνειδήσεως συναίσθημα καὶ διδάσκει, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ καλλιεργῆται τοῦτο συνειδητῶς καὶ νὰ μὴ ἀπωθῆται εἰς τὸ ἀσυνείδητον, ὁπόθεν δρᾷ ἀσυνειδήτως κατὰ τρόπον ὀλέθριον.

Ὁ C. G. Jung ἔχων τὴν γνώμην[1], ὅτι ὁ εὐρωπαῖος, ἓν γένει ὁ λευκὸς ἄνθρωπος, μόλις εἶναι εἰς θέσιν νὰ κρίνῃ ὀρθῶς τὴν ἰδικήν του πνευματικὴν

1. Aufsätze zur Zeitgeschichte, 1946, σ. 105.

κατάστασιν, ἐπεθύμει πάντοτε νὰ δυνηθῇ νὰ κοιτάξῃ τὸν εὐρωπαῖον μὲ ἄλλα μάτια. Ἔσχε δὲ τὴν εὐτυχίαν εἰς πολλὰ ταξίδια νὰ συνάψῃ τόσον στενὰς σχέσεις μὲ ἐξωτικοὺς (ξένους μὴ ἀνήκοντας εἰς τοὺς λευκοὺς) ἀνθρώπους, ὥστε «ἠδυνήθην», λέγει, «νὰ κοιτάξω τὸν εὐρωπαῖον διὰ μέσου τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. Ὁ λευκὸς ἄνθρωπος εἶναι ἀναμφιβόλως νευρικός, βιαστικός, ἀνήσυχος, ἀσταθὴς καὶ (εἰς τὰ μάτια τοῦ ἐξωτικοῦ ἀνθρώπου) κατειλημμένος ἀπὸ τὰς παραφρονεστάτας ἰδέας ὡσὰν δαιμονισμένος, χωρὶς βέβαια νὰ παραβλάπτεται ἡ εὐφυΐα καὶ ἐνεργητικότης αὐτοῦ, δυνάμει τῆς ὁποίας ἐμφανίζεται ἐν γένει ὡς ὑπέρτερος. Τὰ ἀνοσιουργήματα, τὰ ὁποῖα διέπραξεν ἐπὶ ἐξωτικῶν λαῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀριθμηθοῦν· σημειωτέον δέ, ὅτι μὲ τοῦτο οὐδὲν νέον ἀνοσιούργημα δικαιολογεῖται, ὡσαύτως εἷς ἕκαστος δὲν εἶναι καλύτερος, ὅταν εὑρίσκεται ἐντὸς ἀπείρως μεγάλης, κακῆς, κοινωνίας. Οἱ πρωτόγονοι φοβοῦνται τοὺς συγκλίνοντας ὀπτικοὺς ἄξονας τοῦ εὐρωπαίου, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζονται εἰς αὐτοὺς ὡς κακὸν μάτι. Κάποιος ἀρχηγὸς φυλῆς τινος τῶν Pueblos[1] μοῦ ἐνεπιστεύθη τὴν πεποίθησίν του, ὅτι ὅλοι οἱ ἀμερικανοὶ (οἱ μόνοι λευκοί, τοὺς ὁποίους ἐγνώριζε) εἶναι τρελλοί, ἠτιολόγει δὲ τὴν ἀντίληψίν του κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἐν τῇ αἰτιολογίᾳ ταύτῃ ἄνευ ἑτέρου θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναγνωρίσῃ τις τὴν περιγραφὴν δαιμονισμένων».

Ἡ σύγχρονος ψυχολογία[2] ἀνεκάλυψεν ψυχολογικὸν νόμον, καθ' ὃν ἀντὶ παντὸς σπουδαίου ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον συνειδητῶς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν καὶ ἑπομένως χάνεται, ἀναφαίνεται συνειδητὴ ἀναπλήρωσις αὐτοῦ (kompensation). Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον οὐδὲν ἔχον ἀξίαν ψυχικὸν γεγονὸς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαφανίζεται, χωρὶς νὰ ἀναπληροῦται διά τινος ἄλλου. Τοῦ νόμου δὲ τούτου οὐδεμίαν ἐξαίρεσιν κατέδειξεν ἡ καθημερινὴ πεῖρα ἐκείνων, οἵτινες ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ψυχοθεραπείαν. Ἐπειδὴ δὲ πᾶς λαὸς ἀποτελεῖται ἐξ ἐπὶ μέρους προσώπων, ἑκάστου τῶν ὁποίων ἡ ψυχὴ εἶναι κατὰ τὸ βαθύτατον καὶ σημαντικώτατον καὶ πλεῖστον περιεχόμενον αὐτῆς ἡ αὐτὴ μὲ τὴν ψυχὴν παντὸς ἄλλου προσώπου, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι εἰς τὸν νόμον τοῦτον ὑπάγονται καὶ πάντα τὰ ὁμαδικά, πάντα τὰ κοινωνικά, ψυχικὰ γεγονότα.

Καὶ γεννᾶται νῦν τὸ ἐρώτημα: Πῶς ἐκδηλοῦται ὁ νόμος οὗτος εἰς τὴν σύγχρονον ἱστορικὴν περίοδον;

Κατὰ πρῶτον ἀντὶ τοῦ ὑπὸ τῆς ὑπερβολικὰ ηὐξημένης ἐξωστρεφοῦς διανοήσεως ἀπωθουμένου συναισθήματος ἀναφαίνονται εἰς τὴν συνείδησιν

1. Πουέμπλος εἶναι φυλαὶ ἐρυθροδέρμων, αἱ ὁποῖαι κατοικοῦν εἰς Νέον Μεξικὸν καὶ εἰς Ἀριζόνα τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς. Ὠνομάσθησαν δὲ οὕτως ὑπὸ τῶν Ἱσπανῶν κατακτητῶν.

2. C. G. Jung, Seelenprobleme der Gegenmart, 1931, 419 καὶ ἑφεξῆς.

ἄγρια συναισθήματα, μίση μετὰ παραστάσεων καταστροφῆς, ὡς ἀποδεικνύουν οἱ δύο οἰκουμενικοὶ πόλεμοι καὶ τὰ μετ' αὐτοὺς ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης συμβαίνοντα ταραχώδη νεγονότα.

Δεύτερον ἡ ἀπώθησις θεμελιωδῶν λειτουργιῶν, οἷον εἶναι τὸ συναισθάνεσθαι, ὑπὸ τῆς εἰς μεγίστην ὑπερβολὴν ἀνελθούσης ἐξωστρεφοῦς διανοήσεως παρήγαγεν ὡς ἀντίρροπον τῶν ὑπὲρ τὸ δέον κατεχόντων τὴν συνείδησιν δημιουργημάτων τῆς διανοίας τὰ ὁσημέρα περισσότερον ἑλκύοντα τὴν προσοχὴν καὶ τὸ διαφέρον φαινόμενα τοῦ πνευματισμοῦ, τῆς ἀστρολογίας, τῆς θεοσοφίας, τῆς ἀνθρωποσοφίας, τῆς χριστιανικῆς ἐπιστήμης κ.λ.π. Ὅμοιόν τι παρετηρήθη καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μ.Χ. αἰῶνας, ὅτε ἤκμαζεν *ἡ Γνῶσις*. Τὴν ὁμοιότητα δὲ ταύτην τῶν δύο ἱστορικῶν περιόδων καταδεικνύει καὶ ἡ ἵδρυσις τῆς « Eglise gnostique de la France » καὶ δύο γνωστικῶν σχολῶν ἐν Γερμανίᾳ [1].

Πλὴν δὲ τούτων ἀντίρροπον σημαντικὸν τῆς εἰς τὸ ἀσυνείδητον ἀπωθήσεως ἐκείνης τῶν συναισθηματικῶν καὶ θυμικῶν λειτουργιῶν εἶναι ἡ γένεσις τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους, ἥτις τὸ πρῶτον ἀφωρμήθη κυρίως ἀπὸ τοῦ Freud, καὶ τὸ ὁσημέραι αὐξανόμενον ἐνδιαφέρον περὶ αὐτῆς [2].

Ἡ λευκὴ φυλὴ ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐφεξῆς ἐτράπη μονομερῶς εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν πορισμάτων αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἔκτασιν, τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν γνώσεων ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη εἶναι ἀσυγκρίτως ὑπερτέρα πάσης ἄλλης προηγουμένης. Ἀνεξάντλητον εἰκόνα παρέχει ἡ ἱστορία τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Τὸ ἀξιολογώτατον νέον καὶ διὰ τῶν ἐπακολουθημάτων ἐν τῇ τεχνικῇ ἀφάνταστον ἐπίδρασιν ἀσκοῦν εἶναι αἱ ἀπὸ τοῦ Κεπλέρου καὶ Γαλιλαίου διὰ μαθηματικῆς θεωρίας κτηθεῖσαι γνώσεις. Ἀλλὰ πλὴν τούτων γεωγραφικαὶ γνώσεις, γνώσεις προερχόμεναι ἐκ τῆς ἐφευρέσεως τοῦ μικροσκοπίου καὶ τοῦ τηλεσκοπίου, γνώσεις ἀνατομικαί, γνώσεις περὶ παλαιῶν πολιτισμῶν ἐξ ἀνασκαφῶν κ.λ.π. παρέχουν εἰς τὴν ἐποχήν μας εἰκόνα *γνωστικὴν* ἄγνωστον κατὰ τὰς προηγουμένας περιόδους τῆς ἱστορίας. Ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἐρευνᾷ πᾶν, ὅπερ εἶναι προσιτὸν εἰς αὐτήν, καὶ τὸ ἀηδέστατον, τὸ προκαλοῦν τὸν ἔμετον, οὐδὲν περιφρονεῖ, οὐδέποτε παύει νὰ θέτῃ νέα ἐρωτήματα. Ἡ δὲ ἀνακάλυψις τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας φαίνεται, ὅτι εἶναι κάτι ὅμοιον μὲ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ πυρὸς καὶ τὴν πρώτην κατασκευὴν ἐργαλείων. Οὐδεὶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκάσῃ συγκεκριμένως, τίνα ἀποτελέσματα μέλλει νὰ φέρῃ εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἡ τεραστία αὕτη ἀνάπτυξις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τεχνικῆς. Βέβαιον εἶναι πάντως, ὅτι ζῶμεν εἰς τὸ μέσον ἀδιαλείπτων μετα-

1. C. G. Jung, Seelenprobleme der Gegenmart, 425.

2. Περὶ τῆς ψυχολογίας ταύτης παραπέμπομεν εἰς τὸ βιβλίον ἡμῶν « Ψυχολογία τοῦ Βάθους ».

βολῶν τῶν ἐξωτερικῶν ὅρων τῆς ζωῆς, καὶ ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀναπτυχθοῦν καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς πρόσφοροι ὅροι. Τοῦτο δὲ φαίνεται, ὅτι ἤρχισε νὰ συμβαίνῃ.

Ἡ ἀπό τινων δεκαετιῶν παρατηρουμένη ἀνὰ τὴν οἰκουμένην αὔξησις τοῦ διαφέροντος περὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινε μνεία ἀνωτέρω, ἀποδεικνύει, ὅτι ἤρχισε νὰ ἀναφαίνεται κάποια συνειδητὴ στροφὴ καὶ πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον, ὅτι ἐν μέρει ἡ συνείδησις ἤρχισε νὰ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν ὁλοκληρωτικὴν κατοχὴν ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν, ὑλικῶν, φαινομένων. Τὴν μεγάλην δὲ ταύτην μεταβολὴν οἱονεὶ προφητικῶς ὑποδεικνύει ἡ διαγωγὴ τῆς γυναικὸς καὶ ἡ ἐξ ὑποκειμένου τέχνη (expressionismus). Ἀμφότερα δὲ εὐλόγως· διότι καὶ ἡ γυνὴ καὶ ὁ καλλιτέχνης ἔχουν ἐπικρατεστέραν ψυχικὴν λειτουργίαν τὸ συναισθάνεσθαι, μεθ' οὗ συνυπάρχει καὶ ἰσχυρὰ ἐνορατικότης.

Περὶ τούτων θὰ εἴπωμέν τινα ἐν τοῖς ἑξῆς ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς γυναικός. Θὰ προσθέσωμεν δέ τινα περὶ τῆς ἠθικῆς κρισεως τῆς ἐποχῆς μας καὶ περὶ πιθανῶν εἰκασιῶν περὶ τοῦ μέλλοντος.

Ἡ διαγωγὴ τῆς συγχρόνου γυναικός.

Ἐπειδὴ ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, αἵτινες εἰς πάντα ἄνθρωπον ὑπάρχουν, ἡ κυρίως χαρακτηρίζουσα τὸν ἄνδρα εἶναι ἡ διανόησις αὕτη δὲ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶναι ἡ μονομερῶς κατὰ μεγίστην ὑπερβολὴν κατέχουσα τὴν συνείδησιν, εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ νεώτερος πολιτισμὸς εἶναι *ἀνδρικὸς* πολιτισμός, μάλιστα δὲ μονομερὴς *διανοητικὸς* ἀνδρικός.

Ἡ ἀπώθησις καὶ ἔλλειψις *συνειδητῆς* καλλιεργείας τοῦ συναισθήματος παράγει ὡς ἀντίροπον τῆς ἐρήμου καὶ ξηρᾶς νοησιαρχίας πρωτόγονα, ἀκαλλιέργητα συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἐκδηλοῦνται καὶ κατ' ἄλλους τρόπους καὶ διὰ τῶν νεωτέρων χορῶν, διὰ τῆς ἐκδόσεως εἰς τὸν ἀθλητισμόν, δι' ἐκρήξεων ἀψιθυμικῶν κ.λ.π.

Ἐκ τῆς ἀπωθήσεως τῆς συναισθηματικότητος ἑρμηνεύεται ἡ γνώμη τοῦ Ἱσπανοῦ José Ortega y Gasset, ὅτι «Οἱ *πλεῖστοι* τῶν ἀνθρώπων ἀποθνήσκουν χωρὶς νὰ ἔχουν λάβει ποτὲ πεῖραν γνησίας καλλιτεχνικῆς ἀπολαύσεως· πάντες ἔχουν τρόπον τινὰ συμφωνήσει νὰ ἐκλαμβάνουν ὡς τοιαύτην τὸν γαργαλισμόν, τὸν ὁποῖον διεγείρει ἕνα βὰλς ἢ ἄλλος τις νεώτερος χορὸς ἢ τὴν ἀγωνίαν, τὴν ὁποίαν γεννᾶ ἡ ἀνάγνωσις μυθιστορήματος».

Ἐν τέλει δέ, ἂν ἡ ἔλλειψις αὕτη συνειδητῆς καλλιεργείας τοῦ συναισθήματος ἤθελεν ἀποβῇ ἀνίατος, ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν φρικαλέαν ἔλλειψιν παντὸς εὐγενοῦς συναισθήματος, τὴν κατάληψιν τῆς συνειδήσεως ὡς δι' ἐκρήξεων ὑπὸ ἀγρίων συναισθημάτων, ἅτινα ἀναγκάζουν τὴν διάνοιαν δουλεύουσα

εἰς αὐτὰ νὰ ἐξευρίσκῃ τὰ μέσα πρὸς ἱκανοποίησιν αὐτῶν, ὡς κατεδείχθη διὰ τῶν δύο οἰκουμενικῶν πολέμων.

Τὸν νεώτερον τοῦτον πολιτισμόν, ἐν τῷ ὁποίῳ μέγιστα μὲν εἶναι τὰ ἐπιτεύγματα τῆς εἰς τὴν κατανόησιν καὶ καθυπόταξιν τοῦ ἔξω κόσμου ἐστραμμένης διανοίας, μέγισται δὲ ὡσαύτως αἱ συναισθηματικαὶ καὶ θυμικαὶ διαστροφαί, ἠναγκάσθη νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ἡ γυνή. Ἐν πολλοῖς δὲ μάλιστα καὶ νὰ ὑπερβάλῃ τὸν ἄνδρα· διότι ἡ γυνὴ ἔχουσα δύναμιν ἐνορατικὴν[1] μεγαλυτέραν τῆς τοῦ ἀνδρὸς προσπαθεῖ νὰ προλαμβάνῃ καὶ νὰ ἱκανοποιῇ ἐπιθυμίας τοῦ ἀνδρός, αἱ ὁποῖαι, ὑπάρχουσαι εἰς αὐτὸν ἐν ἀφανεῖ σπέρματι, οὐδόλως ἢ λίαν ἀσαφῶς εἶναι συνειδηταὶ εἰς αὐτόν.

Οὕτως αὕτη κατ' ἀρχὰς ἠναγκάσθη μὲ μεγίστην δυσφορίαν νὰ προσπαθῇ νὰ ἱκανοποιῇ τὸ ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον ὁ νεώτερος, ὁ διὰ τὴν ἄκρως ἐξωστρεφῆ διανόησιν διακρινόμενος, ἀνὴρ κατεσκεύαζε περὶ αὐτῆς κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς ἐν ἀπωθήσει καὶ ἐν περιφρονήσει διατελούσης ἰδικῆς του συναισθηματικότητος. Ἡ γυνὴ ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς ἐνσάρκωσις τῆς νοσηρῶς ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου δρώσης συναισθηματικότητος τοῦ ἀνδρός. Οὕτως ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου τοῦ ἀνδρὸς ὁρμωμένη προεβάλλετο εἰς τὴν γυναῖκα εἰκὼν γοητευτική, ὅλως διάφορος τῆς πραγματικῆς γυναικός· διότι ἡ γυνὴ οὔτε ἀγαθή, οὔτε ὡραία, οὔτε ἐκπρόσωπος τῆς ἀληθείας ἢ ἄλλης τινὸς ἰδιότητος εἶναι ἐξ ἐκείνων, μὲ τὰς ὁποίας περιεκόσμει (καὶ περικοσμεῖ πολλάκις εἰσέτι) τὸ «ἀσθενὲς φῦλον» ἡ φαντασία τοῦ ἀνδρός, ὅστις περιφρονῶν πρὸ τῆς διανοήσεως, πάσας τὰς ἄλλας λειτουργίας προέβαλλεν εἰς τὴν γυναῖκα εἰκόνα, ἥτις ἀφετηρίαν εἶχε τὴν ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου ἐνέργειαν τῶν λειτουργιῶν τούτων. Ἦτο δὲ αὕτη εἰκὼν ἀναπληρωματική, διὰ τῆς ὁποίας δηλαδὴ ἐξεδηλοῦτο ἡ τάσις νὰ ἀναπληρώνωνται ἐν τῇ συνειδήσει ἀπροσφόρως συναισθήματα, τὰ ὁποῖα, ἂν ἐτύγχανον συνειδητῆς καλλιεργείας, θὰ ἦσαν γνήσια, ὑγιᾶ καὶ θὰ παρεῖχον εἰκόνα τῆς γυναικὸς διάφορον τῆς ὑποτιμώσης αὐτήν, γοητευτικῆς δὲ διὰ τὸν ἄνδρα, εἰκόνος ἐκείνης. Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν εἰκόνα ταύτην προσεπάθει τῷ ὄντι νὰ ζῇ ἡ γυνή. Εἶναι βεβαίως ὀρθὸν νὰ ζῇ ἡ γυνὴ βίον, ὅστις συμπληρώνει τὸν βίον τοῦ ἀνδρὸς ὡς πρὸς τὰς ψυχικὰς ἐκείνας λειτουργίας, αἵτινες παρ' αὐτῷ εἶναι ἀσθενέστεραι, παρὰ δὲ τῇ γυναικὶ ἰσχυρότεραι. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ταυτίζῃ ὅλως τὸν ἑαυτόν της μὲ αὐτάς. Διότι ὀφείλει νὰ ζῇ τὴν ἰδιάζουσαν εἰς αὐτήν, τὴν προσωπικήν της, ζωήν, ἥτις κανονικῶς συμπληρώνει μὲν τὴν ζωὴν τοῦ ἀνδρὸς (καθὼς ἡ ζωὴ τούτου

---

1. Ἐνορατικὴ δύναμις εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν τις ἐξ ὀλίγων δεδομένων ὁρμώμενος συλλαμβάνει τὸ ὅλον. Ἰατρὸς ἐνορατικὸς π.χ. ἐξ ὀλίγων σημείων, πρὶν ἢ ἐξετάσῃ λεπτομερῶς τὸν ἀσθενῆ, μαντεύει ὀρθῶς περὶ τῆς ἀσθενείας. Ἁπλῆ παρατήρησις σημείων τινῶν τοῦ προσώπου, τοῦ βαδίσματος κλπ. ἀρκοῦν, ἵνα ἡ γυνὴ ἢ ἀνὴρ ἐνορατικὸς εἰκάσουν ὀρθῶς περὶ τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τοῦ παρατηρουμένου.

συμπληρώνει τὴν ζωὴν ἐκείνης), ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἀπορροφῆται ὅλως ὑπ' αὐτῆς. Ἡ γυνὴ ἔχει ἐν μικροτέρᾳ μοίρᾳ καὶ τὰς λειτουργίας καὶ ἰδιότητας τοῦ ἀνδρός, καθὼς οὗτος ἔχει ὡσαύτως ἐν μικροτέρᾳ μοίρᾳ τὰς ἰδιότητας τῆς γυναικός. Ὑγιὴς δὲ ψυχικὸς βίος ἀπαιτεῖ νὰ ζῇ τις συνειδητῶς κατὰ τὰς ἑκάστοτε περιστάσεις καὶ κατὰ τὰς ἰσχυροτέρας καὶ κατὰ τὰς ἀσθενεστέρας λειτουργίας καὶ ἰδιότητας καὶ οὐχὶ νὰ ἀπωθῇ ταύτας, ὥστε νὰ κατέχουν τὴν συνείδησιν ἐξ ὁλοκλήρου μόνον αἱ φύσει ἰσχυρότεραι.

Ἀλλ', ὡς εἴπομεν, ἡ ἐπικράτησις τῆς τὸν ἄνδρα κυρίως διακρινούσης διανοήσεως καὶ ἑπομένως συστοίχως ἡ ἀπώθησις τῆς συναισθηματικότητος παρήγαγε τὴν ψευδῆ ἐκείνην τῆς γυναικὸς εἰκόνα, ἡ ὁποία ἐνομίζετο ὀρθὴ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν γυναικῶν. Ἐντεῦθεν δὲ ἐξεπήγασεν ἀντὶ τῆς γνησίας ἀγάπης τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν ἄνδρα (καὶ πρὸς τὰ τέκνα) διάθεσις πρὸς κτῆσιν δυνάμεως· διότι γυνή, ἡ ὁποία μὲ εἰλικρίνειαν ἀφοσιώνεται *ἀνεπιφυλάκτως* εἰς τὸν ἄνδρα καὶ τείνει ἀνενδότως, ἐν πολλοῖς βιάζουσα ἑαυτήν, νὰ ἀνταποκριθῇ ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ἰδεώδη εἰκόνα, ἣν ἔχει οὗτος περὶ αὐτῆς, ἀσυνειδήτως, δηλαδὴ χωρὶς νὰ τὸ ἐννοῇ οὔτε αὐτὴ οὔτε ὁ ἀνήρ, ἀποκτᾷ τυραννικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ ἀνδρὸς καὶ δι' αὐτοῦ ἐπὶ πάντων, ὅσοι ἐξαρτῶνται ἀπὸ τοῦ ἀνδρός. Τοιούτων γυναικῶν παρέχει καὶ σήμερον πολλὰ παραδείγματα ἡ ζωή.

Εἶναι ὅμως δυνατὸν ἀντὶ τούτου, ἐὰν ἡ γυνὴ τείνῃ νὰ ζῇ συμφώνως πρὸς τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν πλάττει καὶ προβάλλει εἰς αὐτὴν ὁ καθ' ὑπερβολικὴν ἐξωστρεφῆ διανόησιν ζῶν ἀνήρ, νὰ ἀπωθῇ αὕτη ἐντελῶς τὴν κυρίως ἰδιάζουσαν εἰς αὐτὴν ψυχικὴν σύστασιν. Οὕτω δὲ ἐκλαμβάνεται αὕτη ὡς ὄργανον, ὡς ἄθυρμα, ὡς κοῦκλα, πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμπεριφέρεταί τις μὲ σοβαρότητα, ὡς περιέγραψεν ὁ Ἴψεν εἰς τὴν «Νόραν» αὐτοῦ.

Κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα εἶναι φθείρουσα αὐτὴν διαρκὴς ἔλλειψις ἱκανοποιήσεως· διότι καὶ ἡ ψυχὴ τῆς γυναικὸς ἔχει τὴν δικαίαν ἀξίωσιν νὰ ἐκδηλώνεται γνησίως καὶ οὐχὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν ἀνδρός, ὅστις μονομερῶς ἔχει συνείδησιν ἐστραμμένην εἰς τὴν διανόησιν καί, πᾶν, ὅπερ δημιουργεῖται ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς συνειδητῆς λογικῆς διανοήσεως, πᾶν δηλαδή, ὅπερ πηγάζει αὐθορμήτως ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς, ἀπωθεῖ ἐκ τῆς συνειδήσεως καὶ ἀποδίδει εἰς αὐτὸ μόνον ἀρνητικὰ ἐπίθετα.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀπώθησις τῶν παρὰ τὴν διανόησιν αὐτοτελῶς καὶ ἰσοτίμως ὑπαρχουσῶν λειτουργιῶν, δηλαδὴ τῆς συναισθηματικότητος καὶ τῆς ἐνορατικότητος, ἀπέβη εἰς τὴν γυναῖκα πολὺ ἐπιβλαβεστέρα καὶ βαρυτέρα παρὰ εἰς τὸν ἄνδρα. Καὶ τοῦτο εὐλόγως· διότι αἱ λειτουργίαι αὗται εἶναι εἰς τὴν γυναῖκα ἐπικρατέστεραι καὶ ἡ ἀπώθησις αὐτῶν γεννᾷ πολὺ σφοδροτέραν ψυχικὴν ταραχὴν παρὰ ἡ ἀπώθησις τῶν φύσει ἀσθενεστέρων.

Ἀλλ' ἡ ὁδός, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ἡ γυνή, ἵνα ἐξέλθῃ ἐκ τῆς ὀδυ-

νηρᾶς ταύτης καταστάσεως κατ' ἀρχὰς δὲν ὑπῆρξεν ὀρθή. Δὲν ἠθέλησε δηλαδὴ αὕτη νὰ προσπαθήσῃ νὰ καταδείξῃ, ὅτι κρινομένη μὲν μᾶλλον κατὰ τὰς ἀνδρικὰς ἰδιότητας εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκαλῆται « τὸ ἀσθενὲς φῦλον », κρινομένη δὲ μᾶλλον κατὰ τὰς κυρίως γυναικείας, αἵτινες εἶναι ἰσότιμοι πρὸς τὰς ἀνδρικάς, εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν « ἰσχυρὸν φῦλον », ἐνῷ κατ' αὐτὰς κρινόμενος ὁ ἀνὴρ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκαλῆται « τὸ ἀσθενὲς φῦλον ». Διότι εἰς τὸ πράττειν κατ' ἐνόρασιν καὶ κατὰ συναίσθημα, ὁσάκις αἱ περιστάσεις τοῦ βίου ἀπαιτοῦν τοῦτο, ἡ γυνὴ εἶναι τόσον ἰσχυρά, ὅσον εἶναι ὁ ἀνὴρ εἰς τὸ διανοεῖσθαι. Οὐχὶ δὲ σπανίως ἡ γυνὴ καταδεικνύει παροιμιώδη ἀντικειμενικότητα, σταθερότητα καὶ δύναμιν, καθ' ἃς περιστάσεις ἡ ζωὴ ἀπαιτεῖ ἐνέργειαν συναισθηματικὴν καὶ ἐνορατικήν. Ἀντ' αὐτοῦ ὅμως ἡ γυνὴ ἐπεδίωξε νὰ ἀποκτήσῃ τὰ αὐτὰ μὲ τὸν ἄνδρα δικαιώματα λησμονήσασα, ὡς εἴπομεν, ὅτι φύσει ἔχουν ἀμφότερα τὰ φῦλα οὐχὶ ὅλως τὰ αὐτά, ἀλλ' ἐν μέρει σημαντικῷ διάφορα δικαιώματα, ἅτινα ὅμως εἶναι ἰσότιμα.

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπῆρξεν ὠφέλιμος ὁ ἀγὼν τῆς γυναικὸς πρὸς κτῆσιν δικαιωμάτων· διότι ἀπέβλεπεν εἰς τὴν θραῦσιν τῶν δεσμῶν, τὰ ὁποῖα ἐπέβαλεν εἰς αὐτὴν ἡ ἀνδρικὴ διανόησις. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος ταχέως ἐξεφυλλίσθη ἕνεκα τῆς ἐπιδιώξεως ἀνδρικῶν ἐλευθεριῶν, ἥτις ἐγέννα νέαν, ὡσαύτως δεινὴν ἀπογοήτευσιν. Εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν μόνον τὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐθεωροῦντο, ὅτι ἔχουν ἀξίαν, εὔκολον ἦτο (καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι) πλεῖσται γυναῖκες νὰ ἐπιδιώκουν τὴν κτῆσιν αὐτῶν ἐν ἴσῃ μοίρᾳ μὲ τὸν ἄνδρα.

Ἐκ τοῦ ἀγῶνος τούτου προῆλθεν ὁ τύπος τῆς ἐξηνδρωμένης γυναικός, ὅστις ἀνέλαβε καὶ μετὰ καταπληκτικῆς ἐπιτυχίας προήγαγε τὸ ἔργον τῆς τελείας ἀπωθήσεως τῶν ἀπ' ἀναριθμήτων αἰώνων εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς καταβεβλημένων λειτουργιῶν, αἵτινες εἶναι ἀπαραίτητοι εἰς τὴν γένεσιν πάσης ἀνωτέρας ἰδέας. Οὕτω διὰ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ δύο καὶ πλέον ἑκατονταετηρίδων ἤρχισεν ἡ διάνοια τοῦ ἀνδρός, δηλαδὴ διὰ τὴν ρύθμισιν τῆς ζωῆς συμφώνως πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ ὑλισμοῦ, ἐν τέλει κυρίως ὑπεύθυνος γίνεται ἡ γυνή. Αἱ γυναῖκες, ἔχουσαι ἰσχυρὰν τὴν κατ' ἐνόρασιν ἱκανότητα καὶ ροπὴν νὰ μαντεύουν τάσεις καὶ πόθους τῶν ἀνδρῶν, τῶν ὁποίων αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δὲν ἔχουν ἐπίγνωσιν, καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ ἀναλαμβάνουν προθύμως τὴν πλήρωσιν αὐτῶν καὶ τοιουτοτρόπως ἐν τέλει νὰ νικοῦν, αἱ γυναῖκες, οὐχὶ οἱ ἄνδρες, προήγαγον εἰς τὸ ἔπακρον τὴν μηχανοποίησιν τῆς ζωῆς. Ἐντεῦθεν ἐπήγασε τὸ κατ' ἀρχὰς παράδοξον φαινόμενον, ὅτι ὄχι μόνον ἐν τῇ σήμερον ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην πεπολιτισμένην χώραν νοσηρῶς γυναικοκρατουμένῃ Βορείῳ Ἀμερικῇ, ἥτις εἶναι (μαζὶ μὲ τὴν Σοβιετικὴν Ρωσσίαν) ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐκπροσωποῦσα τὸν μηχανικὸν τρόπον ζωῆς χώρα, ἀλλὰ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ἐν μέρει δὲ οὐχὶ ἀσημάντῳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι (κυρίως εἰς τὰς μεγαλυτέρας πόλεις) ἄρχει μὲν ἡ γυνή, οὐχὶ ὅμως ἡ γνησία, ἀλλ' ἡ ἀποβαλοῦσα

τὰς γυναικείας ἀρετάς, ἥτις ἀνήκει κατὰ τὸν μέσον ὅρον εἰς τὴν καλουμένην ἀνωτέραν κοινωνικὴν τάξιν.

Ἡ γυνὴ πρὸ πάντων ἐκήρυξε καὶ κηρύττει τὸν ἔρωτα ἀσυγχρόνιστον, κατεξηυτέλισε τὰ ἰδιαίτερα τῆς γυναικὸς προτερήματα, ἐκαλλιέργησε καὶ καλλιεργεῖ μονομερῶς ὡς ἄξιον λόγου τὸν ἀνδρικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, ἐργάζεσθαι καὶ ἐν γένει ζῆν. Οὕτω δὲ κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Βορείου Ἀμερικῆς ἤρχισε νὰ ἀναφαίνεται καὶ ἐν Εὐρώπῃ, γελοῖος τύπος ἀνδρός, τύπος ἐκγυναικωμένου ἀνδρός, ὅστις ἀπέβη συνήθης πρὸ πάντων εἰς τὴν ἕνεκα τοῦ πλούτου καλουμένην ἀνωτέραν κοινωνικὴν τάξιν.

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ὁ ὑλόφρων σοσιαλισμὸς ἐν γένει καὶ ὁ κομμουνισμὸς ἰδιαιτέρως καὶ ἡ βαθυτάτην κρίσιν διανύουσα δημοκρατία τῶν τελευταίων δεκαετιῶν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὑλόφρονες μηχανοποιθεῖσαι ἀναβιώσεις παλαιοτέρων μυθολογικῶν καὶ ἱστορικῶν περιόδων παρακμῆς καὶ γενικῆς ἀπογοητεύσεως, κατὰ τὰς ὁποίας ἐκράτει ἐξομοίωσις (οὐχὶ ἰσοτιμία ἐπιτρέπουσα τὴν ὕπαρξιν διαφορῶν) τῶν φύλων, καθ' ἃς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνδρικότητος ἦτο ἀκφραιφνῶς σωματικὸν καὶ φαλλικόν. Ἐνῷ παλαιότερον ὁ γάμος ἦτο ἱερὸς καὶ ἱερὸν τὸ καθῆκον νὰ ἔχῃ τις τέκνα, κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοὐναντίον ἡ διὰ τῆς ἐκδόσεως εἰς ἀθλητικὰ ἀγωνίσματα (sports)[1] ἀποθηριουμένη γυνή, ἡ ἀμαζών, ἡ ἑταίρα, ἡ ἀκραιφνὴς ἐπιστήμων, ἡ εἰς ἀκραιφνῶς ἀνδρικὰ ἐπαγγέλματα ἀνταγωνιζομένη τὸν ἄνδρα ἐπιφέρουν ἢ τὴν διάλυσιν ἢ τὸν βαθύτατον κλονισμὸν τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, ἐκβάλλουν τὴν γνησίαν σύζυγον καὶ μητέρα, μεταβάλλουν τὸν ἄνδρα εἰς δοῦλον ἀκορέστων ὑλικῶν ἡδονῶν ἢ εἰς χρήσιμον προσοδοφόρον κατώτερον ὄν.

Ἀντὶ τῆς γνησίας τῶν φύλων ἀγάπης, ἀντὶ τῆς ἀκαταλύτου ψυχῇ καὶ σώματι ἑνώσεως, ἀντὶ τῆς συγχωνεύσεως δύο ἑτεροφύλων προσώπων εἰς ἓν καὶ τῆς κορυφώσεως τῆς ἐντεῦθεν προερχομένης ἱκανοποιήσεως εἰς τὸν μᾶλλον ἢ ἧττον σαφῆ πόθον τῆς ἐν εἴδει συμβόλου ἐκφράσεως τῆς ἑνώσεως ταύτης διὰ τῆς γεννήσεως τέκνου, τὸ ὁποῖον δὲν ἀνήκει οὔτε εἰς τὸν πατέρα οὔτε εἰς τὴν μητέρα, ἀλλ' εἶναι σάρκα καὶ ὀστᾶ λαβοῦσα ἑνότης ἀμφοτέρων, ἥτις τείνει εἰς τὴν διάσωσιν καὶ τελειοποίησιν τῶν προτερημάτων αὐτῶν, ἀντὶ πάντων τούτων ὁ τύπος τῆς συγχρόνου κοινωνικῶς ἀνωτέρας, κατ' ἐξο-

---

1. Ὁ Hermann Keyserling εἰς τὸ βιβλίον αὐτοῦ «Das Spektrum Europas», 1931, σ. 76-77 γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ἐν St. Moritz (Ἑλβετίας) παρετήρησα κάποτε ἀμερικανίδα μὲ πραγματικὸν πρόσωπον τίγρεως, ἡ εἰδικότης τῆς ὁποίας ὤφειλε νὰ εἶναι νὰ δαγκάνῃ ἐπικινδύνως ἄνδρας· πρὸς δὲ τούτοις αὕτη ἐχόρευεν, ἀφοῦ μόνον πρὸ δύο ἡμερῶν εἶχε σπάσει ἕνα πόδι. Ἡ ὑπόληψίς της ἦτο μεγάλη. Ἄλλη δὲ κοσμικὴ κυρία ἐκαυχᾶτο, ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν saison ἔχει σπάσει πέντε ὅλα μέλη. Εὐρωπαῖαι δὲ γυναῖκες ἔχασαν τὸ παλαιὸν ἦθος καὶ συμπεριεφέροντο ὡς ἀκραιφνῆ φυσικὰ ὄντα, ὡς πρωτόγονοι ἄνθρωποι. Τοῦτο ἴσχυε καὶ περὶ εὐγενῶν ἀγγλίδων...».

χὴν δὲ νευρωτικῆς, γυναικὸς ἐπενόησεν ἀναπλήρωμα τὴν ἵδρυσιν συλλόγων. Ἐν τούτοις δὲ μελετᾷ αὕτη μὲ μανίαν καὶ ἀποφασίζει περὶ τοῦ καλυτέρου τρόπου διοικήσεως τῶν πραγμάτων τῆς πολιτείας καὶ τῆς οἰκογενείας, τὴν ὁποίαν αὕτη ἢ ἐκ τύχης ἢ ἐκ προθέσεως δὲν ἔχει, περὶ τῆς ἀγωγῆς τέκνων, τὰ ὁποῖα αὕτη ἐφρόντισε μὲ πάντα τρόπον νὰ μὴ γεννηθοῦν ὑπ' αὐτῆς, ἢ ἔχει τὴν περιέργειαν νὰ μανθάνῃ καὶ νὰ διηγῆται εἰς ἄλλας τὰ κατὰ τὸν οἰκογενειακὸν βίον ἄλλων. Ἐν γένει ὁ δῆθεν ἀνώτερος οὗτος τύπος τῆς συγχρόνου γυναικὸς φροντίζει οὐχὶ νὰ λαμβάνῃ αὐτὴ ἡ ἰδία ἄμεσον πεῖραν τῆς ζωῆς ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν συμφώνως πρὸς τὴν ψυχοσωματικὴν αὐτῆς σύστασιν, ἀλλὰ νὰ στερῆται μὲν τῆς ἀναγκαίας ταύτης εἰς τὸν ὀρθὸν τρόπον τῆς ζωῆς πείρας, νὰ ἐξευρίσκῃ δὲ ἀναπληρώματα αὐτῆς, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν ἀψευδῶς, ὅτι πάσχει νεύρωσιν, ἥτις οὐδέποτε ἱκανοποιεῖται.

Ἀφότου, ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος περίπου, ἡ γυνὴ ἐν Εὐρώπῃ ἀρχίζει νὰ ζῇ κατὰ τὸν ἀνωτέρω ἐκτεθέντα τρόπον, προέκυψαν μὲν βεβαίως καί τινα ἀγαθά, ἀλλ' ἀναμφισβήτητον εἶναι, ὅτι προῆλθον καὶ πολλὰ κακά, τῶν ὁποίων ἡ ἐπανόρθωσις γίνεται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀναγκαιοτέρα. Ὄχι μόνον εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας χώρας τῆς Εὐρώπης, τελευταῖον δὲ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἕνεκα τῆς καλλιεργείας τοῦ τύπου τῆς καθαρᾶς, ἀπὸ παντὸς ἔργου ἰδιάζοντος εἰς τὴν φύσιν τῆς γυναικὸς ἀπομακρυνομένης, ἐπιστήμονος γυναικὸς καὶ ἐν γένει τοῦ κατὰ πολλοὺς τρόπους ἐκδηλουμένου τύπου τῆς ἀμαζόνος[1] μέγας γεννᾶται κίνδυνος νὰ ἐξαφανισθῇ πολυτιμότατον ἀγαθόν, ἡ ἀγάπη, ἡ ἀπηλλαγμένη παντὸς ἴχνους ἰδιοτελείας ἀφοσίωσις εἰς τὸν πλησίον, μάλιστα δὲ εἰς τὸν πάσχοντα, ἥτις χαρακτηρίζει κυρίως τὸν γνήσιον τύπον γυναικός. Ἀντ' αὐτῆς δὲ ἀναφαίνεται ψυχρότης, σκληρότης καὶ κυνικότης, κακίαι, τὰς ὁποίας εἶναι σπανιώτατον νὰ εὕρῃ τις τόσον ηὐξημένα καὶ εἰς τὸν νηφαλιώτατον καὶ ψυχρότατον ἄνδρα. Καὶ μετὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ φρονήματος συμβαδίζει καὶ μεταβολὴ τῆς μορφῆς τοῦ σώματος, ἥτις πολλάκις ἐκφράζει ἀληθινὴν θηριωδίαν, ὡς μαρτυροῦν τὰ ἀνωτέρω κατὰ Keyserling παρατεθέντα παραδείγματα.

Τὰ γεγονότα ταῦτα μαρτυροῦν, διατὶ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους

---

1. Εἰς τὸν τύπον τῆς νοσηρᾶς ἀμαζόνος πρέπει νὰ καταλέγεται ὄχι μόνον ἡ εἰς ἀθλήματα ἐκδιδομένη γυνή, δι' ὧν δὲν ἀναπτύσσονται ἁρμονικῶς πάντα τὰ ὄργανα καὶ πᾶσαι αἱ λειτουργίαι τοῦ σώματος, ὄχι μόνον ἡ εἰς τὴν ἐπιστήμην μὲ παραμέλησιν τῶν ἰδιαιτέρων ἰδιοτήτων τῆς γυναικὸς θέλουσα νὰ ἀφοσιώνεται, ἀλλὰ καὶ ἡ κατὰ τοὺς σημερινοὺς χρόνους ἀναφανεῖσα μαυραγορίτισσα, ἡ λαθρέμπορος, ἡ ἐγκληματίας, ἡ ληστρικὴ καὶ ἡ παλακίς, ἥτις ἐκλαμβάνει τὸν βίον ὡς κάτι τι περιπετειῶδες, τὸν δὲ ἔρωτα ἁπλῶς καὶ μόνον ὡς μέσον ἀποκτήσεως δυνάμεως καὶ ἐπιβολῆς ἐπὶ τοῦ ἀνδρὸς καὶ δι' αὐτοῦ ἐπὶ εὐρυτέρου κύκλου ἀνθρώπων. Ἰδεώδους, εὐγενοῦς, τύπου ἀμαζόνος ὁμοῦ δὲ καὶ θρήσκου διαισθητικῆς ἐκπρόσωπος ὑπῆρξεν ἡ Αὐρηλιανὴ Παρθένος (Jeanne d'Arc) καὶ ἄλλαι.

σημαντικώτατος κοινωνικὸς θεσμός, ὁ γάμος, ἀπέβη ἐπισφαλής. Ἐν Ἀμερικῇ π.χ. τὸ τέταρτον τῶν γάμων διαλύεται[1]. Αἴτιοι δὲ τῆς κρίσεως ταύτης τοῦ ἐγγάμου βίου εἶναι οὐχὶ οἱ ἄνδρες, ἀλλ' αἱ γυναῖκες. Διότι οἱ ἄνδρες σήμερον κατὰ τὸν κανόνα δὲν ἔχουν, ὡς εἰς παλαιοτέρας ἐποχάς, ἐπαρκῆ διαθέσιμον χρόνον πρὸς ἐρωτικὰς περιπετείας. Ὁ βίος σήμερον, λέγει ὁ Jung, ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ ἀνδρὸς τόσα πράγματα, ὥστε τὸ πολὺ-πολὺ μόνον εἰς τὸ θέατρον, οὐχὶ δὲ εἰς τὸν πραγματικὸν βίον, εἶναι δυνατὸν νὰ βλέπῃ τις τὸν εὐγενῆ hidalgo don Juan. Οἱ ἄνδρες σήμερον ποθοῦν τὴν οἰκογενειακὴν ἀνάπαυσιν· διότι ζῶμεν εἰς τὸν αἰῶνα τῆς νευρασθενείας, ὡς λέγει ὁ Jung, καθ' ὃν οὐδεμία ὑπολείπεται δύναμις πρὸς ἀναρρίχησιν εἰς παράθυρα καὶ εἰς μονομαχίας. Ὁ σημερινὸς ἀνὴρ κατὰ τὸν μέσον ὅρον φοβεῖται νὰ ἀμφισβητῇ τὴν ἀξίαν τοῦ γάμου καὶ νὰ ἐκθέτῃ εἰς κινδύνους αὐτὸν ὡς κοινωνικὸν θεσμόν.

Σημεῖον δὲ τῆς κρίσεως τοῦ γάμου εἶναι καὶ ὅτι συγγράφονται βιβλία κυρίως ὑπὸ ἰατρῶν, διὰ τῶν ὁποίων οὗτοι παρέχουν συμβουλὰς περὶ ἐπιτεύξεως «τελείου γάμου». Τοιαῦτα βιβλία γράφονται μόνον, ὅταν τὰ πράγματα δὲν πηγαίνουν καλά.

Ἐὰν δὲ λέγεται, ὅτι σήμερον ὑπεύθυνος τῆς κρίσεως τοῦ γάμου εἶναι μᾶλλον ἡ γυνὴ παρὰ ὁ ἀνήρ, τοῦτο δὲν νοεῖται, ὅτι συμβαίνει ἐκ κακῆς προθέσεως. Οἱ ἀγῶνες πρὸς ἐξίσωσιν τῆς γυναικὸς μὲ τὸν ἄνδρα καὶ ἡ κατ' ἀκολουθίαν αὐτῶν ζωηρὰ συμμετοχὴ τῆς γυναικὸς εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον κατὰ τρόπον *ἀνδρικὸν* ἔφερεν ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τὴν συναισθηματικὴν διαστροφὴν τῆς γυναικὸς καὶ τὸν ἐξαφανισμὸν τῆς ἱερᾶς αἴγλης, ἡ ὁποία περιέβαλλεν ἄλλοτε τὰς ἐρωτικὰς σχέσεις τῶν δύο φύλων. Ἐντεῦθεν δὲ ὄχι μόνον πηγάζουν ἀκατανίκητοι ἀνωμαλίαι τῶν συζυγικῶν σχέσεων, αἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν καταλήγουν μὲν εἰς φανερὰν διάζευξιν, εἶναι ὅμως τῷ ὄντι σχέσεις ἢ ἀποστροφῆς καὶ μίσους ἢ τοὐλάχιστον πλήρους ἀδιαφορίας, ἀλλὰ καὶ αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγάμων. Δὲν εἶναι δὲ αἱ ἄγαμοι οὔτε ἅγιαι ἀσκητεύουσαι, οὔτε διεφθαρμέναι οὕτως, ὥστε νὰ ἐκδίδωνται εἰς τὸν τυχόντα, ἀλλὰ γυναῖκες κανονικαὶ καὶ ἀξιοπρεπεῖς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν εὔλογον ἀξίωσιν νὰ ὑπανδρευθοῦν. Αὗται, δηλαδὴ ἡ δακτυλογράφος, ἡ γραμματεύς, ἡ ράπτρια, ἡ διδασκάλισσα, ἡ ἐπιστήμων, πᾶσαι αὗται καὶ ἄλλαι τοιαῦται ἀσκοῦν ἀνεπιγνώστως ἀκαταγώνιστον ἐπήρειαν, ἥτις ὑποσκάπτει τὸν *γάμον*· διότι πόθος αὐτῶν εἶναι οὐχὶ ἡ ἔκδοσις εἰς ἐρωτικὰς περιπετείας, ὡς πολλοὶ ἀνοήτως φαντάζονται, ἀλλὰ νὰ ὑπανδρευθοῦν. Αἱ «beatæ possidentes» (αἱ μακάριαι κατέχουσαι), δηλαδὴ αἱ ἔγγαμοι, πρέπει νὰ ἐκβληθοῦν καὶ δὴ κατὰ τὸν κανόνα οὐχὶ στεντορείᾳ τῇ φωνῇ καὶ βιαίως, ἀλλὰ διὰ τοῦ σιωπηροῦ ἐπιμόνου πόθου, ὅστις, ὡς εἶναι γνωστόν, ἀσκεῖ μαγικὴν ἐπίδρασιν, καθὼς ἀσκεῖ τὸ ἀτενὲς βλέμμα τοῦ ὄφεως.

---

1. Ἴδε C. G. Jung, Die Frau in Europa, 1929, σ. 21 καὶ ἑφεξῆς.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἡ ὁδὸς τῆς γυναικός[1].

Ἡ δὲ ἔγγαμος ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχῃ τὴν παλαιὰν γνώμην, ὅτι ὁ ἀνὴρ εἶναι ὁ ἀποδιοπομπαῖος τράγος, ὅτι ὁ ἔρως κανονίζεται σύμφωνα μὲ τὴν ἐλευθέραν βούλησιν ἑκάστου ἀνθρώπου. Τοιαύτην δὲ ἔχουσα γνώμην εἶναι δυνατὸν νὰ περιπίπτῃ εἰς σφοδρὰς ζηλοτυπίας. Δὲν δύναται αὕτη νὰ βλέπῃ, ὅτι οὐδεμία γυνὴ δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὴν κρυφίαν ἀκαταγώνιστον ἐπήρειαν τῆς ἀτμοσφαίρας ἐκείνης, μὲ τὴν ὁποίαν περιβάλλει αὐτὴν πιθανῶς ἡ ἰδική της ἄγαμος ἀδελφή, τῆς καταθλιπτικῆς ἀτμοσφαίρας, τὴν ὁποίαν παράγει ζωὴ ἐλλιπής, ζωὴ δηλαδή, ἥτις στερεῖται σπουδαιοτάτου μέλους, δηλαδὴ τῆς συμβιώσεως μὲ σύζυγον καὶ τέκνα. Τοιαύτη, ἐλλιπής, ζωὴ εἶναι δύναμις ἐξολοθρεύουσα, ἀκαταγώνιστος, ἡ ὁποία δρᾷ ἠρέμα μέν, ἀλλ' ἀδυσωπήτως.

Ἐπακολούθημα τούτου εἶναι, ὅτι ἡ μὲν ἔγγαμος ἀρχίζει νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ τοῦ γάμου, ἡ δὲ ἄγαμος νὰ πιστεύῃ εἰς αὐτόν· διότι ἐπιθυμεῖ νὰ ὑπανδρευθῇ. Πιστεύει δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ εἰς τὸν γάμον, ἐπειδὴ εὑρίσκει εἰς αὐτὸν τὴν ἁρμόζουσαν μετὰ τὸν ἐκ τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐργασίας κάματον ἀνάπαυσιν καὶ ἐπειδὴ ζωηρῶς ποθεῖ νὰ προσλάβῃ ὁ γάμος πάλιν τὸν συναισθηματικὸν τόνον, ὃν εἶχεν ἄλλοτε.

Κρίσιμος ἀπέβη ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου καὶ ἕνεκα τῆς ἀποφυγῆς γεννήσεως τέκνων, ἥτις φέρει πολλάκις ἀνυπολόγιστα δεινά. Διότι ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων, τὰ ὁποῖα, ἐκ φύσεως ἔχει ἡ γυνὴ νὰ γεννᾷ καὶ νὰ ἀνατρέφῃ τέκνα, ἔχει τὴν σημασίαν, ὅτι ὑπάρχει διαθέσιμον μέγα ποσὸν ψυχικῶν δυνάμεων, αἵτινες ἀπαιτοῦν νὰ καταναλίσκωνται εἰς ἔργον τι. Πάντοτε δέ, ἐὰν τοιοῦτο ποσὸν ἐνεργείας δὲν εὑρίσκῃ κατάλληλον σκοπόν, χάριν τοῦ ὁποίου νὰ καταναλίσκεται, γεννᾷ ταραχὴν τῆς ψυχικῆς ἰσορροπίας. Ἡ ἐνέργεια, ἥτις δὲν τείνει συνειδητῶς εἰς σκοπόν τινα, ἐνισχύει τὸ ἀσυνείδητον. Ἐντεῦθεν δὲ γεννᾶται ἀβεβαιότης καὶ ἀμφιβολία.

Ἀόριστοι φόβοι καὶ ἀγωνία, ἀϋπνίαι, κεφαλαλγίαι, καρδιακοὶ παλμοί, πόνοι στομαχικοὶ καὶ ἄλλαι σωματικαὶ ἐνοχλήσεις καὶ βαρύτεροι νόσοι προέρχονται πολλάκις ἐκ τῆς διαστροφῆς τῆς φυσικῆς, τῆς κανονικῆς, ψυχικῆς συστάσεως τῆς γυναικός, ἐκ τῆς παρὰ φύσιν ἀνδροποιήσεως αὐτῆς. Οὐδεμία γυνὴ ἀκολουθοῦσα τὴν σκολιὰν ὁδὸν τῆς ἀνδροποιήσεως εἶναι εὐδαίμων. Πᾶσαι πάσχουν.

Τὸν θεσμὸν τοῦ γάμου κλονίζει πρὸς τούτοις καὶ ἡ δημοσία συζήτησις περὶ ζητημάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν γενετήσιον ὁρμήν. Ἐνῷ πρότερον οὐδὲν ἐλέγετο δημοσίᾳ περὶ τούτων, μεταπίπτομεν σήμερον κατ' ἐπιταγὴν δῆθεν τῆς ἐπιστήμης εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον, τὸ τῆς *ἀσυστόλου* συζητήσεως περὶ αὐτῶν.

Οὕτως ὁ ἀγὼν πρὸς χειραφέτησιν τῆς γυναικὸς ἐπιτείνας τὴν ἀπώθησιν

1. C. G. Jung, Die Frau in Europa, σ. 24 καὶ ἑφεξῆς.

τῆς φύσει κρατούσης παρ' αὐτῇ συναισθηματικότητος καὶ ἀντ' αὐτῆς προκαλέσας τὴν γένεσιν ἑτέρας διεστραμμένης ὑποκριτικῆς συνετάραξε τὸν οἰκογενειακὸν βίον καὶ ἐπηύξησε τὴν κατάπτωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ, δηλαδὴ τῆς ἡμερώσεως, τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον, τῆς ἠθικότητος, τῆς θρησκευτικότητος. Διότι γνησία ἀνωτέρα ἀγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δυνατὸν νὰ θεμελιώνεται μόνον ἐν τῇ οἰκογενείᾳ.

Τοῦ βαθυτέρου, τοῦ ἐσωτερικοῦ, πολιτισμοῦ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἐξωτερικόν, καθ' ὃν δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἀποβλέπει εἰς τὴν ὑποδούλωσιν τῶν δυνάμεων τῆς ἔξω φύσεως, ἡ διάρκεια ἐξαρτᾶται ὅλως ἀπὸ τὴν διάρκειαν τῆς ζωντανῆς, συνεχῶς μεταδιδομένης ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, οἰκογενειακῆς παραδόσεως. Πᾶσα εὐρυτέρα κοινωνία, ἂν πρόκειται νὰ ἐξακολουθῇ νὰ ὑπάρχῃ ἐν πλήρῃ ζωῇ καὶ δράσει, ὀφείλει νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεμελιωδῶν κανόνων, οἵτινες διέπουν οἰκογένειαν, ἥτις ἔχει ἐπίγνωσιν τῆς παραδόσεως αὐτῆς. Τὸ σπουδαιότατον δὲ γνώρισμα ὑγιοῦς οἰκογενειακοῦ βίου καὶ ἑπομένως ὑγιοῦς ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ ἀγάπη, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὸν ἐν τέλει νὰ ἀνάγωνται πάντα τὰ συναισθήματα. Αὕτη δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναπτύσσεται τοὐλάχιστον κατ' ἀρχὰς μόνον μεταξὺ συγκεκριμένων προσώπων. Διὰ δὲ ταῦτα μόνον ἐν τῇ οἰκογενείᾳ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναπτύσσεται ἡ ἀγάπη γνησίως.

Ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου εἶναι δυνατὸν νὰ λαμβάνουν ζωὴν καὶ νὰ προκόπτουν κοινωνικαὶ ὀργανώσεις νέων καὶ νεανίδων καὶ ἡ εὐρυτέρα κοινωνία.

Λαοί, οἵτινες δὲν ἐκτιμοῦν τὸν οἰκογενειακὸν βίον ὡς τὸ σπερματικὸν κύτταρον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐν γένει ζῶσιν ἐν διαρκεῖ συναισθηματικῷ μαρασμῷ. *Ψυχρὰ* λογικὴ εἶναι δυνατὸν νὰ διέπῃ παρ' αὐτοῖς καὶ τὰ ἱδρύματα φιλανθρωπίας. Οὕτω δὲ ἡ διαβίωσις εἰς αὐτὰ γεννᾷ ἀφόρητον δυσαρέστησιν, κυριολεκτικῶς μαραίνει. Εἰς δὲ τὰς ἐμπορικὰς καὶ ἄλλας συναλλαγὰς οὐδεὶς οἶκτος παρατηρεῖται πρὸς τὸ πρόσωπον, μίση δὲ βαθύτατα συσσωρεύονται.

Ἡ νεωτέρα γυνὴ σφόδρα συντελέσασα εἰς τὴν διαταραχὴν τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου διέστρεψε τὴν συναισθηματικότητα αὐτῆς. Καταφαίνεται δὲ τοῦτο καὶ ἐν τῷ τρόπῳ, καθ' ὃν πολλαὶ σύγχρονοι γυναῖκες ἐπιλαμβάνονται τῆς ἐκπληρώσεως φιλανθρωπικοῦ σκοποῦ. Ἀντὶ δηλαδή, ὡς ἁρμόζει πρὸ πάντων εἰς τὴν γυναῖκα, νὰ παρέχουν αὗται *προσωπικῶς* πᾶσαν δυνατὴν περίθαλψιν εἰς ἔχοντας ἀνάγκην αὐτῆς, ἀσχολοῦνται πολλάκις ἁπλῶς καὶ μόνον μὲ συνεδριάσεις, μὲ λόγους καὶ ἀποφάσεις, μιμούμεναι τοὺς ἄνδρας, ὀλίγην δὲ προσοχὴν δίδουν, ἂν *συντελοῦνται ὀρθῶς ἔργα* φιλανθρωπίας.

Κατὰ ταῦτα ὁ πρὸς χειραφέτησιν τῆς γυναικὸς μετὰ σφοδροῦ πάθους διεξαγόμενος ἀγὼν ἐκ παρεξηγήσεως ἀπέβλεψεν εἰς τὴν κτῆσιν τῶν αὐτῶν μὲ τὸν ἄνδρα δικαιωμάτων ἐν τῷ ἐξωτερικῷ βίῳ. Κατ' οὐσίαν ὅμως παρὰ

τὴν πλάνην ταύτην πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖον ἐτέθη καὶ εἰς τὸν ἄνδρα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ἀνὴρ δηλαδὴ καὶ γυνὴ ζητοῦν νὰ γνωρίσουν ἑαυτοὺς ὡς πρόσωπα ἔχοντα παρὰ τὰ κοινὰ καὶ ἰδιαίτερα γνωρίσματα. Ἐν τῇ ζητήσει δὲ ταύτῃ αἱ γυναῖκες ὡς συναισθηματικώτεραι καὶ ἐνορατικώτεραι τῶν ἀνδρῶν προηγοῦνται, ἀνεπιγνώστως βέβαια, καθὼς ἀποδεικνύουν πλὴν τοῦ ἀγῶνος πρὸς χειραφέτησιν καὶ ἄλλα γεγονότα, περὶ ὧν νῦν ὁ λόγος.

Ἡ αἵρεσις δηλονότι τῆς *Θεοσοφίας* προῆλθεν ἐκ γυναικός, τῆς Helena Petrowna Blavatzky (1831-1891). Ἐκροσωπεῖ δὲ αὕτη τὸ ψυχικὸν χάος, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησεν ἡ ἐξωστρέφεια τῆς συνειδήσεως κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Ἐπειδὴ δηλαδὴ κατ' αὐτὸν ὑφίστατο ἀπώθησιν τὸ μὴ κατὰ τὸν λόγον καθ' ἑαυτὸν συμβαῖνον, δηλαδὴ τὸ συναισθάνεσθαι, ἐξεδηλώθη τοῦτο συγκεχυμένον καὶ χαῶδες, ὡς παρὰ πρωτογόνοις λαοῖς, καὶ ἐξεφράσθη διὰ συμβόλων τὸ πρῶτον ἐν γυναικείᾳ ψυχῇ· διότι ἡ γυναικεία ψυχὴ ἐταράχθη σφοδρότερον τῆς ἀνδρικῆς, ἐπειδὴ αὕτη ἔχει ἰσχυροτέρας τὰς συναισθηματικὰς ἐνορατικὰς λειτουργίας, αἵτινες, ὡς εἴπομεν, κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους ὑφίσταντο ἀπώθησιν ὑπὸ τῶν λογικῶν (διανοητικῶν). Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Blavatzky εἶναι κυκεὼν μυθολογιῶν διαφορωτάτων λαῶν, παντοίων μυστικῶν διδασκαλιῶν πάσης ἐποχῆς καὶ παντοίων συμβόλων.

Παρομοία εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς Mary Baker Eddy (1821-1910) ἱδρυθεῖσα *Χριστιανικὴ ἐπιστήμη* (church of Christ scientist).

Ἀμφοτέρων τῶν κινήσεων τούτων, τῆς θεοσοφίας δηλαδὴ καὶ τῆς χριστιανικῆς ἐπιστήμης, οἱ ὀπαδοὶ δὲν ἦσαν πάντες γυναῖκες. Καὶ οἱ ἄνδρες ἔχουν τὰς γυναικείας ἰδιότητας, τινὲς δὲ ἐν βαθμῷ μεγάλῳ. Παρετηρήθη τῷ ὄντι, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν συνεργατῶν τῶν γυναικῶν τούτων ἔφερον καταφανῆ σωματικὰ καὶ ψυχικὰ στίγματα μεγάλης γυναικότητος. Ὁ δὲ ἱδρυτὴς παρομοίας αἱρέσεως ἐν Εὐρώπῃ τῆς ἀνθρωποσοφίας, ὁ Rudolf Steiner, παρέχει ἔκδηλον τὸ γυναικῶδες ἐν αὐτῷ.

Πλὴν τῆς θεοσοφίας καὶ τῆς χριστιανικῆς ἐπιστήμης καὶ ἄλλα μαρτυροῦν περὶ τοῦ πάθους, μὲ τὸ ὁποῖον ἡ γυνή, προηγουμένη τοῦ ἀνδρός, ἀνεζήτησε τὴν ὑπὸ τῆς ἐξωστρεφείας τῆς συνειδήσεως ἐκβληθεῖσαν ψυχήν. Οὕτως ὁ *πνευματισμὸς* ὡρμήθη τὸ πρῶτον ἐκ γυναικῶν ὡς διαισθητικῶν προσώπων (medium). Γυναῖκες δὲ εἶναι καὶ σήμερον τὰ πλεῖστα τῶν προσώπων τούτων. Καὶ ἐπὶ τὴν γένεσιν δὲ τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους μεγάλη εἶναι ἡ ἄμεσος ἐπίδρασις τῆς γυναικός. Γνωστὴ εἶναι ἡ συρροὴ γυναικῶν πρὸς τὸν Charcot, αἵτινες πολλάκις παρέχουσαι τὰ συμπτώματα ἐκεῖνα, ὧν οὗτος εἶχεν ἀνάγκην πρὸς κύρωσιν τῶν γνωμῶν του, πολλαπλῶς παρεπλάνων αὐτόν.

Γυναῖκες δὲ πρὸ πάντων προστρέχουν εἰς τὴν ψυχανάλυσιν καὶ παρέχουν τὰς σημαντικωτάτας περιπτώσεις συμπλεγματικῶν φαινομένων. Ἡ ἐμπειρικὴ ὕλη τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους κατάγεται κατὰ τὸ πλεῖστον ποσοστὸν ἐκ

γυναικῶν. Οὐδόλως δὲ παράδοξον εἶναι τοῦτο· διότι ἡ γυνὴ ἀναμφιβόλως εἶναι ψυχικωτέρα τοῦ ἀνδρός, παρουσιάζει δηλαδὴ πλουσιώτερα τὰ βαθύτερα μὴ ἐκ λογικῆς ἐπεξεργασίας, ἀλλ' ἀμέσως ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου προερχόμενα, ψυχικὰ φαινόμενα. Παρ' αὐτῇ δὲ δύναται ἡ ἀνδρικὴ διάνοια νὰ παρατηρῇ ταῦτα σαφέστερον καὶ ἀκριβέστερον.

Κατὰ ταῦτα ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους διεμορφώθη μὲν εἰς ἐπιστήμην ὑπὸ τοῦ ἀνδρός, ὅστις εἶναι διανοητικώτερος τῆς γυναικός, τὰς πρώτας ὅμως ἀφορμάς, τὰ φαινόμενα, παρέσχε πρὸ πάντων ἡ γυνή. Πᾶσαι αἱ κινήσεις αὗται τῆς γυναικὸς — ἡ θεοσοφία, ἡ Χριστιανικὴ ἐπιστήμη, ἡ ἐμφάνισις διαισθητικῶν ἰδιοτήτων καὶ ὁ ἀγὼν περὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς γυναικὸς κ.λ.π. — κοινὸν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ἔχουν τὴν οὐχὶ συνειδητὴν τάσιν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ψυχῆς, δηλαδὴ πρὸς καλλιέργειαν τῶν βαθυτέρων λειτουργιῶν, ἐξ ὧν πηγάζουν ἀνώτεραι τοῦ βίου ἀρχαί, καὶ πρὸς διάσπασιν τῶν ὁρίων τῆς κλονιζομένης κοσμοθεωρίας τοῦ ὑλισμοῦ. Εἶναι σημεῖα βαθείας καὶ βραδείας μεταβολῆς, ἥτις ἤρχισε νὰ παρατηρῆται εἰς τὸν βίον τῆς γυναικὸς καὶ τοῦ ἀνδρός. Ἀμφότεροι ἀρχίζουν νῦν νὰ λαμβάνουν πεῖραν τῶν μὴ περιλαμβανομένων εἰς τὸν λόγον (λογικὸν) ψυχικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν. Καὶ ἡ μὲν γυνὴ πρώτη παρέχει ἔκδηλα φαινόμενα, τῶν ὁποίων *ὑποδηλοῦται* ἡ ἀξία. Ὁ δὲ ἀνὴρ *κατανοεῖ* αὐτὰ ἀκριβέστερον καὶ διαφωτίζει διὰ τῆς ἀνδρικῆς διανοίας. Διότι πιθανῶς οὐδεμία γυνὴ δύναται νὰ κατανοῇ πλήρως τὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα εἰσβάλλουν εἰς αὐτὴν ἐκ τῆς πέρα τοῦ συνειδητοῦ ἐγὼ ψυχικῆς πτυχῆς ἄνευ τῆς βοηθείας ἀνδρός. Οὕτως ἐκ τῶν λεχθέντων ψυχικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα παρέσχον γυναῖκες κατὰ τὸν 19ον καὶ τὸν 20ὸν αἰῶνα, ὡρμήθη ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους, ἥτις *ὡς ἐπιστήμη* εἶναι δημιούργημα τῆς *διανοίας* τοῦ ἀνδρός.

Βλέπομεν νῦν, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν λεχθέντων, ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀρχίζει ἡ πλήρωσις τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ προγράμματος τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῆς Εὐρώπης, ὡς διετύπωσεν αὐτὴν ὁ J. Burkhardt, δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος *ἀρχίζει* νὰ στρέφῃ τὴν προσοχήν του πρὸς τὸν ἑαυτόν του. Τὸ αὐτὸ θέλομεν διαπιστώσει, ἐὰν ἐξετάσωμεν καὶ τὰ κατὰ τὴν νεωτέραν τέχνην.

Ἡ νεωτέρα τέχνη.

Κατὰ πρῶτον σκόπιμον κρίνομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι *ἡ τέχνη* δὲν δημιουργεῖ πολιτισμόν, ἀλλ' *εἶναι ἔκφρασις δημιουργουμένου πολιτισμοῦ*. Οὗτος δημιουργεῖται μὲν κυρίως ὑπὸ μεγάλων θρησκευτικῶν κινήσεων, ὑπὸ ἱδρυτῶν θρησκειῶν, ὑπὸ μεγάλων φιλοσόφων καὶ ρηξικελεύθων ἐπιστημόνων, ὑπὸ μεγάλων πολιτικῶν, ἐκδηλοῦται δὲ λαμπρῶς διὰ τῆς τέχνης, ἥτις καθιστᾷ σαφῶς συνειδητὴν εἰς τοὺς πολλοὺς τὸ οὐσιῶδες πολιτισμοῦ, ὅστις διατελεῖ ἐν γενέσει.

Ὁ δημιουργικὸς καλλιτέχνης εἶναι οἱονεὶ ἡ σάλπιγξ, ἥτις ἀκουσίως,

ἐνίοτε δὲ ἀνεπιγνώστως, σαλπίζει τὸ διέπον ἐποχήν τινα πνεῦμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἐκδηλωθῆ ἀκόμη σαφῶς. Καὶ φαντάζεται μὲν οὗτος, ὅτι λαλεῖ ὅλως ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὁ τῷ ὄντι λαλῶν δι' αὐτοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς.

Εἰς ἱστορικὰς δὲ περιόδους, καθ' ἃς ὑπάρχει ἀποσύνθεσις, ἅμα δὲ καὶ ἀρχὴ νέας γενέσεως, ὁ δημιουργικὸς καλλιτέχνης ζωογονεῖ, ἀναπτύσσει καὶ ἐκφράζει δι' εἰκόνων ἰδέας, οὕτω δὲ ὑποδεικνύει εἰς πάντας τὴν ὁδόν, ἥτις ὁδηγεῖ εἰς τὰς βαθυτάτας πηγὰς τῆς ζωῆς, αἵτινες ἄλλως θὰ ἦσαν κεκαλυμμέναι. Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς τέχνης εἶναι, ὅτι παιδαγωγεῖ προάγουσα εἰς τὴν συνείδησιν ἐκείνας τὰς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι κυρίως δὲν ἦσαν εἰς πάντας συνειδηταὶ κατά τινα ἐποχήν. Ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀπογοητεύσεως, ἣν γεννᾷ τὸ παρόν, παρὰ τῷ καλλιτέχνῃ σφοδρὸς πόθος παρορμᾷ εἰς ἀναζήτησιν ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ τῆς πρωταρχικῆς ἐκείνης εἰκόνος, ἥτις εἶναι ἡ καταλληλοτάτη νὰ ἀντιρροπήσῃ τὴν ἀτέλειαν καὶ τὴν μονομέρειαν τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Καθόσον δὲ ἡ εἰκὼν αὕτη ἐκ τοῦ βάθους τοῦ ἀσυνειδήτου ἀνυψοῦται καὶ προσεγγίζει εἰς τὴν συνείδησιν, ὑφίσταται μεταβολάς, ἕως ὅτου καταστῇ δυνατὸν νὰ προσληφθῇ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τοῦ παρόντος ἀναλόγως τῆς ἀντιληπτικῆς δυνάμεως ἑκάστου.

Ἐκ τοῦ καλλιτεχνήματος ὁρμώμενός τις εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκάζῃ περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἱστορικῆς περιόδου, ἐν ᾗ τοῦτο παρήχθη. Ὑπάρχουν τεχνοτροπίαι, αἵτινες φέρουν εἰς φῶς ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου ἔχει κατ' ἐξοχὴν ἀνάγκην ἡ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα ἐποχῆς τινος.

Καθὼς τὰ ἐπὶ μέρους πρόσωπα, οὕτω καὶ λαοὶ καὶ ἱστορικαὶ περίοδοι ἔχουν τὰς ἰδιαζούσας αὐτῶν πνευματικὰς τάσεις, πᾶσα δὲ τῆς συνειδήσεως τάσις εἶναι κατ' ἀνάγκην συνδεδεμένη μετά τινος μονομερείας. Μονομέρεια δὲ σημαίνει, ὅτι ἀποκλείεται *συνειδητὴ* ἐνέργεια περισσοτέρων ἢ ὀλιγωτέρων ψυχικῶν λειτουργιῶν, αἵτινες δὲν συμβιβάζονται μὲ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνειδητὴν τάσιν. Ὁ δημιουργικὸς καλλιτέχνης δὲν δύναται νὰ προσαρμοσθῇ ὅλως πρὸς αὐτήν· ἀλλ' ἐκτρεπόμενος ἀπὸ τὴν μεγάλην λεωφόρον, ἐπὶ τῆς ὁποίας βαδίζουν οἱ πολλοί, ἀκολουθεῖ τὸν ἰδιαίτερον αὐτοῦ πόθον, ζητεῖ καὶ εὑρίσκει ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου στεροῦνται οἱ πολλοί, χωρὶς νὰ τὸ ἐννοοῦν.

Κατὰ ταῦτα, καθ' ὃν τρόπον ἐν τῷ ἐπὶ μέρους προσώπῳ ἐπανορθοῦται ἡ μονομέρεια τῆς συνειδητῆς αὐτοῦ τάσεως δι' ἀσυνειδήτων ἀντιδράσεων συμφώνως πρὸς τὸν νόμον τῆς αὐτορρυθμισίας τῆς ψυχῆς, οὕτως ἡ τέχνη παριστᾷ τὴν πνευματικὴν αὐτορρυθμισίαν ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν.

Ἐκ τῶν σκέψεων τούτων ὁρμώμενοι νομίζομεν, ὅτι ἐκ τῶν συγχρόνων τρόπων τῆς τέχνης ὁ σημαντικώτατος εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ὁ τῆς *ἐξ ὑποκειμένου τέχνης* (expressionismus). Ἐν αὐτῷ καταφαίνεται ἐνορατικῶς[1], ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἡ συνείδησις ἀρχίζει νὰ ἀπο-

1. *Ἐνόρασιν* (intuition) καλοῦμεν τὴν ἱκανότητα τοῦ συλλαμβάνειν ὅλον τι

μακρύνεται κάπως ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κατ' αἴσθησιν κόσμον καὶ νὰ στρέφεται εἰς τὸν ἐσωτερικόν, ὑποκειμενικόν.

Ἡ ἐν τῇ τέχνῃ ροπὴ νὰ παριστάνωνται τὰ ἀντικείμενα ὅσον τὸ δυνατὸν *πιστότατα*, ὡς ἔχουσιν ἐν τῇ φύσει, εἶναι σημεῖον ἄκρας μονομερείας, παρακμῆς καὶ καμάτου. Τοιαύτη τέχνη (impressionismus) εἶναι δούλη τῆς διανοίας, ἥτις ἐπιβάλλει τὴν αὐστηρὰν τήρησιν ὡρισμένων κανόνων ἢ ἐπιδιώκει τὸ ὠφέλιμον. Ἐν τῇ φυσιοπλαστικῇ ταύτῃ τέχνῃ, ὡς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκληθῇ, διατελοῦν ἐν ἀπωθήσει ἐκ τῆς συνειδήσεως αἱ ψυχικαὶ ἐκεῖναι λειτουργίαι, αἱ ὁποῖαι κυρίως εἶναι ἀναγκαῖαι εἰς τὴν δημιουργίαν γνησίων καλλιτεχνημάτων. Ἡ τεχνοτροπία αὕτη ἀμιλλᾶται πρὸς τὴν ἄψυχον φωτογραφικήν.

Ἐνῷ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐξ ἀντικειμένου τέχνης (impressionismus) κατάγεται ἔξωθεν, τοὐναντίον ἡ ἐξ ὑποκειμένου ἀντλεῖ κυρίως ἔνδοθεν. Ἡ ἐξ ἀντικειμένου τέχνη παρέχει εἰκόνας τῶν ἀντικειμένων, ὡς ταῦτα γίνονται ὑπὸ πάντων ἀντιληπτὰ διὰ τῶν αἰσθήσεων. Ἡ ἐξ ὑποκειμένου, μάλιστα δὲ τὸ ἀκρότατον εἶδος αὐτῆς, ὁ μελλοντικὸς (futurismus) ἢ ὑπερπραγματισμὸς (surrealismus), παρέχει εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴν ἔξωθεν ἐμπειρίαν, ἀλλὰ κατάγονται ἔνδοθεν, ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς, τὸ τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ὀπίσω, εἰς τὴν σκιάν, τῆς συνειδήσεως.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ «ἔνδον» τοῦτο οὔτε νὰ τὸ ἴδῃ τις, οὔτε νὰ τὸ παραστήσῃ εἶναι δυνατόν, κατ' ἀνάγκην τὰ δημιουργήματα τῆς ἐξ ὑποκειμένου τέχνης ἔχουν *συμβολικὸν* χαρακτῆρα, δηλαδὴ ὑποσημαίνουν κατὰ προσέγγισιν καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν νόημά τι, τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς εἶναι ἄγνωστον. Τὸ δὲ νόημα, τὸ ὁποῖον φέρει ἐν ἑαυτῇ ἡ σύγχρονος ἐξ ὑποκειμένου τέχνη, εἶναι ἡ ἐπαναφορὰ εἰς τὴν συνείδησιν τῶν δημιουργημάτων τῶν λειτουργιῶν, αἵτινες δὲν ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ λογικοῦ καὶ αἵτινες ἔχουν ἀπωθηθῇ ὑπὸ τῆς ἐξωστρεφοῦς διανοήσεως τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐπιδιώκεται διὰ τῆς νεωτέρας τέχνης ἡ συνειδητὴ ἀναγνώρισις τῆς ἀξίας τῶν λειτουργιῶν τούτων καὶ ἡ ἐν τῷ προσήκοντι μέτρῳ καλλιέργεια αὐτῶν. Ἐπειδὴ δέ, ὡς προείπομεν, εἰς τὰ ἔσχατα μὲν ἄκρα προήχθη ἡ ἐξωστρεφὴς διανόησις, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἐν ἴσῃ μοίρᾳ ἔχουν ἀπωθηθῇ αἱ ἀντίθετοι πρὸς αὐτὴν λειτουργίαι, τὰ νῦν βιαίως εἰσορμῶντα εἰς τὴν συνείδησιν δημιουργήματα αὐτῶν φέρουν τὸν χαρακτῆρα τοῦ πρωτογόνου, ὑπενθυμίζουν προϊστορικοὺς χρόνους. Ταῦτα εἶναι βίαιαι, παράδοξοι, τεταραγμέναι, ἀναβιώσεις πρωταρχικῶν εἰκόνων, *ἀρχετύπων*, οἵτινες ἀποτελοῦν τὸ *ἀπρόσωπον, τὸ κοινόν*, ἀσυνείδητον[1].

ἐξ ὀλίγων ἐμπειρικῶν δεδομένων. Ὁ καλλιτέχνης ἔχει τὴν ἱκανότητα ταύτην εἰς μέγαν βαθμόν.

1. Περὶ ἀρχετύπων καὶ περὶ κοινοῦ ἀσυνειδήτου πραγματευόμεθα ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «Ψυχολογία τοῦ Βάθους» καὶ ἐν τῇ προηγηθείσῃ πραγματείᾳ «Διάγραμμα τῆς ψυχολογίας τοῦ Βάθους».

Ἐντεῦθεν συνάγομεν, ὅτι εἶναι μὲν ταῦτα προϊόντα ἀπωθήσεων, ἀλλ' ἀπωθήσεων τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας θεμελιωδῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, αἵτινες εἶναι ἰσότιμοι πρὸς τὴν διανόησιν· δὲν προέρχονται ἐξ ἀπωθήσεων ἁπλῶς προσωπικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν συνείδησιν καὶ διὰ τοῦτο ἀπωθοῦνται ὑπὸ τὸν οὐδὸν τῆς συνειδήσεως. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι καὶ ἐκ τοιούτων ἀπωθήσεων πηγάζουν ἔργα τέχνης. Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι συγκεχυμένα καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ φέρουν *συμπτωματικὸν* χαρακτῆρα, δηλαδὴ εἶναι τεκμήρια ταραχῆς τοῦ προσώπου. Περὶ τῶν ἔργων τούτων, ἅτινα προέρχονται ἐκ προσωπικῶν ἀπωθήσεων, ἰσχύει ἐν μέρει ἡ θεωρία τοῦ Freud καὶ ἡ τοῦ Adler. Καὶ εἶναι μὲν βεβαίως καὶ ταῦτα χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν δημιουργοῦνται, ἀλλὰ κυρίως ἐκδηλοῦν τὸ διέπον τὴν ἐποχὴν πνεῦμα ἔργα, τὰ ὁποῖα πηγάζουν ἐκ τῶν ἀπωθήσεων τῆς ἐνεργείας τοῦ κοινοῦ ἀσυνειδήτου, ὅπερ ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἀρχετύπων, οἵτινες, δοθείσης ἀφορμῆς τινος, ἀνάγουν εἰς τὴν συνείδησιν εἰκόνας, τὰς ὁποίας ὀφείλει τις νὰ ἀποδεχθῇ, νὰ ἐλέγξῃ, νὰ καθάρῃ συνειδητῶς καὶ νὰ συνδέσῃ πρὸς γνωστὰ καὶ ἀποδεκτὰ ἤδη γενόμενα γεγονότα.

Ἐκ τῶν λεχθέντων εὔκολον εἶναι νὰ εἰκάσῃ τις, ὅτι τὰ πλάσματα τῆς συγχρόνου ἐξ ὑποκειμένου τέχνης, μάλιστα δὲ τὰ τοῦ μελλοντισμοῦ ἢ ὑπερπραγματισμοῦ, εἶναι νοσηρά[1]. Τὴν εἰκασίαν δὲ ταύτην εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνισχύσῃ τὸ γεγονός, ὅτι ταῦτα πολλάκις ὁμοιάζουν καταπληκτικῶς μὲ τὰ ἔργα ἀληθινῶν ψυχοπαθῶν καὶ ὅτι εἷς τῶν πνευματικῶν πατέρων τῆς τέχνης ταύτης, ὁ Van Gogh, ὑπῆρξε τῷ ὄντι παράφρων. Ἀλλ' ἡ εἰκασία αὕτη κατ' οὐσίαν δὲν εἶναι ἀληθής. Διότι εἰς μὲν τὸν νεώτερον καλλιτέχνην γεννᾷ τὴν πρὸς τοιαῦτα ἔργα τάσιν οὐχὶ προσωπικὴ νόσος, ἀλλὰ *τὸ ἐν γένει διέπον τὴν ἐποχήν μας πνεῦμα*· εἰς δὲ τὸν παράφρονα (σχιζόφρονα) ἡ τεχνοτροπία αὕτη προέρχεται ἐκ βαθυτάτης ἀποσυνθέσεως τοῦ προσώπου εἰς ἀποσπάσματα προσώπου, δηλαδὴ εἰς τὰ καλούμενα αὐτόνομα συμπλέγματα. Εἰς τὸν παράφρονα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαγνώσωμεν πρόθεσίν τινα πρὸς κατασκευὴν τοιούτων ἔργων. Ὁ σύγχρονος ὅμως ἐξ ὑποκειμένου καλλιτέχνης δὲν ἀκολουθεῖ προσωπικήν τινα ὥσιν, ἀλλὰ τὸ γενικὸν ρεῦμα, τὸ ὁποῖον τὴν πηγὴν αὐτοῦ ἔχει οὐχὶ ἀμέσως ἐν τῇ συνειδήσει, ἀλλὰ μᾶλλον ἐν τῷ κοινῷ ἀσυνειδήτῳ τῆς συγχρόνου ψυχῆς ἐν γένει. Ἀκριβῶς δέ, ἐπειδὴ πρόκειται περὶ καθολικοῦ φαινομένου, δι' ἔργων ἐκδηλοῦται τὸ αὐτὸ ἐπὶ τῶν διαφορωτάτων πεδίων, δηλαδὴ καὶ ἐν τῇ ζωγραφικῇ καὶ ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ καὶ ἐν τῇ γλυπτικῇ καὶ ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ.

Ὁ μὲν πάσχων τὰς φρένας διαστρέφει τὴν πραγματικότητα καὶ καταστρέφει τὸ ὡραῖον, ἐπειδὴ εἶναι κατεστραμμένη ἡ ἑνότης τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ σύγχρονος καλλιτέχνης εὑρίσκει τὴν ἑνότητα τοῦ προσώπου

1. C. G. Jung, Wirklichkeit der Seele, σ. 144 καὶ ἑφεξῆς.

αὐτοῦ ἐν τῇ διαστροφῇ τοῦ ἐλλόγου εἰς ἄλογον, τοῦ κάλλους εἰς ἀσχημίαν, καὶ συναισθάνεται ἑαυτὸν δημιουργοῦντα.

Ἡ νεωτέρα ἐξ ὑποκειμένου τέχνη προσπαθεῖ νὰ καταδείξῃ εἰς τοὺς σήμερον ζῶντας τὴν ἑτέραν πλευρὰν τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, τὴν παρημελημένην ἐσωτερικήν, ἥτις εἶναι ἰσότιμος πρὸς τὴν ἐξωτερικήν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι μονομερῶς ἐστραμμένος ὁ νεώτερος ἄνθρωπος. Συμβαίνει δὲ τοῦτο οὐχὶ ἐκ κακοβούλου προθέσεως, ἀλλ' ἐξ ἀθώας ἀφελείας τοῦ ἐξ ἀκραιφνῶς καλλιτεχνικοῦ διαφέροντος ὅλως παράδοξα δημιουργοῦντος καλλιτέχνου.

Ἐὰν δέ, ὡς πολλάκις ἐλέχθη, ἐπιτρέπεται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς νοσοῦσα ἐν γένει ἡ ἱστορικὴ περίοδος, ἣν διανύομεν, καὶ ἡ ἐξ ὑποκειμένου τέχνη πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τοιαύτη μὲ τὴν σημαντικὴν ὅμως παρατήρησιν, ὅτι αὕτη σαφῶς δεικνύει τὴν ὁδὸν τῆς ἰάσεως, ἥτις εἶναι ἡ τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ καλλιεργείας τῶν συναισθηματικῶν καὶ θυμικῶν λειτουργιῶν, αἵτινες εἶναι ἰσότιμοι πρὸς τὰς νοητικάς. Καθὼς εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐκείνας κινήσεις, τῶν ὁποίων ἠγήθησαν γυναῖκες, οὕτω καὶ *εἰς τὴν ἐξ ὑποκειμένου σύγχρονον τέχνην ἐκφαίνονται αἱ ἐλλείψεις τῆς ἐποχῆς μας, αἵτινες εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀναπληρωθοῦν.* Ἡ δὲ ἀναπλήρωσις αὕτη οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τὴν ἐν πλήρει ἐπιγνώσει ἀποδοχὴν καὶ καλλιέργειαν τῶν ἀνωτέρων ἐκείνων ἰδεῶν, αἵτινες πηγάζουν ἐκ τῶν λεχθεισῶν νῦν ἀπωθουμένων ψυχικῶν λειτουργιῶν. Εἶναι δὲ αἱ ἰδέαι αὗται αἱ θρησκευτικαὶ καὶ αἱ ἠθικαί. Ἄνευ τῶν ἰδεῶν τούτων εἶναι ἀδύνατος ἡ ὕπαρξις ἀληθοῦς ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ.

Καὶ τώρα θὰ εἴπωμέν τινα περὶ τῆς ἠθικῆς κρίσεως τῆς ἐποχῆς μας προσθέτοντες εἰς ὅσα ἐγράψαμεν ἐν τῇ πραγματείᾳ «Χαρακτηρισμὸς τῆς ἐποχῆς μας» (1953).

Ἡ ἠθικὴ κρίσις.

Ζῶμεν εἰς ἐποχήν, καθ' ἣν ἔκδηλος εἶναι ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τῶν ἠθῶν ἔκλυσις. Ἀλλ' ἐν γένει ἐξεταζομένη ἡ ἀνηθικότης φαίνεται, ὅτι εἶναι κάτι τι παρὰ φύσιν· διότι αὕτη καταστρέφει τοὺς κανόνας τῆς ζωῆς, καταστρέφει τὴν μορφήν, ἄνευ τῆς ὁποίας εἶναι ἀδύνατος ἡ διατήρησις αὐτῆς. Διὰ τοῦτο οὐδέποτε ὑπῆρξαν πολὺ μακραὶ αἱ περίοδοι πραγματικῆς ἀνηθικότητος. Δὲν εἶναι δὲ δυνατὸν νὰ εἶναι αὗται μακραί, ἐπειδὴ ἡ ἀνηθικότης ἐν τέλει τιμωρεῖται διὰ θανάτου. *Ἢ ἀναγεννᾶται λαός τις μετὰ περίοδον ἀνηθικότητος ἤ, ἐὰν ἐξηντλήθη ἡ ζωτικότης του, ἐξαφανίζεται.* Ἀνήθικοι δὲ τάξεις ἀνθρώπων φθίνουν ταχέως· διότι στεροῦνται ἀπογόνων· ἡ δὲ ζωὴ συνεχίζεται δι' ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι παρέμειναν ἠθικώτεραι καὶ ἑπομένως ὑγιέστεραι.

Εἰς κρισίμους, μεταβατικάς, περιόδους ἡ ἀνηθικότης εἶναί τι *κανονικόν*. Ἐπειδὴ ἠθικότης σημαίνει μορφὴν καὶ τάξιν, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἀπο-

συντεθῇ αὕτη, ἂν πρόκειται νὰ ἀφανισθῇ μὲν παλαιά τις τάξις, νέα δὲ νὰ ἀναφανῇ ἀντ' αὐτῆς.

Καθὼς ἀνωτέρω εἴπομεν, ἡ ἀνηθικότης εἶναι τὸ μὲν βραχύβιος, τὸ δὲ κανονικὸν σύμπτωμα μεταβατικῆς περιόδου. Ἐκδηλοῦται δὲ αὕτη ὄχι μόνον δι' ἀκολασίας τῆς γενετησίου ὁρμῆς, ἥτις σήμερον ἔχει ἀνέλθει εἰς ὕψιστον σημεῖον εἰς χώρας πεπολιτισμένας, ἀλλὰ καὶ δι' ἐλλείψεως συναισθήματος τιμῆς ἐν γένει, εὐθύνης, δι' ἐλλείψεως ἐν γένει χαρακτῆρος. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς σημερινῆς ἠθικῆς κρίσεως εἶναι πρὸς τούτοις ἔλλειψις γνησίου ἐνθουσιασμοῦ, γνησίας ὀργῆς διὰ παρατηρούμενα ἁμαρτήματα, γνησίας θλίψεως, ἔλλειψις ἐν γένει γνησίων ψυχικῶν συγκινήσεων, αἵτινες ἀποτελοῦν τὸν ἀληθινὸν πλοῦτον τῆς ζωῆς. Ἀντὶ τῶν ἁπλῶν τούτων μεγάλων δυνάμεων ἡ ζωὴ ἡμῶν εἶναι γεμάτη ἀπὸ ὑποκριτικὰς συγκινήσεις, ἀπὸ ἀνοχὴν καὶ ἀδιαφορίαν πρὸς πᾶσαν ἀνήθικον πρᾶξιν, ἥτις συμβαίνει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, καὶ ὅταν εἴμεθα κεκλημένοι νὰ καυτηριάζωμεν τὸ κακόν.

Τῆς ἀνηθικότητος δὲ καὶ τῆς καθόλου ταραχῆς τῆς ἐποχῆς μας κυρία πηγὴ εἶναι, ὅτι ἔχει χαθῇ τὸ ἀνώτατον ἐκεῖνο κανονιστικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε οἱ ἄνθρωποι ἐλάμβανον ἐκ *ζωντανῆς* θρησκευτικῆς πίστεως, ἀντὶ τῆς ὁποίας εἰς πλείστους, μάλιστα δὲ ἡγέτας, σήμερον κρατεῖ ὀλέθριος φαρισαϊσμός.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἠθικὴν κρίσιν καὶ ἐν συναρτήσει μετ' αὐτῆς ἀπὸ πολλοῦ βαδίζει καὶ κρίσις τῆς νεωτέρας δημοκρατίας. Φασισμός, ἐθνικοσοσιαλισμὸς καὶ κομμουνισμὸς εἶναι πολιτεύματα τυραννικά, τὰ ὁποῖα προῆλθον ἐκ τούτου, ὅτι εἰς τὰς πλείστας τῶν λεγομένων δημοκρατικῶν χωρῶν ἔχουν ἐκλίπει ἢ σπανιώτατοι εἶναι οἱ κεκτημένοι τὰς ἠθικὰς ἐκείνας ἀρετὰς καὶ τὰς ἄλλας πνευματικὰς ἱκανότητας, αἵτινες εἶναι ἀναγκαῖαι, ἵνα ἀποβῇ τις ἀληθὴς πολιτικὸς ἡγέτης, πρὸς τὸν ὁποῖον ὡς πρὸς ἀναμφισβητήτως ἀνώτερον νὰ ἀποβλέπουν οἱ πολλοί, χωρὶς νὰ φθονοῦν, καὶ τὸν ὁποῖον νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιλέγουν ἀδιστάκτως εἰς τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα. Δημοκρατία ἄνευ συγκερασμοῦ μὲ γνησίαν ἀριστοκρατίαν, δημοκρατία, ἐν τῇ ὁποίᾳ δι' ἔλλειψιν τῷ ὄντι ἀνωτέρων πρσσωπικοτήτων πᾶς τις νομίζει, ὅτι δύναται νὰ ἀνέλθῃ εἰς ἀνώτατα ἀξιώματα, πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τούτου ἀρκεῖ ὁ πλοῦτος ἢ ἡ δημαγωγικὴ λογοκοπία κ.τ.λ., τοιαύτη δημοκρατία εἶναι καταδεδικασμένη εἰς ὀχλαγωγίαν καὶ μετ' αὐτὴν εἰς τυραννίαν. Ὁ Πλάτων ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ εἰς πλήρη ἀποσύνθεσιν περιελθοῦσαν δημοκρατίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ παιδιά, νέοι, γέροντες, γυναῖκες, ἄλογα ζῶα, κύνες, ἵπποι, ὄνοι εἶχον καταληφθῇ ἀπὸ ἄκρατον ἐλευθερίαν, μηδὲν σεβομένην, γράφει τὰ ἀκόλουθα[1]: «Ἡ γὰρ ἄγαν ἐλευθερία ἔοικεν οὐκ εἰς ἄλλο τι ἢ εἰς ἄγαν δουλείαν μεταβάλλειν καὶ ἰδιώτῃ καὶ πόλει... Εἰκότως τοίνυν, εἶπον,

1. Πολιτεία, η', XIV καὶ XV.

οὐκ ἐξ ἄλλης πολιτείας τυραννὶς καθίσταται ἢ ἐκ δημοκρατίας, ἐξ οἵμαι τῆς ἀκροτάτης ἐλευθερίας δουλεία πλείστη τε καὶ ἀγριωτάτη». Ὡς γνωστὸν σήμερον ἡ τυραννὶς ἀποκαλεῖται δικτατωρία. Κατ' αὐτὴν δέ, ἐὰν μὲν τύχῃ ὁ δικτάτωρ νὰ εἶναι μεγάλη προσωπικότης, τὰ πράγματα βελτιοῦνται οὕτως, ὥστε ἐν τέλει εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκατασταθῇ ὁμαλὸς πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος. Ἀλλ' ἂν ὁ δικτάτωρ εἶναι κακός, τότε τὰ πράγματα χειροτερεύουν μέχρι καὶ καταστροφῆς.

Ἡ νεωτέρα δημοκρατία ἤρχισε ταχέως νὰ φθείρεται, ἀφότου ἐξέλιπον μὲν αἱ τάξεις εὐγενῶν, αἵτινες ἔχουν χάσει πλέον ὁριστικῶς τὰς ἀρετάς, τὰς ὁποίας εἶχον ἄλλοτε, νέα δὲ τάξις διακρινομένη διὰ τὸ ἦθος καὶ τὰ ἄλλα πνευματικὰ χαρίσματα δὲν ἀνεφάνη,

Ἡ αὐτὴ νοσηρότης, ἥτις παρατηρεῖται εἰς τὰς ἄλλας ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, φθείρει καὶ τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ σημαντικώτατον τῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων σώζεται καὶ προκόπτει εἰς λόγον πολιτισμοῦ πᾶς λαός. Ἀναγέννησις δὲ αὐτοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, καθ' ὃν εἶναι ἐπιτευκτικὴ ἀναγέννησις ἐν γένει τῆς ζωῆς.

Καὶ ὀφείλομεν νὰ προσδοκῶμεν τοιαύτην ἀναγέννησιν· διότι ἄλλως ἀναγκαῖον εἶναι νὰ παραδεχθῇ τις, ὅτι ἤγγικε τὸ τέλος τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐλπίζοντες, ὅτι δὲν θέλει ἐξαφανισθῇ ἡ ἀνθρωπότης καὶ ὅτι θέλει αὕτη γρηγορώτερα ἢ ἀργότερα ἀναρρώσει, θὰ προσπαθήσωμεν νὰ παράσχωμεν εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς περιόδου, ἥτις, ὡς δεικνύουν σημεῖά τινα, ἤρχισε μόλις νὰ ἀναφαίνεται.

Ἡ ἀρχομένη νέα ἱστορικὴ περίοδος.

Ἡ τεταραγμένη καὶ πλήρης ἀνηθικότητος ἱστορικὴ περίοδος, ἣν νῦν διανύομεν, εἶναι, ὡς εἴπομεν, μεταβατική, θέλει παρέλθει, τῆς δὲ μελλούσης νὰ ἐπακολουθήσῃ εὐθὺς μετ' αὐτὴν θὰ προσπαθήσωμεν νὰ παράσχωμεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἰκόνα.

Νέα ἠθικὴ τάξις διαφέρουσα ἐν πολλοῖς τῆς παλαιᾶς, τῆς κατὰ παράδοσιν, θέλει παγιωθῇ μόνον διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ πραγματώσεως ἀπολύτων ἀξιῶν, δηλαδὴ ἰδεῶν, αἵτινες νῦν βαθέως ἔχουν κλονισθῇ. Πρώτη δὲ πασῶν εἶναι οὐχὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀληθοῦς, οὐδὲ ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ, ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Τοῦτο δὲ ἔχει διαγνώσει ὑπὲρ πάντα ἄλλον πληρέστερον μέγιστος μελετητὴς καὶ ἐπιγνώμων τοῦ βαθυτάτου νοήματος τῶν πραγμάτων, ὁ Πλάτων. Μόνον ἠθικοὶ σκοποὶ εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀφετηρία τῆς ἀπαιτήσεως περὶ πραγματώσεως καλαισθητικῶν καὶ λογικῶν ἀξιῶν[1].

1. Τοῦτο δὲν ἔχει τὴν σημασίαν, ὅτι ὁ καλλιτέχνης ἐν ἐπιγνώσει ἐπιδιώκει ἠθι-

Τῷ ὄντι ἠθικός, τῷ ὄντι καθηγιασμένος, βίος σημαίνει βίον ὅστις ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἀποβλέπει εἰς τελικόν τινα ἀνώτατον σκοπόν, ὅστις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀφορμᾶται ἄλλοθεν παρὰ ἀπὸ τὸ ἀπολύτως ἀγαθόν. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ κύριον πάσης γνησίας μεταφυσικῆς καὶ γνησίας θεολογίας.

Μόνον δέ, ὅταν ἐπέλθῃ νέα τοιαύτη τάξις ζωῆς, θέλει ἀναφανῇ καὶ νέα μεγάλη τέχνη. Διότι πᾶσα *γνησία* τέχνη, πᾶσα πραγμάτωσις καλαισθητικῶν ἀξιῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀφορμᾶται μόνον ἐκ γνησίων ἠθικῶν σκοπῶν. Ἀφετηρία δὲ τούτων εἶναι ὕψισται θρησκευτικαὶ ἰδέαι. Μέχρι δὲ τῆς παγιώσεως θρησκευτικῶς θεμελιωμένης ἠθικῆς τάξεως ἡ τέχνη θὰ παράγῃ ἔργα ὅλως παροδικῆς σημασίας ἀποτυποῦσα τὴν ἐξωτερικὴν φύσιν ἢ παλαιότερα κλασσικὰ ἔργα ἢ ἐκφράζουσα τὴν εἰσέτι κρατοῦσαν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι ψυχικὴν ταραχήν.

Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς προσεχοῦς ἱστορικῆς περιόδου θὰ εἶναι, ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦδε ἀποκλειστικῶς ἐστρέφετο πρὸς τὰ ἐπιτεύγματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, μάλιστα δὲ πρὸς τὰ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἀναφερόμενα, θὰ μειωθῇ σημαντικῶς. Θὰ παραμείνουν ταῦτα εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα καὶ θὰ ἐξακολουθοῦν νὰ πληθύνωνται, ἀλλὰ πιθανῶς οὐδέποτε πλέον εἰς τὸ μέλλον θὰ καταθέλγουν τόσον, ὥστε ἡ προσοχὴ νὰ στρέφεται ἀμέριστος πρὸς αὐτά. Καὶ σήμερον δὲ παρατηρεῖται, ὅτι τὰ πραγματικὰ ἐπιτεύγματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν δὲν καταπλήσσουν τόσον, ὅσον παλαιότερον. Ἡ ἔκπληξις, τὴν ὁποίαν παρήγαγεν ἡ ἐφεύρεσις τοῦ πρώτου σιδηροδρόμου, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπαναληφθῇ, ὁσονδήποτε καὶ ἂν τελειοποιοῦνται τὰ μέσα συγκοινωνίας. Καὶ ἂν τυχὸν ἤθελεν ἐπιτευχθῇ νὰ βλέπωμεν τὰ συμβαίνοντα ἐπὶ τῆς Σελήνης ἢ τοῦ Ἄρεως ὡς ἐξ ἀποστάσεως ὀλιγίστων χιλιομέτρων, οὐδένα θὰ ἐκπλήξῃ τοῦτο τόσον, ὅσον εἶχεν ἐκπλήξει ἡ ἐφεύρεσις τοῦ πρώτου τηλεσκοπίου.

Τὰ πρακτικὰ ἐπιτεύγματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν θὰ ἀποβοῦν ἡμέραν τινὰ κάτι τι αὐτονόητον καὶ ἑπομένως ἐλάχιστα ἢ οὐδόλως θὰ ἀπασχολοῦν τὴν διάνοιαν. Τότε δὲ θὰ γεφυρωθῇ τὸ χάσμα μεταξὺ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ· διότι τὸ ἰδιάζον εἰς ἐκεῖνον θὰ εἶναι αὐτονόητος ὅρος τῆς ζωῆς. Κατ' ἀκολουθίαν δὲ τούτου θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ στρέφεται ἡ συνείδησις εἰς τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα προέρχονται κυρίως ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ βίου, καὶ οὕτω νὰ ἀναπτύσσεται ἀνώτερος πνευματικὸς πολιτισμός. Τὸ μέγα ἄρα πρόβλημα τῶν προσεχῶν γενεῶν εἶναι ἡ ἀνάπτυξις νέου πνευματικοῦ βίου, ὅστις ἔχει ἀφετηρίαν ἱστορικὴν περίοδον, καθ' ἣν νεώτερα, τελειότερα,

---

κοὺς σκοπούς. Ἀλλ' ὅτι μόνον καλλιτέχνης ἔχων ἀρτίαν, εὔρωστον ψυχικὴν σύστασιν, ἐν ᾗ ἐνυπάρχει ὡς κρατοῦσα καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, εἶναι δυνατὸν νὰ παρέχῃ καλλιτεχνήματα σπουδαῖα, τὰ ὁποῖα ἐκφράζουν ἁγνὴν ὄχι μόνον τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ.

μηχανικά, ἐξωτερικὰ μέσα τῆς ζωῆς ἔχουν ἤδη γίνει κοινὸν κτῆμα. Νεώτερος δὲ θρησκευτικὸς βίος, ἀφετηρίαν ἔχων τὸν χριστιανισμόν, ἀλλὰ διάφορος περὶ πολλὰ τοῦ μέχρι τοῦδε ὠργανωμένου Χριστιανισμοῦ, θέλει ἀναφανῇ. Περὶ τούτου ὑπάρχουν σαφῆ τεκμήρια αἱ κινήσεις, περὶ τῶν ὁποίων εἴπομεν ἐν τῷ περὶ γυναικὸς λόγῳ, διάφοροι ἄλλαι θρησκευτικαὶ κινήσεις, τὸ διέπον τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν πνεῦμα[1] κ.λ.π. Ὁ Ἱσπανὸς Ortega y Gasset, ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ « Über die liebe », σελ. 151, γράφει τὰ ἀκόλουθα: « Πιστεύω, ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ ψυχὴ εἶναι πλησίον νέας περὶ Θεοῦ ἐμπειρίας, πλησίον νέων ἰδεῶν περὶ τῆς τεραστίας ἐκείνης πραγματικότητος, ἥτις εἶναι ἡ σπουδαιοτάτη πασῶν. Ἀλλὰ ἀμφιβάλλω σφόδρα, ὅτι τοῦτο συμβαίνει ἐπὶ τῶν ὑπογείων ὁδῶν τῆς μυστικῆς καὶ οὐχὶ πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τῶν φωτεινῶν ὁδῶν τῆς δι' ἐννοιῶν διανοήσεως. Θεολογία[2] καὶ ὄχι ἔκστασις ». Ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀμέσως προγενεστέραν βοηθοῦσα εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς θρησκείας διαφωτίζει ἅμα αὐτὴν περὶ πολλά.

Ὀρθῶς, νομίζομεν, ὁ Ἀλβέρτος Ἀϊνστάϊν, ἡ ἐπιστημονικότης τοῦ ὁποίου δὲν ἀμφιβάλλεται, εἶπε τὰ ἀκόλουθα[3]: « Ἐπιστήμη ἄνευ θρησκείας εἶναι παράλυτος, θρησκεία δὲ ἄνευ ἐπιστήμης εἶναι τυφλή ». Εἶναι ἄτοπος ἡ γνώμη, ὅτι θρησκεία καὶ ἐπιστήμη χωρίζονται ὡς διὰ σινικοῦ τείχους. Ἀμφότεραι συνυπάρχουν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι καὶ διατελοῦν ἐν ἀλληλεπιδράσει. Βεβαίως ἡ θρησκεία εἶναι κυρίως συναισθηματικὴ λειτουργία· ἀλλ' οὐδὲν ὑπάρχει συναίσθημα ἄνευ γνωστικῶν, νοητικῶν, στοιχείων καὶ οὐδὲν διανόημα ἄνευ συναισθηματικοῦ τινος τόνου.

Μετὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς θρησκείας θέλει ἐπέλθει καὶ ἀποκατάστασις σημαντικωτάτου γνωρίσματος γνησίας ἀνωτέρας προσωπικότητος, δηλαδὴ τῆς ἀγάπης. Εἶναι δὲ αὕτη τὸ μόνον ἀληθινὸν μέσον τῆς *ἀμέσου* κατανοήσεως τοῦ ἑτέρου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἔμμεσον κατανόησιν, ἥτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἐπιστήμης, ἥτις οὐδέποτε συνδέει, οὐδέποτε ἐξυψώνει καὶ ἐξημερώνει, ὡς ἡ ἀγάπη.

Εἰς τὴν ἀποκατάστασιν δὲ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀγάπης μεγάλη θὰ εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς γυναικός. Ἡ γυνή, ἀνευρίσκουσα τὴν ὀρθὴν ὁδόν, ἥτις ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἰσοτιμίαν μὲ τὸν ἄνδρα, θὰ ἀκολουθήσῃ πρώτη καὶ θὰ ὑποδείξῃ τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν νέαν πλήρη ἀποκατάστασιν τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς καὶ πρὸς ὑπὸ νέαν μορφὴν ὑγιεῖς σχέσεις τῶν δύο φύλων πρὸς ἄλληλα. Ἡ γυνή, ἔχουσα ἐκ φύσεως μεγαλυτέραν τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀγαπᾶν τὸ συγκε-

1. Ἴδε Σ. Καλλιάφα, Ὑλισμὸς καὶ σύγχρονος βιολογία καὶ ψυχολογία, 1952, σ. 89.

2. Θεολογία ἐνταῦθα νοεῖται κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως, δηλαδὴ ἐπιστημονικὴ ἐξερεύνησις τοῦ ζητήματος περὶ Θεοῦ.

3. Τὸ χωρίον εὕρηται παρὰ V. Frankl, Homo Patiens, σ. 82.

κριμένον πρόσωπον, ἀλλ' ἀπωθήσασα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἐν λίαν σημαντικῷ μέρει αὐτήν, εἶναι μόλον τοῦτο ἡ ἐνδεδειγμένη νὰ δείξῃ ἔργῳ τὴν σημασίαν τοῦ «ἀγάπα τὸν πλησίον», ὅστις κυρίως δὲν εἶναι ὁ οἱοσδήποτε ἀφῃρημένος ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ συγκεκριμένος οὗτος καὶ ἐκεῖνος.

Ὑπὸ τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς νεωτέρας ψυχολογίας σὺν τῷ χρόνῳ περισσότεραι γυναῖκες ἐν Εὐρώπῃ ἀρχίζουν νὰ κατανοοῦν καὶ νὰ ὁμολογοῦν ὅτι ἡ μεγάλη ποικιλία τῶν ἀθλητικῶν ἀγωνισμάτων (sports), ἡ ἀνάπτυξις διαφόρων ἐπαγγελματικῶν δεξιοτήτων καὶ ἡ καθαρὰ ἀνάπτυξις τῆς διανοίας καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἱκανοποιῇ αὐτάς, ὁσονδήποτε καὶ ἂν προσπαθοῦν πολλαὶ νὰ προσποιοῦνται, ὅτι εἶναι εὐτυχεῖς ὑπὸ τὸ ἀνδρικὸν προσωπεῖον, μὲ τὸ ὁποῖον ἐμφανίζονται εἰς τὸν ἔξω κόσμον. Πάντα ταῦτα οὐδεμίαν ἔχουν βαθυτέραν ἀξίαν πρὸ τοῦ φυσικοῦ προορισμοῦ τῆς γυναικός, ὅστις εἶναι πλήρης ἔργων ποικιλωτάτων, εἰς τὰ ὁποῖα παρορμᾷ ἡ συναισθηματικότης καὶ ἐνορατικότης αὐτῆς συνοδευόμεναι ὑπὸ *πρακτικῆς* διανοίας. Ὅσῳ περισσότεροι ὁσημέραι γίνονται οἱ ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι κατανοοῦν, ὅτι ὁ μηχανικὸς πολιτισμός, ὅστις εἶναι ὁ κρατῶν σήμερον, εἶναι ἔργον ἐξωστρεφοῦς διανοήσεως τοῦ ἀνδρός, εἰς τὸν ὁποῖον οὐδὲν ἔχει νὰ προσθέσῃ ἡ γυνὴ καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ αὐτὴ κυρίως ἀκαταπαύστως χάνει τὴν ἀληθινὴν ἐκείνην σημασίαν τῆς ζωῆς της, ἥτις εἶναι δυνατὸν νὰ κάμνῃ αὐτὴν τῷ ὄντι εὐδαίμονα, τόσῳ εὐτυχῶς περισσότεραι γίνονται καὶ αἱ γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι κατανοοῦν, ὅτι ἡ γυνὴ κυρίως, ἀναπτύσσουσα κανονικῶς τὰ φυσικὰ αὐτῆς πλεονεκτήματα, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνταπεξέλθῃ νικηφόρως κατὰ τοῦ μονομεροῦς μηχανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ νὰ καταστήσῃ εὐδαίμονα καὶ τὸν ἑαυτόν της καὶ τὸν ἄνδρα, ὅτι ἐξ αὐτῆς κυρίως ἐξαρτᾶται ἡ ἀναγέννησις τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἡμερώσεως, ἡ σωτηρία τῆς ἀνθρωπότητος.

Οὐδεὶς δὲ σήμερον, νομίζομεν, ὑπάρχει τῷ ὄντι μορφωμένος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος δὲν θεωρεῖ τὴν γυναῖκα ἰσότιμον πρὸς τὸν ἄνδρα.

Γεννᾶται δὲ μετὰ τὰ λεχθέντα τὸ ἐρώτημα: «Τίς εἶναι ἡ ὀρθὴ ὁδός, ἥτις ἄγει εἰς τὴν ἰσοτιμίαν ἐκείνην τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν ἄνδρα, ἥτις προάγει τὴν εὐδαιμονίαν ἀμφοτέρων τῶν φύλων καὶ παρορμᾷ εἰς ἔργα πολιτισμοῦ σπουδαῖα»; Ἡ ἀπόκρισις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

Οὐδεμία γυνὴ ἀπὸ τῆς μικροτάτης ἡλικίας μέχρι τοῦ θανάτου ἐπιτρέπεται νὰ ἀποφεύγῃ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἐν τῷ σχολείῳ, ἐν τῇ κοινωνίᾳ τὰ ἔργα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα πηγάζουν ἐκ τῶν ψυχοσωματικῶν λειτουργιῶν, αἵτινες προσιδιάζουν εἰς τὴν γυναῖκα. Διὰ τῶν ἔργων τούτων πρὸ πάντων ἐπιτυγχάνεται ἀληθινὴ μόρφωσις τῆς γυναικός. Καὶ παλαιότερον μὲν τὰ ἔργα ταῦτα ἦσαν τόσον πολλὰ καὶ συνετελοῦντο μὲ τόσην δυσκολίαν, ὥστε ἐπληροῦτο ὅλος ὁ πρὸς ἐργασίαν χρόνος καὶ ἦτο δυνατὸν εἰς αὐτὴν δι' αὐτῶν ν' ἀναπτύσσῃ τὴν ἐφευρετικότητα καὶ τὴν δημιουργικότητα αὐτῆς. Σήμερον ὅμως διὰ τῶν εὑρεθέντων μηχανημάτων τὰ οἰκιακὰ ἔργα ἐκτελοῦνται πολὺ

ταχύτερον καὶ εὐκολώτερον, ὥστε νὰ μένῃ πολὺς διαθέσιμος χρόνος καὶ μέγα ποσὸν ἐλευθέρας ἐνεργείας. Ὁ δὲ χρόνος οὗτος γίνεται περισσότερος ὀλίγον μετὰ τὴν μέσην ἡλικίαν, ὅτε ἡ γυνὴ ἀπαλλάσσεται καὶ τῶν βιολογικῶν σωματικῶν ἀπασχολήσεων καὶ τῆς μερίμνης περὶ τέκνων, τὰ ὁποῖα σὺν τῷ χρόνῳ μεγαλώνουν· οὕτω δὲ αὐξάνεται τὸ ποσὸν τῆς ἐλευθέρας ψυχικῆς ἅμα καὶ σωματικῆς ἐνεργείας. Καὶ τὸ ποσὸν τοῦτο εἶναι πολὺ περισσότερον εἰς τὰς ἀγάμους, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς εἶναι μέγας. Ἀναγκαῖον εἶναι διὰ τοῦτο νὰ εὑρίσκεται τρόπος κατάλληλος πρὸς κατανάλωσιν τῆς ψυχοσωματικῆς ἐνεργείας, ἥτις ἀπομένει ἐλευθέρα μετὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν ἔργων ἐκείνων. Εἶναι δὲ εὐτύχημα, ὅτι ἄνδρες σώφρονες καὶ γυναῖκες σώφρονες κατενόησαν τοῦτο καὶ ζητοῦν τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῆς ἐνεργείας, ἥτις ἀπομένει ἐλευθέρα μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν βιολογικῶν καθηκόντων τῆς γυναικός.

Τρόπος δὲ χρήσεως κατάλληλος εἶναι καὶ ἡ συνειδητὴ καλλιέργεια καὶ τῶν λειτουργιῶν ἐκείνων, αἵτινες εἶναι μὲν δευτερεύουσαι εἰς τὴν γυναῖκα, ἀλλ' ὑπάρχουν ἐξ ἀρχῆς εἰς βαθμὸν πολλάκις ἀρκετὰ μέγαν. Ἀναγκαῖον δηλαδὴ εἶναι νὰ γίνωνται προσιτὰ εἰς τὴν γυναῖκα ἐκ μικρᾶς ἡλικίας μεθοδικῶς καὶ τὰ δημιουργήματα τῶν λειτουργιῶν, αἵτινες εἶναι αἱ πρωτεύουσαι εἰς τὸν ἄνδρα. Καὶ ἡ γυνὴ ἀναγκαῖον εἶναι νὰ προσλαμβάνῃ μαθηματικὰς γνώσεις, φυσιογνωστικάς, οἷον περὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, περὶ μαγνητισμοῦ, περὶ ἀκτίνων, φιλολογικὰς καὶ ψυχολογικὰς καὶ δὴ καὶ ἀνωτέρας, ἂν ἡ ψυχικὴ αὐτῆς σύστασις ἐπιτρέπῃ τοῦτο. Ὠφελιμώτατον δὲ εἶναι, ἂν ἡ ἐνήλικος γυνὴ καταναλίσκῃ μέγα μέρος τῆς ἐλευθέρας ψυχοσωματικῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἰς ἔργα φιλανθρωπικὰ ἐρχομένη εἰς *ἄμεσον ἐπαφὴν* μὲ πάσχοντας. Εἶναι ἀναγκαῖον χάριν τῆς εὐδαιμονίας αὐτῆς ταύτης τῆς γυναικὸς καὶ ἑπομένως χάριν τῆς εὐδαιμονίας καὶ τοῦ ἀνδρὸς νὰ λάβῃ αὕτη ἐπίγνωσιν ἑαυτῆς ὡς γυναικός, νὰ μάθῃ νὰ ἐκτιμᾷ καὶ νὰ ὑπερασπίζῃ τὰ ἰδιαίτερα προτερήματα τῆς γυναικὸς ὡς ἰσότιμα πρὸς τὰ προτερήματα τοῦ ἀνδρὸς καὶ τοιουτοτρόπως νὰ ἀνθίσταται νικηφόρως κατὰ τῆς προκαταλήψεως, ὅτι μόνον αἱ ἀνδρικαὶ ἰδιότητες εἶναι ἄξιαι τιμῆς. Εἶναι ἀναγκαῖον ἡ σημερινὴ γυνὴ νὰ ἀγωνίζεται κατὰ τῆς ροπῆς πρὸς ἐξάνδρωσιν, πρὸς ἀνδροποίησίν της, ἥτις μόνον ἀσφαλὲς ἀποτέλεσμα φέρει νεύρωσιν, πολλάκις δὲ καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς κίνδυνον. Γυνή, ἡ ὁποία κατορθώνει νὰ διακρίνῃ καλῶς τὰς πρωτευούσας εἰς τὴν γυναῖκα ἰδιότητας ἀπὸ τὰς δευτερευούσας μὲν ἀλλ' εἰς ἀσθενέστερον βαθμὸν καὶ εἰς αὐτὴν ὑπαρχούσας ἀνδρικάς[1], δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπορροφῆται τελείως ὑπ' αὐτῶν καὶ νὰ περιπλέκεται οὕτως εἰς μεγάλους κινδύνους

1. Πᾶς ἀνὴρ φέρει ἐξ ἀρχῆς ἐν ἑαυτῷ ὡς πρωτεύουσαν μὲν λειτουργίαν τὴν διανόησιν, ὡς δευτερεύουσαν δὲ τὸ συναισθάνεσθαι Πᾶσα δὲ γυνὴ φέρει πρωτεύουσαν μὲ τὸ συναισθάνεσθαι δευτερεύουσαν δὲ λειτουργίαν τὴν διανόησιν. Ὅθεν καὶ ὁ ἀνὴρ δὲν στερεῖται συναισθηματικότητος. Καὶ ἡ γυνὴ δὲν στερεῖται διανοητικότητος.

διαστροφῆς τῆς φύσεως αὐτῆς. Τοὐναντίον τοιαύτη γυνή, ἥτις κάμνει τὴν διάκρισιν ταύτην καὶ δὲν ὑποτιμᾷ μὲν τὰς γυναικείας ἰδιότητας, ἀναγνωρίζει δὲ ἅμα τὴν ἀξίαν καὶ τῶν ἀνδρικῶν, αἵτινες ὡς εἴπομεν, εἰς βαθμὸν μικρότερον ὑπάρχουν εἰς πᾶσαν γυναῖκα, λαμβάνει πολύτιμον ἐπικουρίαν ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ ὑπαρχουσῶν ἀνδρικῶν ἰδιοτήτων εἰς πᾶν ἀκραιφνῶς γυναικεῖον δημιουργικὸν ἔργον. Μόνον γυνὴ κατορθώνουσα νὰ ἀναπτύσσεται τοιουτοτρόπως δικαιοῦται νὰ καλῆται νεωτέρα, μόνον αὕτη ἐκπληροῖ τὸν οἰκεῖον εἰς αὐτὴν ἀνθρώπινον προορισμόν.

Ὁ Νικόλαος Μπερντιάγεβ εἰς τὸ βιβλίον αὐτοῦ «Ὁ νέος Μεσαίων»[1] γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ὁ ἀποκλειστικῶς ἀνδρικὸς πολιτισμὸς ἐξηντλήθη καὶ ἐθραύσθη ἐν τῷ οἰκουμενικῷ πολέμῳ. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῶν μεγάλων δοκιμασιῶν ἡ γυνὴ ἤρχισε νὰ ἀσκῇ ἀπείρως σημαντικὴν ἐπιρροήν, ἀνεδείχθη ἐπὶ μεγαλυτέρου ὕψους παρὰ ὁ ἀνήρ. Ἡ γυνὴ εἶναι στενότερον συνδεδεμένη μὲ τὴν κοσμικὴν ψυχήν, μὲ τὰς πρωταρχικὰς οὐσίας, τῶν ὁποίων μόνον διὰ τῆς γυναικὸς εἶναι δυνατὸν νὰ μετέχῃ ὁ ἀνήρ. Ὁ ἀνδρικὸς πολιτισμὸς εἶναι ὑπερβολικὰ νοησικρατικός, εἶναι ὑπερβολικὰ ἀπομεμακρυσμένος ἀπὸ τὸ ἄμεσον μυστήριον τοῦ κοσμικοῦ εἶναι, μόνον δὲ διὰ τῆς γυναικὸς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιστρέψῃ οὗτος εἰς τὸ μυστήριον τοῦτο... Αἱ γυναῖκες ἀσκοῦν μεγάλην ἐπίδρασιν ἐν τῇ θρησκευτικῇ ἀφυπνίσει τῆς ἐποχῆς μας. Αἱ γυναῖκες εἶναι προωρισμέναι νὰ φέρουν τὴν εἰρήνην... Ἀλλ' ἡ αὐξανομένη σημασία τῆς γυναικὸς διὰ τὴν ἐρχομένην ἱστορικὴν περίοδον οὐδὲν ἔχει κοινὸν μὲ τὴν συνέχισιν τῆς νεωτέρας κινήσεως πρὸς χειραφέτησιν τῶν γυναικῶν, ἥτις ζητεῖ νὰ ἐξομοιώνῃ τὴν γυναῖκα μὲ τὸν ἄνδρα καὶ νὰ τὴν ὁδηγῇ εἰς ἀνδρικὰς ὁδούς. Αὕτη εἶναι κίνησις ἀντιιεραρχική, ἰσοπεδοῦσα, ἥτις ἠρνήθη τὰς φυσικὰς ἰδιότητας τῆς γυναικός, ἠρνήθη τὸ ἐν τῇ γυναικείᾳ φύσει αἰώνιον. Οὐχὶ ἡ χειραφετημένη γυνή, ἡ ἐξομοιουμένη μὲ τὸν ἄνδρα, ἀλλὰ *τὸ αἰώνιον ἐν τῇ γυναικείᾳ φύσει* θὰ ἀποκτήσῃ εἰς τὴν ἐρχομένην περίοδον τῆς ἱστορίας μεγαλυτέραν σημασίαν». «Θέλει ἀποκατασταθῆ τὸ μυστήριον τῆς ἐμπράκτου ἀγάπης, ἐν τῷ ὁποίῳ μόνον ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ εἶναι δυνατὸν νὰ συναντῶνται δημιουργικῶς. Πρόκειται δὲ περὶ ἀποκαταστάσεως τῆς ὁλότητος τοῦ εἶναι, ἥτις ἀποτελεῖται ἐξ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἀγαπωμένων, περὶ τῆς πληρώσεως καὶ ἀνακαινίσεως αὐτῆς ἢ — ἂν ἡ ἀποκατάστασις αὕτη ἀποτύχῃ — περὶ ὁριστικοῦ αὐτῆς ἐξαφανισμοῦ».

Ἀναγκαῖον εἶναι, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν λεχθέντων, νὰ γίνῃ καὶ θὰ γίνῃ συνειδητὸν τὸ νόημα τῆς ἠθικῆς, τὸ νόημα τῆς θρησκείας καὶ παντός, ὅπερ ἀποδεδειγμένως ἦτο ἔρεισμα τῆς ζωῆς καὶ ὅπερ προσωρινῶς ἐφάνη καταδικασθὲν διὰ τοῦ ἐλέγχου τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιστήμη, δι' ἧς ἐπιδιώκεται ἡ γνῶσις τῶν νόμων, οἵτινες διέπουν τὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, καὶ αἱ ἐφαρ-

---

1. Nicolai Bediajew, Das neue Mittelalter, 1950, σ. 59.

μογαὶ αὐτῆς οὔτε δυνατὸν εἶναι οὔτε ἐπιτρέπεται νὰ ἀνασταλοῦν· διότι ὁ εὐρωπαῖος καὶ ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος τῆς λευκῆς φυλῆς διακρίνεται κυρίως διὰ τὴν διάνοιαν, διὰ τὸ λογικόν. Ἀλλ' αἱ ὑπερβολαὶ τῆς σπουδῆς πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας ὁδηγοῦν εἰς ψυχικὸν μαρασμόν, εἰς ἐκφυλισμόν.

Ἡ ἐπιστήμη, ἀπρόσωπος οὖσα, ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς ἐπενόησε τὸν «ἄνθρωπον ἐν γένει», δηλαδὴ τὸν κατὰ τὴν γενικήν, τὴν ἀφῃρημένην, ἔννοιαν νοούμενον. Καὶ ὠφέλησε μὲν τοῦτο· διότι προήχθη ἡ διάνοια καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, αἵτινες ὁρμῶνται ἐκ ψυχρᾶς λογικῆς. Ἀλλὰ σήμερον, ὅτε εἶναι ὁλοφάνερα τὰ ὀδυνηρὰ ἀποτελέσματα τῶν ὑπερβολῶν τῆς μονομεροῦς καλλιεργείας τῆς διανοίας, ὁ νοῶν τὴν πρόοδον, ὡς ἐνόουν αὐτὴν κατὰ τὴν 18ην καὶ 19ην ἑκατονταετηρίδα, δηλαδὴ *μόνον* ὡς ἐξαρτωμένην ἐκ τῆς κατὰ λογικὴν ἀφαίρεσιν νοήσεως, εἶναι τῷ ὄντι ὀπισθοδρομικός· διότι οὕτω διασείονται αἱ ρίζαι τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀπειλεῖται ἡ ὕπαρξις παντός, ὅπερ δὲν κατανοεῖται διὰ τῆς ἀκραιφνῶς λογικῆς διανοήσεως, καὶ ἑπομένως γεννᾶται ἀνυπόφορος ψυχικὴ ἀνισορροπία.

Ἡ καταπληκτικὴ ἀνάπτυξις τῶν τεχνικῶν μέσων τῆς ζωῆς, τηλεγράφων, τηλεφώνων, ραδιοφώνων, ἀεροπλάνων, παντοίων ἠλεκτρικῶν συσκευῶν κ.λ.π. ἤμβλυναν τὴν ἱκανότητα πρὸς συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς, ἤμβλυναν τὴν ἱκανότητα πρὸς συναισθηματικήν, ἐσωτερικὴν προσαρμογήν, τὴν πρωτοβουλίαν κ.λ.π. Διὰ δὲ τοῦτο τὸ σπουδαιότατον πρόβλημα τῆς ζωῆς σήμερον εἶναι ὄχι τόσον ἢ ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλυτέρα ἐπίδρασις τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ περιβαλλοντος αὐτὸν ἔξω κόσμου, ἀλλὰ τὸ ἀκόλουθον: Πῶς δηλαδὴ ἤθελεν ἀρθῇ ἡ σήμερον παρατηρουμένη ἀδυναμία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς προσαρμογὴν πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἐπιτεύγματα, ἥτις ἀπειλεῖ νὰ μεταβάλῃ εἰς βλάβην πᾶσαν ἐξ αὐτῶν προκύψασαν ὠφέλειαν. Ἡ ὁδὸς δὲ ἡ ἄγουσα πρὸς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου εἶναι, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἡ ἀκόλουθος:

Ὀφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἀξίαν καὶ νὰ καλλιεργοῦμεν τὰς συναισθηματικὰς καὶ θυμικὰς λειτουργίας. Ἀναγκαῖον εἶναι αὐτοσυγκεντρούμενοι νὰ διαλογιζώμεθα κατὰ μόνας, νὰ ἐπιτρέπωμεν ἀνεμπόδιστον τὴν ἄνοδον εἰς τὴν συνείδησιν βιωμάτων, τὰ ὁποῖα πηγάζουν ἐκ τῶν συναισθηματικῶν λειτουργιῶν, αἵτινες σήμερον κωλύονται ὑπὸ τῆς καθ' ὑπερβολὴν μονομερῶς καλλιεργουμένης ἐξωστρεφοῦς διανοήσεως. Εἶναι ἀναγκαῖος ὁ περιορισμὸς τῆς πρὸς τὰ ἔξω στροφῆς, ὁ περιορισμὸς τῆς ἐκδόσεως εἰς δημοσίας διασκεδάσεις, εἰς ἐπιδείξεις πλούτου καὶ χλιδῆς κ.λ.π. Ἀναγκαία εἶναι ἡ ἱκανοποίησις τοῦ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀσαφοῦς, ἀλλὰ σφοδροῦ πόθου πρὸς ἡσυχίαν, ὅστις εἶναι ἐρριζωμένος εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς ἐν τῷ μέσῳ τῆς διηνεκοῦς ἀνησυχίας καὶ ἀγωνίας τῆς ἐποχῆς μας καὶ τῆς καθολικῆς

ἀβεβαιότητος[1]. Ἡ ψυχικὴ ἡμῶν ὑγεία ἀπαιτεῖ νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὴν νοσηρῶς ηὐξημένην ἔκδοσιν εἰς τὸν ἔξω κόσμον, ἀπὸ τὴν διηνεκῆ κίνησιν καὶ διέγερσιν, ἀπὸ τὴν ἀκόρεστον ἐπιδίωξιν παντὸς εἴδους ἐξωτερικῆς δυνάμεως καὶ ἀτελευτήτων ἐντυπώσεων, αἱ ὁποῖαι ἀφαιροῦν τὴν ἐσωτερικὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀντ' αὐτῆς παράγουν ὀδυνηρὰν ἐσωτερικὴν δουλείαν εἰς ἀλλοκότους ἰδιοτροπίας καὶ πάθη. Εἶναι βεβαίως τοῦτο λίαν δυσχερὲς ἔργον. Ἀλλ' ὅμως εἶναι ἀναγκαῖον ἄνδρες καὶ γυναῖκες, οἵτινες ἀξιοῦν νὰ ἔχουν ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσιν ἡγετικήν, νὰ ἀναλάβουν αὐτὸ *ἕκαστος δὲ κατ' ἰδίαν*[2]. Ἕκαστος ὀφείλει νὰ στρέφῃ τὴν προσοχήν του κυρίως εἰς τὰ ἔνδον αὐτοῦ, νὰ προσπαθῇ νὰ ζητῇ κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὰ βάθη τῆς ἰδικῆς του ψυχῆς τὰ αἴτια τῶν προσωπικῶν του καὶ τῶν κοινωνικῶν δεινῶν καὶ νὰ μὴ ἀποδίδῃ ἀνεξετάστως εἰς τὸν γείτονα τὴν εὐθύνην διὰ τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα προέρχονται τοὐλάχιστον ἐν μέρει ἀπὸ τὰ ἰδικά του ἐλαττώματα. Τοιοῦτος ἔλεγχος εἶναι ἡ ἀρίστη ὑπηρεσία, τὴν ὁποίαν δύναταί τις νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ σημαίνει σοβαρὰν ἔναρξιν ἰάσεως. Τοιοῦτος ἔλεγχος εἶναι δυνατὸν νὰ ὁδηγῇ εἰς τὴν διάλυσιν συγκρούσεων πρὸς μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα καὶ ἑπομένως εἰς τὴν ἴασιν ἡμῶν, οἵτινες κατὰ μέγιστον μέρος εἴμεθα νευρωτικοί.

Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος, λέγει ὁ C. G. Jung[3], συνήθως βλέπομεν μόνον τὴν ὅλως ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῶν συμβαινόντων καὶ ταύτην διεστραμμένην ἐν τῷ θολῷ κατόπτρῳ τῆς παραδόσεως. Τὸ *κυρίως* συμβαῖνον διαφεύγει τὸ ἐρευνῶν βλέμμα τοῦ ἱστορικοῦ· διότι τὸ κύριον ἱστορικὸν γεγονὸς κρύπτεται βαθέως, ὑπὸ πάντων μὲν βιούμενον, ὑπ' οὐδενὸς δὲ ἀξιούμενον προσοχῆς. Τοῦτο δὲ εἶναι βαθεῖα ψυχικὴ ζωὴ καὶ βίωσις κατ' ἐξοχὴν ἰδιωτική, ὑποκειμενικωτάτη. Πόλεμοι, κοινωνικαὶ ἀνατροπαί, κατακτήσεις, θρησκευτικαὶ τελεταὶ εἶναι τὰ πάντων ἐπιφανειακώτατα τεκμήρια μυστικῆς θεμελιώδους ψυχικῆς διαγωγῆς τοῦ ἀτόμου, ἀσυνειδήτου εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον καὶ διὰ τοῦτο μὴ παραδεδομένης ὑπὸ μηδενὸς ἱστοριογράφου. Τὰ μεγάλα γεγονότα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας κατ' οὐσίαν εἶναι ὅλως ἀσήμαντα. Οὐσιώδης εἶναι ἐν τέλει ἡ ὑποκειμενικὴ ζωὴ ἑκάστου προσώπου. Μόνον τὸ ἐπὶ μέρους πρόσωπον δημιουργεῖ ἱστορίαν, μόνον ἐν αὐτῷ συμβαίνουν κατὰ πρῶτον πᾶσαι αἱ μεγάλαι μεταβολαί. Καὶ τὸ μέλλον καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει πάντοτε προέρχονται ἐν τέλει ὡς τεράστιον ἄθροισμα ἐκ τῶν κεκρυμμένων τούτων πηγῶν τοῦ ἐπὶ μέρους προσώ-

---

1. Ἴδε ἄρθρον μου: «Ἡ ἀγωνία τῆς ἐποχῆς μας» ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἀκτῖνες», Ἰούλιος - Αὔγουστος - Σεπτέμβριος 1957.

2. Ἴδε μελέτην μου: «Ἔνδον σκάπτε» ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τοῦ ἔτους 1954 - 1955.

3. Wirklichkeit der Seele, σ. 55.

που. Εἰς τὴν ἰδιωτικωτάτην καὶ ὑποκειμενικωτάτην ζωήν μας εἴμεθα ὄχι μόνον οἱ πάσχοντες, ἀλλὰ καὶ οἱ δημιουργοῦντες ἱστορικήν τινα περίοδον. Κατ' ἐξοχὴν δὲ δημιουργοὶ τῆς ἱστορίας γίνονται, μάλιστα δὲ εἰς κρισίμους ἱστορικὰς περιόδους, ὡσὰν τὴν σημερινήν, ὅσοι ἔχουν τὴν δύναμιν συγκεντρούμενοι εἰς ἑαυτοὺς νὰ σκέπτωνται περὶ τοῦ ἑαυτοῦ των, ὅσοι κατέχουν σταθερῶς τὴν θέσιν των ὄχι μόνον εἰς τὸν ἔξω, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἔσω κόσμον.

Ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους πρόσωπα ἐξαρτᾶται ἐν τέλει ἡ ἴασις. Δὲν ὑπάρχει καθ' ἑαυτὸν ὡς ἰδιαιτέρα οὐσία «λαός», «ἔθνος», «ἀνθρωπότης». Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦνται ἀπὸ πρόσωπα, ἀπὸ ἄτομα, ἐν ἑκάστῳ τῶν ὁποίων συμβαίνουν πολλὰ ὅμοια γεγονότα, τὰ ὁποῖα γεννοῦν κοινὴν γνώμην, τὸ πνεῦμα ἱστορικῆς τινὸς περιόδου κ.λ.π. Διὰ τοῦτο ὡς ὀρθῶς λέγει ὁ Γιούκγ, ἐὰν αἱ μεγάλαι ὑποθέσεις δὲν πηγαίνουν καλά, τοῦτο συμβαίνει ἐπειδὴ τὰ ἐπὶ μέρους πρόσωπα εἶναι διεστραμμένα. Ὅθεν ὀφείλει τις, ὀφείλω ἐγὼ κατὰ πρῶτον νὰ κατευθύνω τὸν ἑαυτόν μου εἰς τὴν εὐθεῖαν. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀναγκαῖον εἶναι νὰ λάβω ἐπίγνωσιν τῶν ἐνδοτάτων ριζῶν τῆς προσωπικῆς μου φύσεως, ἐκ τῶν ὁποίων ὁρμῶνται αἰώνιον κῦρος ἔχοντα γεγονότα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

Ἐπροσπαθήσαμεν νὰ παράσχωμεν εἰκόνα τῆς μελλούσης νὰ ἐπακολουθήσῃ μετὰ τὴν σημερινὴν ἱστορικὴν περίοδον. Βεβαίως εἶναι ἀδύνατον νὰ προεικάσῃ τις, ἐπὶ πόσον ἀκόμη χρόνον θὰ κρατῇ ἡ νῦν ταραχώδης. Πάντως θὰ παρέλθῃ πολύς, πιθανῶς πολλαὶ δεκαετίαι ἢ ἑκατονταετίαι τινές, ἕως ὅτου ἰσορροπήσῃ ψυχικῶς ὁ ἄνθρωπος.

Οἱ διασώζοντες μεγαλυτέραν ζωτικότητα λαοὶ θὰ ἐξέλθουν, ὡς εἰκός, τῆς κρίσεως ταχύτερον καὶ μὲ ὀλιγωτέρας βλάβας.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Μ. ΚΑΛΛΙΑΦΑΣ